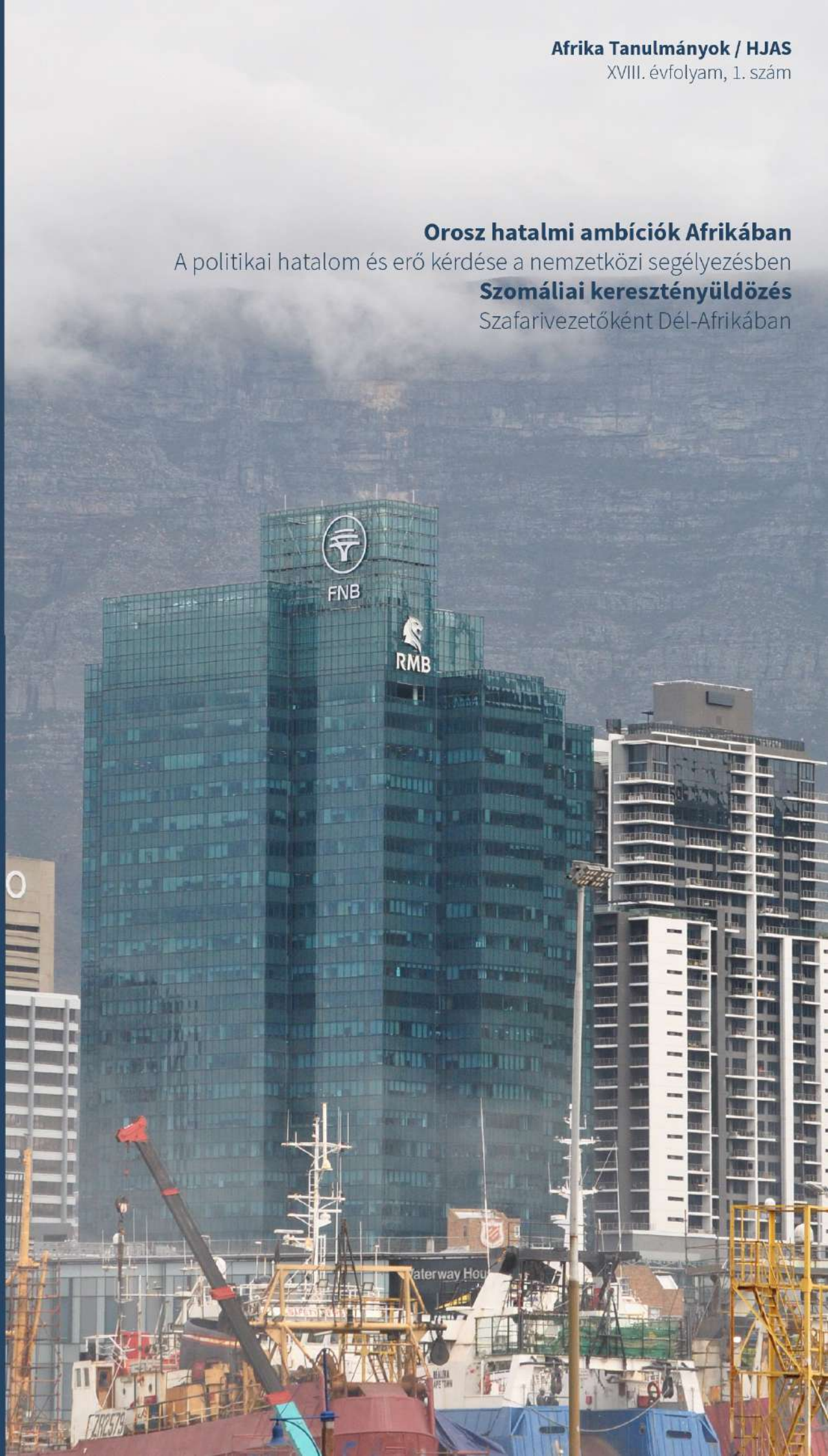

Orosz hatalmi ambíciók Afrikában

A politikai hatalom és erő kérdése a nemzetközi segélyezésben

Szomáliai keresztényüldözés

Szafarivezetőként Dél-Afrikában

AZ OROSZ HATALMI AMBÍCIÓK MÚLTJA ÉS JELENE AFRIKÁBAN

PILLER MÁTYÁS MIHÁLY

1. BEVEZETÉS

Oroszország napjainkban katonai szempontból a világ egyik legmeghatározóbb országa, melynek politikai döntései emberek tízmillióinak életét befolyásolják. A Szovjetunió utódállama, bár veszített befolyásából, rendkívüli nyersanyagkészletei, a világ egyik legnagyobb hadserege és a nemzetközi szervezetekben betöltött szerepei továbbra is biztosítják számára, hogy a világpolitika alakulását aktívan befolyásolja.

Az elmúlt évek talán legfelkapottabb és legjelentősebb eseménye európai szemmel a 2022. február 20-án kirobbant orosz–ukrán konfliktus, melynek okán az orosz külpolitika elemzése ismét egyre jobban foglalkoztatja a nemzetközi közvéleményt is. A médiában az orosz imperializmus és a Szovjetunió vagy a cári Oroszország felélesztése gyakran a szóbeszéd tárgya.

Az orosz állam és Afrika történelmi kapcsolata terjedelmes, de az elmúlt két évet leszámítva kevésbé felkapott témakör. Legyen szó gazdasági kapcsolatokról, katonai együttműködésről vagy akár belpolitikai ügyekről, az orosz külpolitika nagyfokú aktivitást mutat a kontinensen és döntéseik megértése kulcsfontosságú lehet a későbbiekben. Fontos a téma ideológiai oldalába való betekintés is, mely által megérthetjük, mi motiválja a mindenkori orosz vezetést egy-egy döntés meghozatalában és milyen eszköztárból válogatnak beavatkozások esetén, így a történelmi példák és az egyes vezetők hozzáállása is fontos szerepet kap a későbbiekben.

A mai Oroszország kapcsán kitérek az afrikai jelenlétük 1990-es években bekövetkezett csökkenésére is, majd rátérek a Vlagyimir Putyin vezetősége alatt bekövetkező felívelő tendenciára.

2. AZ ELSŐ PRÓBÁLKOZÁSOK AFRIKÁBAN

2.1. *Oroszok Madagaszkáron*

Nagy Péter korára a legtöbb európai nagyhatalom már rendelkezett kolóniákkal a világ számos pontján. A cár, aki 1697-98-as nyugati tartózkodása alatt kapcsolatba került a Holland Kelet-Indiai Társasággal, a brit és holland példáktól megihletődve hasonló ambíciókat dédelgetett (Jangfeldt 2024).

Az amerikai kontinens eddigre már szinte teljes egészében valamelyik tengeri nagyhatalom irányítása alatt állt, Afrika pedig ekkor még nagy kiterjedése és a tró-

pusi betegségek miatt nem volt vonzó célpont kikötővárosain kívül. A cél így India lett, mely a 18. század hajnalán még a britek mellett a franciák és a portugálok által is óhajtott terület volt. A szubkontinens eléréséhez szükség volt egy közeli kikötőre is, ahonnan anélkül indulhattak meg a flották, hogy más, rivális nagyhatalmak akadályozzák őket. Így került a képbe Madagaszkár.

Madagaszkárt kezdetben a nagy rivális Svédország tervezte gyarmatosítani, azonban a magas expedíciós költségek miatt 1721-ben határozatlan időre elhalasztották az expedíciót (Kopolev, 2022). Ekkor kereste meg a cárt Daniel Wilster¹ svéd zsoldos, aki felhívta a figyelmét a lehetőségre és saját tudását jócskán eltúlozva tájékoztatta őt a helyzetről. A cár azonnal elrendelte az expedíciót. Az utazás minden részletét soha nem látott titoktartás övezte, ára mintegy 3000 aranyrubel volt. A két fregatt, az „Amsterdam Galley” és a „Dacron de Levde” kereskedelmi lobogók alatt hajózott ki az úti cél ismerete nélkül, a Brit-szigeteket megkerülve. Wilster altengernagyi rangot kapott, ám folyamatos megfigyelés alatt volt fedélzetén, az úti célt és a pontos instrukciókat csak a kihajózást követően kapta meg. Feladata az volt, hogy Madagaszkár vezetőjével mint diplomáciai küldött tárgyaljon és biztosítsa egy kereskedelmi kikötő létesítését. Ezt követően a cél Bengál lett volna, ahol szintén kereskedelmi kapcsolatot kellett volna létesítenie².

Az expedíció 1723 decemberében indult el. A két fregatt Tallinnból hajózott ki, azonban két héttel később vissza is tértek rossz állapotuk miatt. Az őket váltó hajók, a „Prince Eugene” és a „Cruiser” végül az uralkodó halála miatt nem indultak meg. Az expedíció sikere megkérdőjelezhető lett volna. A Brit Kelet-Indiai Társaság eddigre már szétverte a szigeten lévő kalóztelepeket és ideiglenesen uralma alá hajtotta a parti területek jelentős részét. (Ibid.)

Péter cár halálát követően az orosz külpolitika ismét megrekedt, ezen csak Anna cárnő³, uralma javított, aki a cár halála után elhanyagolt hadiflottát ismét fejleszteni kezdte és számos reformot vezetett be az országban. (Lieven, 2006)

2.2. Gyarmatosítási kísérletek a hajsza idején

Az európai és ázsiai terjeszkedéssel párhuzamosan a 19. sz. elején az orosz érdeklődés ismét Afrika felé fordult. Porfirij Uspenszkij ortodox szerzetes vallási alapon tervezte elérni az orosz befolyás erősödését, így a cél Etiópia lett volna. (Jangfeldt, 2024) Amiről az orosz elit kézenfekvően elfelejtkezett, az nem más, mint hogy Etiópia a negyedik század óta többségében keresztény, így a terv kudarcot vallott. A következő terv civilizációs indokkal készült, azonban ez is dugába dőlt. (Madimba – Ukata, 2022)

I. Miklós cár 1853-as krími háborújának kudarca Nyugat-ellenes fordulatot okozott az országban. Az 1856-os párizsi béke megalázó volt Oroszország számára, így a következő évtizedekben végig fontos cél volt ennek korrekciója. 1877-1878-ban II. Sándor cár a pánszlávizmus jegyében visszatért a Balkánra kiszorítani az oszmán erőket. A meghozott San Stefanó-i békét felülírta a berlini kongresszus, így mivel a Dardanellák és a Boszporusz megszerzése diplomáciai szempontból kivitelezhetetlennek tűnt, az oroszok figyelme másfelé fordult⁴.

1. ábra. Asinov és társai a *Journal Des Voyages* francia hetilap címlapján 1888-ban.

Forrás: <https://www.rferl.org/a/africa-sagallo-russian-colony/26934711.html>

1885-ben Nyikolaj Ivanovics Asinov kozák kalandor birodalomszerte és azon is túl címlapokra került tervével. Asinov 1885-1886 környékén ejtette meg első útját Afrikába⁵, ahol a kulcsfontosságú vezetőkkel való kapcsolatok kiépítésén dolgozott. Asinov nyíltan hangoztatta, hogy a birodalomnak csatlakoznia kéne a többi nagyhatalomhoz és gyarmatokat szereznie Afrikában. Földrajzilag ezt Etiópia, Szudán és a mai Szomália területén képzelte el. Terve önkéntesekkel valósult volna meg és az orosz elit nagy várakozásokkal tekintett rá, hiszen így könnyedén és olcsón juthattak volna területekhez⁶. A kiépíteni kívánt rendszerben a cár irányítása alá került volna az ország belpolitikája és hadereje, az államhoz a bevételek egyik fele, a másik fele pedig Asinovhoz. 1888 márciusában Asinov és csapata Tadjoura partjainál (a mai Dzsibuti területe) partra szállt egy orosz hadihajóról. A haditengerészettől Ivanovszkij hadnagy a helyi szultánnal tárgyalt egy protektorátus létrehozásáról, míg a kozák kalandornak a település alapjait kellett felépítenie. (Madimba – Ukata, 2022)

Nem sokkal később visszatért Szentpétervárra a hírrel, miszerint megalapította a leendő kolónia központját, Új Moszkvát. A hírre megindultak a misszió előkészületei, a telepesek kiválasztása és a hittérítési célok álcájának kidolgozása. Ekkor érkezett a hír, hogy a város nem létezik, ugyanis a kalandorok képtelenek voltak megélni, így heteken belül elhagyták Afrikát. A nyilvános megaláztatás elkerülése érdekében az orosz diplomácia magánakciónak nyilvánította az esetet, ám továbbra is megadták az engedélyt, így aztán egy újabb út indult meg 1888 decemberében. 1889 januárjában a sagallói oszmán erődbe telepedett be a több mint 100 telepes és földművelésbe kezdtek. Új Moszkva azonnal nehézségekbe ütközött, hiszen a föld, ahol az erő állt, nem volt az övék. Anfani, Tadjoura szultánja ugyan eladta a föl-

det Asinovnak, azonban azt már korábban átadták a franciáknak. Belső problémák is adódtak. A helyieket a kozák zsoldos elnyomta, a félelem a lakosságban egyre nőtt. Az elnyomás olyan mértéket öltött, hogy még az orosz telepesek közül is többen a szomszédos Obock városába menekültek a brutalitás, elnyomás, korrupció és egyes vádak szerint gyilkosságok miatt. A helyi oroszok az őslakossággal együttes, franciák elleni szervezkedésről is beszámoltak. A katasztrofális hírekről értesülve a cár és a külügy ismételten elhatárolódott a cselekményektől⁷. A telepesek nem voltak hajlandóak megadni magukat, így 1889 februárjában a francia flotta egy hajója tüzet nyitott a telepre és számos telepest megöltek⁸.

■ **Bár a Vörös-tenger kolonizációjának kísérlete látványos kudarc volt, az afrikai orosz expanzió terveit nem vetették el végleg.**

Bár a Vörös-tenger kolonizációjának kísérlete látványos kudarc volt, az afrikai orosz expanzió terveit nem vetették el végleg. Nikolaj Leontiev, akit napjaink Oroszországában a kolonizációellenesség hőségének és az etióp–orosz barátság megteremtőjének tartanak, ügyesen használta ki a politikai helyzetet és nemhivatalos diplomataként tevékenykedett. Sikeresen lopta be magát II. Menelik etióp uralkodó bizalmába az olasz invázió idején, amikor is nagy mennyiségű fegyvert és lőszert ígért az olaszok ellen, cserébe egy orosz kolóniáért a Harartól a Vörös-tengerig tartó karavánúton. Bár a fegyverek csak a háború után érkeztek meg, a legenda megszületett és alátámasztotta azt, miszerint Leontiev a délen frissen meghódított területek kormányzója lehet. A területet és a lakosságot teljesen kimerítve, Leontiev 1902-ben menekülésre kényszerült a befektetők elől, ekkor pedig ismét az orosz korona segítségét kérte, hogy vegyék oltalmuk alá a területet. Ezúttal érkezett is válasz, azonban mielőtt az orosz félnek ideje lett volna lépni, az etióp uralkodó megszabadult egykori bizalmasától⁹.

Pedig 1897-ben a két ország kapcsolata fejlődő pályán volt. Az orosz külügyminisztérium ebben az évben augusztus 9-én küldte el első követeit Addisz-Abeába, így aztán ezt az évet tekintik Oroszországban jelenleg is az orosz–afrikai kapcsolatok kezdetének. Persze a kép ennél jóval árnyaltabb. A diplomáciai testület tagjai szinte kivétel nélkül felsőbbrendűnek tartották magukat és a helyiekről megvetéssel írtak beszámolóikban. A cél a kezdetektől fogva az orosz befolyás terjesztése volt a térségben. Ahogy azt Pjotr Vlaszov¹⁰, az orosz küldöttség vezetője írta jelentésében, a terjeszkedés elérésének érdekében egy katonai bázist vagy egy erősen felfegyverzett kolóniát kell kiépíteniük a Vörös-tenger partján. Amennyiben ez nem sikerül, úgy még van esély az országot a britek elleni nyomás kifejtésére használni a szomszédos Szudánban, Szomáliföldön és Ugandában. (Ibid.)

Az etióp uralkodó azonban inkább igyekezett jelentős anyagi hasznot hajtani az orosz jelenlétből, melyet viszont az oroszok nem engedhettek meg maguknak. Egyetlen megoldásnak ebben az időben így tehát a megítélésük javítását látták, ezért kórházat létesítettek a fővárosban, mely egy sikeres projektnek mondható. Ez már a

soft power tudatos növelésére tett lépés volt, mely politikára a mai napig alapoznak a kontinensen. Ennek ellenére Vlaszov utódja, Konstantin Lishin egy, a külügyminisztériumnak tett jelentésében az aktívabb belpolitikai beavatkozást sürgette, illetve felhívta a figyelmet a helyi aranykészletek kiaknázásában rejlő lehetőségre. (Ibid.)

Szergej Vitte¹¹, akaratlanul is leírva hazája expanziójának szinte teljes történetét, úgy fejezte ki magát, „*Itt, Oroszországban a mi magas köreink rajonganak a hódításokért, vagy inkább azért, hogy megragadják azt, ami a kormány álláspontja szerint szabadon hever. Mivel Abesszínia végül is egy félig pogány ország, de a vallásában van némi hasonlóság az ortodoxiára, az ortodox egyházra, nagyon szerettük volna Abesszíniát a protektorátusunk alá nyilvánítani, és alkalomadtán el is nyelni.*” (Ibid.) A cárság végül inkább a kialakult fegyverkezési versenyre koncentrált, illetve a modernizálással igyekezett haladni. A következő években a diplomáciai kapcsolatok hanyatlásnak indultak¹² és 1917-ben a cárság összeomlásával meg is szűntek. (Ibid.)

3. A SZOVJETUNIO – SZUPERHATALMI JÁTSZMÁK

1917. február 23-án a cári rendszer megdőlt a polgári forradalom következtében (Suny et al. 2006). Az vörös győzelmet követő években a vezetőség ismét elkezdte felfedezni külkapcsolati lehetőségeit. Habár a belső problémáik és a rendszer kiépítése problémás volt, így a kezdeti tapogatódzásaik süket fülekre találtak, lassacskán sikerült kilépniük az izolációból. A weimari Németországgal és Mustafa Kemal Atatürk Törökországgal is sikeresen felvették a diplomáciai kapcsolatot (Ibid), a nyugati hatalmakkal ugyanakkor nem volt egyszerű ismét jó kapcsolatot kialakítani, majd a II. világháború káosza nem engedte az orosz kapcsolatok terjesztését.

A háború éppen csak véget ért, ám a világ viszonylagos békéjét azonnal egy újabb konfliktus fenyegette. A horizonton túl, a háború leülepedő porfelhőiben két fiatal szuperhatalom állt egymással szemben, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió. A hidegháború folyamán a szuperhatalmak érdekérvényesítésének és ideológiai terjeszkedésének számos dél-amerikai, afrikai és ázsiai ország esett áldozatul. A kialakuló proxiháborúk és a harcok sok esetben évekig, évtizedekig húzódtak. Ennek ellenére napjainkban több háború folyik a világban, mint a hidegháború idején, ami jelzi azt is, mennyire óvatosnak tekinthető a korabeli külpolitika¹³. De miért volt ekkora jelentősége Afrikának?

3.1. A Szovjetunió eurázsiai térnyerése

A Szovjetunió Európában néhány év alatt sikeresen véghezvitte szatellitállamainak politikai átalakítását. A nagyhatalom újrarajzolta Közép- és Kelet-Európa térképét.

Épp időben, hiszen az európai front lezárása után Ázsia került a történesek középpontjába. Japánnal már 1945-ben békét kötöttek, majd aktívan támogatták a kínai kommunistákat, aminek köszönhetően 1949-ben az ő győzelmükkel zárult a kínai polgárháború. Az ezt követő évben, 1950-ben kitört a koreai háború, ahol a Nyugat már megvetette a lábát, ám így is sikerült megállítani az ENSZ-erők előrenyomulását, s négy hónappal Sztálin halála után, 1953 júliusában aláírták a fegyverszünetet. (Ibid.)

A Sztálin halálát követő hatalmi harcból Nyikita Hruscsov került ki győztesen¹⁴. Sztálinnal ellentétben Hruscsov már egészen máshogy állt hozzá a harmadik világ országaihoz. Utazásainak kedvelt helyszínei voltak a függetlenségüket a gyarmati uralom alól frissen elnyerő államok, és támogatását fejezte ki a feltörekvő nemzeti mozgalmak felé (Gaddis, 2005).

3.2. A második versenyfutás Afrikáért

Az ázsiai sikerek és Sztálin halála után Afrika felé fordult az érdeklődés. A második világegést követően a korábbi gyarmati, majd mandátumrendszernek végérvényesen befellegzett¹⁵, a nyugati blokk viszont a dominóelv alapján nem engedhette meg, hogy az ottani államok a Szovjetunió felé billentsék a mérleg nyelvét, ellenben a közvetlen katonai beavatkozás a legtöbb esetben túl súlyos lépésnek tűnt. (Gaddis, 2005)

A Tito által tökélyre fejlesztett el nem kötelezettek mozgalma sikeresen manőverezett a két szuperhatalom között. A kommunista vezér Indiával és Kínával szövetkezve megtartotta első gyűlését 1955-ben, Bandungban. Ebben az időszakban csatlakozott a táborhoz egy újabb jelentős ország, az 1954 óta Nasszer vezette Egyiptom. (Ibid.)

Nasszer hasonlóan jól lavírozott az oldalak között. Kezdetben az USA vezetését győzte meg, hogy finanszírozzák a kiemelten fontos Asszuáni-gátat, majd Csehszlovákiától vásárolt fegyvereket és elismerte a Kínai Népköztársaságot. Eisenhower azonnal reagált, a gát finanszírozása amerikai oldalról leállt, ám a szovjet vezetés, kihasználva a kínálkozó lehetőséget, átvette a projektet. Az átbillenő mérleg hatására a brit és francia vezetők Izraellel szövetkezve megtervezték Nasszer leváltását és a Sínai-félsziget elleni inváziót. Az 1956 októberében megkezdett hadjáratot mindkét szuperhatalom elítélte, Washington azonnali visszavonulásra szólította fel a megszállókat, míg Moszkva atomfegyverek bevetését helyezte kilátásba. (Gaddis, 2005)

A helyzet nem volt egyszerűbb Afrika más tájain sem. A hanyatló gyarmatbirodalmak között is kiemelkedően sok problémát okozott Franciaország, amely foggal-körömmel kapaszkodott a Françafrique koncepciójába. (Ibid.) A szovjet sikerek és nyugati kudarcok hatására Kuba, Egyiptom, Irak és Szíria mind a keleti szuperhatalom felé fordulnak¹⁶.

Egyiptommal való együttműködésük jegyében 1956-ban kereskedelmi megállapodást írtak alá, majd további kereskedelmi szerződések jöttek létre Tunéziával 1957-ben, Marokkóval 1958-ban és Ghánával, Etiópiával és Guineával 1959-ben. Szorosabbra fűzték kapcsolataikat a szocialista modellel operáló államokkal is, így Guineával, Ghánával, Kongóval, Malival, Etiópiával, Angolával, Mozambikkal és Beninnel. Ahogy azt Alekszej Szalinkov KGB-tiszt megfogalmazta: „*Szinte áruljuk a kommunizmust Afrikának, de a gyakorlatban nekünk kell fizetnünk, hogy az afrikaiak megvegyék.*” Összesen harminchét országgal hatszáz nagyszabású projekten dolgoztak együtt, illetve jelentős anyagi segítséget is folyósítottak a kontinens államainak¹⁷.

A hatvanas évek közepétől ömlöttek az olajdollárok az államba, mely lehetővé tette az expanzív külpolitika folytatását. Az expanziós politika részeként tovább erő-

sítették ázsiai befolyásukat (Dél-Jemen, Afganisztán, Vietnám), új térhódítást értek el Dél-Amerikában (Nicaragua), ám a legaktívabbak Afrikában voltak (Zimbabwe, Mozambik, Tanzánia, Angola, Etiópia). A korszakban az Egyesült Államokat a magas infláció, a Watergate-botrány, a vietnami háború miatt kialakult társadalmi változások, a befolyási övezet csökkenése, az iráni forradalom és az energiaválság is gyötörte, így ekkoriban a Szovjetunió úgy tűnt, nyeresre áll. Ennek ellenére jelentős problémát okozott, hogy az ország folyamatos élelmiszerellátási problémákkal küszködött, mely kordában tartására hihetetlen mértékű importra volt szükség. A második olajválság 1979-ben el is hozta a fordulópontot, a keleti blokk gyors hanyatlásnak indult¹⁸.

3.3. Katonai beavatkozások és támogatások a szovjet érában

A szovjet katonai tanácsadók jelentős szerepet töltöttek be a háborúk kimenetelének alakításában is. Három jelentős beavatkozás mellett számos kisebb háborúban is segédkeztek anyagi támogatással, fegyverekkel vagy szakértőkkel. Az orosz erők hivatalosan vagy anélkül, de számos baráti országban voltak jelen, nagyban befolyásolva az országok belpolitikáját, számos esetben pedig teljesen logikátlan, vagy aránytalanul erőforrásigényes műveletben vállaltak oroszlánszerepet. A CIA jelentése szerint 1974-ben fordulat állt be a szovjet Afrika-politikában. Ennek előzménye, hogy korábban számos kudarcot szenvedtek el, mint például Nkrumah 1966-os bukása Ghánában, az 1968-as szovjetpárti kormányzat megbuktatása Maliban, befolyásuk hanyatlása Guineában, az 1971-es sikertelen kommunista hatalomátvétel Szudánban, majd az 1972-es kapcsolatomlás Egyiptommal¹⁹.

A fordulatot aktívabb befektetés jellemezte. Az 1975 és 2002 között zajló angolai polgárháborúban például a kommunista frakció segítése céljából 11800 kubai katonát szállítottak az országba (Suny et al., 2006: 308). A Szovjetunió a polgárháború első szakaszában, mely 1991-ig tartott, győzelmet ért el, hiszen a kommunista erők kerültek kormányra, azonban a háború további évekig tombolt az erős ellenállás miatt. Szergej Kolomnin katonai tolmács állítása szerint, aki 1971 és 1991 között Angolában teljesített szolgálatot, az országban 105 tábornok és 7211 tiszt volt jelen katonai tanácsadóként²⁰.

Az 1977 és 1992 között zajló mozambiki polgárháborúban, mely szintén a portugál gyarmatbirodalom összeomlását követő káoszról indult ki, a kommunista (FRELIMO) erők csaptak össze az antikommunista csapatokkal (RENAMO). A Szovjetunió ismeretlen mennyiségű szakértőt küldött fegyvertámogatásokkal kiegészítve. A háború phürroszi győzelemmel zárult, az ország infrastruktúrájának nagyja megsemmisült, a területek magas százaléka került elaknásításra, az éhínségben, amit a harcok okoztak, óvatos becslések szerint is százezrek haltak meg, a béke pedig instabil volt.

A legérdekesebb és a szovjet mentalitásról legtöbbet mondó beavatkozás az Etiópia és Szomália közötti ogadeni háborúban zajlott 1977–1978-ban. 1977-ben Szomália, ami akkoriban szovjet kliensállam volt, megtámadta a frissen hatalomra jutó marxista rezsimet Etiópiában. Az angolai és kubai nyomás hatására a Szov-

jetunió oldalt váltott és ezáltal hagyta teret nyerni az USA-t Szomáliában, ami értékes kikötőkkel szolgált nekik. (Gaddis, 2005) A CIA 1981-es jelentésében értetlenkedését fejezte ki a döntés iránt. A kubaiak jelentős erőket mozgósítottak, számukat 11-13 ezer főre teszik, a Szovjetunió maga pedig több mint 2 milliárd dollár értékben szállított fegyvereket Etiópiába 1975 és 1980 között.

Technikailag tehát mindhárom háborúban nyertek, ám a teljes kép jóval bonyolultabb. Mindhárom országban sikeresen helyeztek el keletnémet kommunistákat biztonsági, szervezeti és propaganda feladatok ellátására, ám ennek ellenére súlyos problémáik voltak a konszolidációval. Habár Etiópia esetében értékes légerőteret nyertek, az ellátási lánc hossza fenntarthatatlan volt, a költségek pedig magasak. A CIA jelentése határozottan és több ponton kiemeli a terjeszkedés opportunistá jellegét, esetenként a hosszú távú hatás elemzése nélkül, pusztán regionális és rövid távú célokat hajszolva²¹.

Anatolij Dobrinyin²² állítása szerint a szolidaritás vezette a Szovjetuniót, mikor a katonai beavatkozásokat szervezték. Elmondása szerint Vietnamban jelent meg a mentalitás, ahonnan az eszme miatt nem voltak hajlandók akkor sem megvonni a támogatást, mikor már többszörösen felszólították Északot a békekötésre, majd az 1975-ös győzelem azt az érzetet keltette, hogy megérte a befektetés. A párt nemzetközi főosztályán tett kijelentése szerint néhány vezető tábornok kifejezett örömet lel abban, ha zászlajuk a világ kietlen szegleteiben lobog. (Gaddis, 2005)

3.4. Oktatás és kultúraexport mint a soft power megnyilvánulása

A gazdasági és hadi kérdéseken felül a szovjetek jelentős erőfeszítéseket tettek egy új, oroszbarát elit kinevelése érdekében. 1949 és 1991 között nagyjából 60 000 afrikai diák tanult a Szovjetunióban, főként Moszkvában. A diákok túlnyomórészt jó emlékekkel távoztak és a későbbiekben ők adták az értelmiség egy jelentős részét, főként az egészségügy és az ipar területén töltötték be vezető szerepeket, de sokan a politikában helyezkedtek el²³.

A dekolonizációs folyamat során az oroszok, amint tudtak, beszivárogtak a frissen függetlenedett országokba ideológiai téren is. A franciák a legtöbb gyarmati intézményt a helyén hagyták a hivatalos függetlenedést követően is, néhány esetben névváltoztatással, néha viszont teljesen változatlan formában. A '70-es évekre aztán ezek a szervezetek nacionalizálásra kerültek, azonban továbbra is alá voltak rendelve a francia állam intézményeinek. Összefoglalva tehát a nyugati államoknak alávetett intézmények megmaradtak Afrika-szerte, szinte csak azok a feladatkörök kerültek az államokhoz, melyek nem voltak jövedelmezőek. (Suret-Canale, 1983)

Ennek következtében erős ideológiai hatásnak lettek kitéve ezek az országok a Szovjetunió által, ahonnan a kapitalista kizsákmányolás alternatíváját ajánlották.

■ **A párt nemzetközi főosztályán tett kijelentése szerint néhány vezető tábornok kifejezett örömet lel abban, ha zászlajuk a világ kietlen szegleteiben lobog.**

Többek között Guinea, Mali, Kongó, Madagaszkár, Mozambik és Szomália is megkísérelte a szocialista modellt alkalmazni több-kevesebb sikerrel, a társadalom azonban idegenkedett a rendszertől, hiszen munkásosztályuk meglehetősen kicsi volt (Ibid.).

A korszakban jelentős dezinformációs kampányok megjelenésére is egyre gyakoribb volt a példa. A szovjet kultúra és értékrend promotálásán túl a Nyugat-ellenes propaganda is egyre erőteljesebben jelent meg, legyen szó akár az imperializmusról, a kapitalizmusról vagy a kizsákmányolás bármilyen formájáról. Míg Nye szerint a Szovjetunió soha nem volt az Egyesült Államok komoly ellenfele soft power tekintetében a globális térben (Nye, 2004: 75), Afrikában sikerült kisebb sikereket elérni.

4. A SZOVJETUNIO FELBOMLÁSA ÉS AZ ÚJRAKEZDÉS

A hidegháború vége jelentős változást hozott a világban, így természetesen Afrikára is nagy hatással volt. A korábban erős összetartó erő, mely a Szovjetuniótól való félelemből adódott, megszűnt – a nyugati hatások ellen védekező országokba elapadt a támogatás. A Françafrique Nyugat-Afrikában meggyengült, melynek következtében a korábbi viszonylagos stabilitás odaveszett. Számos ország a térségben ekkor vezette be a többpártrendszert, alkotmánymódosításaik után pedig jogállamként határozták meg magukat. A demokratikus előrelépés mellett azonban polgárháborúk és puccsok sorozata indult meg, a francia haderő pedig „békefenntartóként” számos alkalommal avatkozott be.

4.1. A modern orosz Afrika-politika kialakulása

A fiatal demokratikus Oroszország nehéz helyzetben találta magát, hiszen a több generációnyi szocialista-kommunista rendszerben felnőtt embertömeg egy alkotmányba foglaltan állami ideológiától mentes országban találta magát. Az ország az 1990-es évek folyamán elsősorban önmaga újrafogalmazásával foglalkozott, majd a geopolitikai térben betöltött szerepük keresésével múltatták az időt a válságok és gyorsan romló közbiztonság közepette. Az eredetileg kevés ember által vallott új birodalmi koncepció gyorsan terjedt, de megvoltak a határai. Szószólója és fő ideológusa, Alekszandr Dugin később a következőképpen fogalmazta meg terveit: „*[Oroszországnak] a geopolitikai zűrzavart belpolitikai válsággá kell tennie az Egyesült Államokban azzal, hogy bátorítja a szeparatista törekvéseket, feltüzeli az etnikai, társadalmi és faji konfliktusokat, aktívan támogatja a disszidens mozgalmakat, továbbá a szélsőséges, rasszista és szektás csoportokat.*” (Jangfeldt 2024: 177) Az ismét felbukkanó orosz megváltó-komplexus, a különleges hely a világban nem hivatalos állami ideológiává vált. A gazdasági összeomlás általi radikalizáció eredménye Vlagyimir Vlagyimirovics Putyin hatalomátvétele lett, aki alatt megszületett a modern orosz Afrika-politika.

Az 1990-es évek káoszában az országnak nem volt kapacitása a külkapcsolatok aktív fenntartására a legtöbb afrikai országban, így habár a szovjet időszakban szinte mindenhol rendelkeztek diplomáciai képvisellel, ekkoriban kilenc nagykövetséget és három konzulátust zártak be (Duursama et al., 2022). Habár kevés tettet láthatunk tehát az orosz fél részéről, az afrikai befolyás terjesztése közbeszéd tárgya volt

a berlini fal leomlását követő évtizedben is. Az adósságelengedés, a hivatalos és nem hivatalos fegyverszállítások és az amerikai befolyás balanszírozására tett ajánlatok már a rendszerváltó korban is jelen voltak és soha nem maradtak teljesen abba (Gruzdt et al., 2022). Putyin hatalomra kerülésével ez a folyamat csupán gyorsult és konzisztensebbé vált.

5. AZ ÚJJÁSZÜLETETT OROSZ AFRIKA-POLITIKA VLAGYIMIR PUTYIN IRÁNYÍTÁSA ALATT

Putyin hatalomátvétele az ezredfordulón egy új korszak hajnala volt, az identitás-keresés végéhez közeledett. A lejegelt Afrika-politika kiolvasztása megkezdődött. 2006-ban Vlagyimir Putyin, majd 2009-ben Dmitrij Medvegyev tett hivatalos látogatásokat Afrika számos országában. 2009-ben létrejött a Brazília, Oroszország, India és Kína által létrehozott BRIC, melyhez a Dél-afrikai Köztársaság egy évvel később csatlakozott, ezzel is javítva a kapcsolatokat²⁴. Putyin hatalmának megszilárdulása és a rendszer belső stabilizációja után, a lassú kapcsolatépítést követően készen volt az állam a multilaterális világrend egyik élharcosává válni.

Ezt követően az orosz befolyás terjeszkedése a korábbi tapasztalatokkal egybevágóan az oportunizmus szellemében zajlott. A hanyatló francia befolyás Nyugat-Afrikában, az inkonzisztens amerikai beavatkozások, az Európai Unió óvatos és meglehetősen lassú próbálkozásai és a kínai fejlesztési modell szembeötlő hiányosságai megteremtették a lehetőséget, hogy a hatalmi hézagokba bepréseljék magukat. (Gruzdt et al., 2022)

5.1. Régi barátság és modern kozákok

A hard power elemek az orosz történelemi sajátosságokból adódóan mindig is fontos szerepet játszottak az egy-egy országhoz vagy régióhoz fűződő külpolitikájuk kialakításában. Ebben Oroszország két fő faktorra támaszkodhatott a történelme folyamán: a népességre és a területére. Területéből és földrajzából adódóan az ország jelentős mezőgazdasági szereplő és hatalmas nyersanyagkészletekkel rendelkezik. Gabonaexportja a szovjet időket leszámítva a világ élvonalába repítette. Gazdasági ereje a Szovjetunió bukását követő időszakban egyre csak gyengült az 1990-es évek végén bekövetkezett összeomlásig, azonban az ország nyersanyagkészletei és ezek közül kiemelten az energiahordozók gazdasági befolyást tudtak nyújtani a modern Oroszország számára is.

A hivatalos katonai narratíva nem túl bonyolult. Oroszország a kontinensen katonai bázisok és kikötők megszerzését vagy használati jogát kívánja elérni. Az eltérő utakon megközelített célra számos példát találhatunk az elmúlt évtizedekből. Törekvéseit siker koronázza: a következő időszakban potenciálisan kikötőhasználati jogot szerez Port Szudánban, mely döntésre az Egyesült Államok szudáni katonai vezetők elleni szankciókkal reagált. 2019 novemberében közös hadgyakorlatot tartottak a Dél-afrikai Köztársasággal és Kínával²⁵.

Az orosz hivatásos erők hollétéről csak korlátozott információ van, azonban kétoldalú együttműködések keretében számos országban vannak jelen orosz katonai

tanácsadók. Egy 2020-ban kiszivárgott dokumentum szerint Oroszország hat katonai támaszpontot létesítene Afrikában: a Közép-afrikai Köztársaságban, Eritreában, Mozambikban, Madagaszkáron, Szudánban és Egyiptomban. Az ország 2015 és 2020 között huszonegy afrikai országgal létesített katonai együttműködési kapcsolatot. (Ibid.) 2024-re a Közép-afrikai Köztársaságban már megkezdődött a támaszpont építése és száz orosz katonai tanácsadó került kiküldetésre Burkina Fasóba.

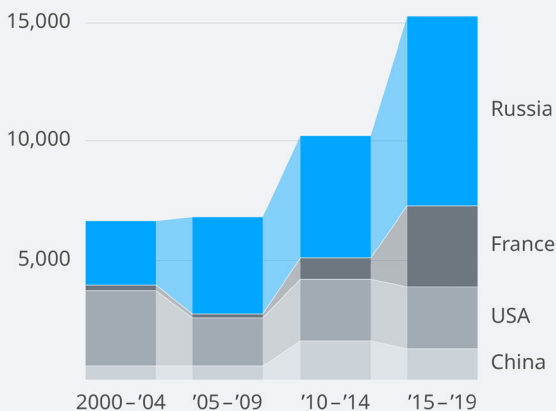
A Wagner-csoport bukását és részleges felszámolását követően Oroszország taktikát váltott. Az újonnan létrehozott „Africa Corps” nagy valószínűséggel öt országban lesz jelen – Burkina Fasóban, Líbiában, a Közép-afrikai Köztársaságban, Maliban és Nigerben. A növekvő orosz jelenlét a Száhel-övezetben a részben miattuk, részben pedig tőlük függetlenül destabilizálódó kormányzatoknak köszönhetően képes a helyzet kiaknázására és a terjeszkedésre²⁶. Az oroszok PMC²⁷-k (katonai magánvállalkozások) segítségével aktívan beavatkoztak a Közép-afrikai Köztársaság és Líbia belpolitikájába is a polgárháborúk befolyásolásával. Az orosz paramilitáris szervezetek mintegy meghosszabbított karként voltak képesek elterjeszteni a szír modellt Afrika egyes államaiban, vélt vagy valós terroristák elleni beavatkozásaikkal, teret nyerve a kontinensen.

A zsoldoshadseregek katonái magukat sokszor született harcosként és hősként látják, a kiemelt fizetés pedig sokakat vonz. A tagok tagadják a számtalan brutálitásról és a civil lakosság végzálásáról szóló híreket, a terrorizmus és az ország ellenségeinek megállítására hivatkoznak. Legtöbb esetben leszerelt hivatásosokról, veteránokról van szó, akik számos háborús övezetet megjártak. Zabolázatlanságuk miatt a legtöbb állam tartózkodik az alkalmazásuktól, azonban az autoriter rendszerekben előszeretettel bérlik fel őket. Oroszország hivatalosan nem ápol velük kapcsolatokat, szükség esetén bármikor feláldozza őket, mint ahogy azt láthattuk az elmúlt évek híreibe is. Ennek következtében nem ritka a kiábrándultság sem köreikben, különösen a sokak által testvérháborúként tekintett orosz–ukrán konfliktus fényében. (Gabidullin, 2022: 264) A legjelentősebb orosz PMC-t, a Wagner-csoportot 2023-ban Prigozsин hirtelen halálát követően elkezdték lefegyverezni. A tagok jelentős részét a hivatásos erőkhöz vagy más PMC-k kötelékébe szervezték át. Az eredeti állomány meggyengítése után 2024. április elején a csoport új toborzásba kezdett, specifikusan a Maliban végzett műveleteik megerősítésére²⁸.

5.2. A fegyverkereskedelem aranykora és alkonya

Már a cárság idejében is kötöttek afrikai állammal (Etiópiával) fegyverszállítási szerződést, majd a szovjet időkben jellemzővé vált, hogy nagy mennyiségű kiképzőtiszt és tanácsadó is érkezzen a helyszínre. A fegyverkereskedelem napjainkban is igencsak jelentős faktor. Oroszország mindig is jelentős fegyverexportőr volt, a kilencvenes évektől kezdődően pedig kiemelt szerepe lett a rendkívüli készletei miatt, így több másik szovjet utódállammal egyetemben a legális és illegális fegyverkereskedelem központjává vált.

Arms exports to Africa from Russia, USA, France and China

Figures in millions in TIV, SIPRI's pricing measurement of arms transfers' military capability rather than financial value

Source: SIPRI

2. ábra. Fegyverszállít-
mányok Afrikába
Oroszországból, az Egyesült
Államokból, Franciaorszá-
ból és Kínából (2000–2019)
(a SIPRI katonai kapacitás
alapján számolt árazása
alapján)

Forrás: [https://static.
dw.com/image/53584113_7.
png](https://static.dw.com/image/53584113_7.png)

Az afrikai országok felfegyverzésében játszott szerepe globális mértékkel mérve is hatalmas. Oroszország a konfliktuszónákba is hajlandó eladni fegyvert, hiszen az esetleges nyugati szankciók miatt versenyelőnyben van.

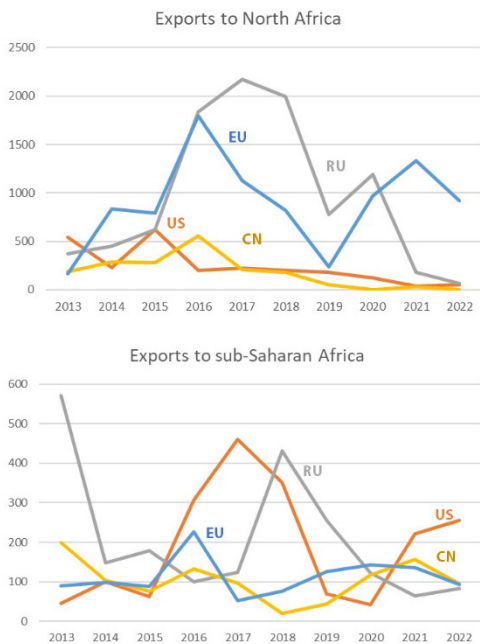
2017-től kezdődően jelentős növekedés figyelhető meg a katonai együttműködések terén is, főként a fegyverszállítási üzletek száma és mértéke ugrott meg. 2010 és 2017 között hét katonai együttműködési szerződést írtak alá afrikai államok az oroszokkal, ez a szám 2017 és 2021 között már húsz volt, mely aláíró országok közül több nem rendelkezett korábbi katonai kapcsolatokkal Oroszországgal²⁹.

2018 és 2022 között a SIPRI elemzése szerint a Szubszaharai Afrikába szállított fegyverek 26%-át Oroszország adta, és csak ezt követte Kína 18%-kal, Franciaország kb. 8%-kal, illetve az USA kicsivel több mint 5%-kal³⁰.

Amint az a 3. ábrán is látszik, 2020-tól jelentős visszaesés tapasztalható a térségbe irányuló orosz fegyverexportban. Ennek valószínűsíthető oka a fegyverkészletek felhalmozása, illetve a kitörő Covid19 járvány miatti globális prioritásváltás. A 2015 és 2019 közötti emelkedés oka a nagytételű fegyverszállítás Egyiptomba és Algériába.

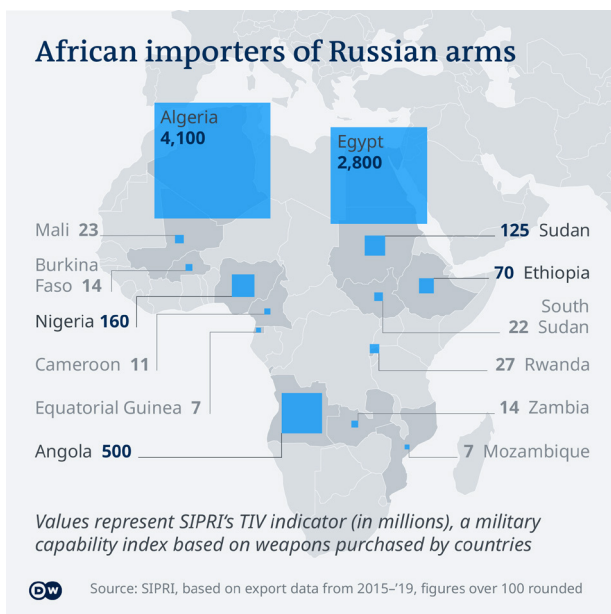
5.3. Az energiaszektor elhódítása a posztkolonialista rendszerek bukásával

A Lukoil Nigériában kötött szerződést az olajfinomításban való szerepvállalásáról, a VEB bank Marokkóban olajfinomító létrehozását finanszírozta, Kongó-Brazzavillben pedig olajvezetékét.

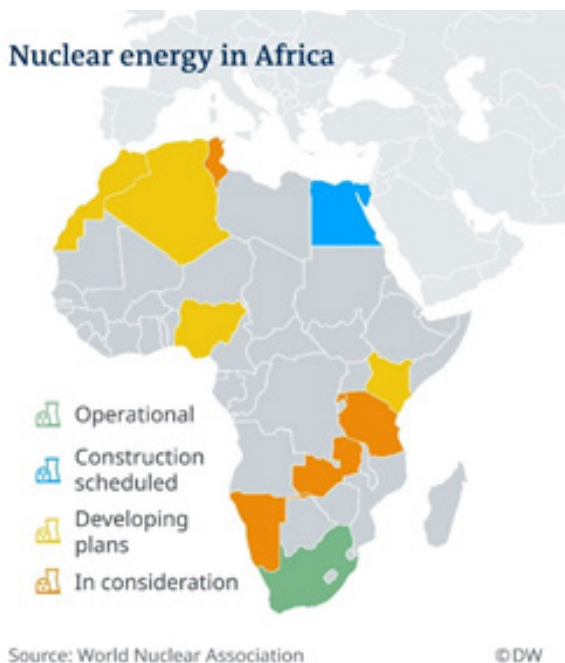

Figures are in million SIPRI Trend Indicator Values (TIV).
Data source: SIPRI, March 2023.

3. ábra. Fegyverexport Észak-Afrikába (felső) és Szubszaharai Afrikába (alsó) 2013–2022.
Forrás: <https://i0.wp.com/epthinktank.eu/wp-content/uploads/2024/02/Russian-arms-export-to-Africa.png?ssl=1>

4. ábra. Az orosz fegyverek afrikai importőrei 2015–2019.
Forrás: https://static.dw.com/image/53584093_7.png

5. ábra. Nukleáris energia jelenléte Afrikában.

Forrás: https://static.dw.com/image/50873719_7.jpg

Elképesztő mértékű terjeszkedést hajt végre a szovjet tapasztalatokra építve létrejött Roszatom, ami számos helyen működött közre beruházásokban. A Dél-afrikai Köztársaságban az erőműprojekt leállt 2017-ben, ám Egyiptomban zajlik az El Dabaa Atomerőmű építése, valamint nukleáris kutatóközpontok építéséről írt alá szerződést Ruandával, Etiópiával, Nigériával és Zambiával, és együttműködési megállapodásokat Szudánnal, Ugandával és a Kongói Demokratikus Köztársasággal. (Ramani 2021:8) Az atomenergia iránti megerősödött érdeklődés a szárazságok és a népességnövekedés okozta energiaéhség. Afrikában az atomenergia még szinte sehol nincs jelen a szükséges infrastruktúra elképesztő költségei miatt.

5.4. Kereskedelmi kapcsolatok és ellátási függőségek kialakítása

A kereskedelmi kapcsolatok mértéke elenyésző, hiszen mindössze 20 milliárd dollár az éves kereskedelem értéke (Gruzd et al., 2022), melyből csupán 3 milliárd jut Szubszaharai Afrikára. (Ramani 2021), a bányászat terén azonban dinamikus térnyerés zajlik. A szovjet időkben meglehetősen kiszámíthatatlan dél-afrikai kapcsolatok 1992-ben konszolidálódtak, így oda is sikeres volt a betörés. Az állam főleg platinum, arany és gyémántbányákat vásárol fel, megerősítve globális vezető szerepét ezen anyagok bányászatában. Az államot magánszereplők is segítik. Az M-Invest és a Lobeye Invest, melyek Jevgenyij Prigozsin tulajdonában álltak például Guineában bauxitba, Szudánban aranybányába a Közép-afrikai Köztársaságban pedig gyémántba fektetett. Az utóbbi kettő államban a Wagner-csoport is jelen volt. (Ibid.)

Zimbabweben a darwendalei platinum bányába fektetett Oroszország, de az aranszektor irányába is nyitott. Szergej Lavrov 2018-as látogatásakor elkísérte őt ifj. Szergej Ivanov, az Alrosa gyémántbányászati vállalat vezérigazgatója is. Tette ezt annak ellenére, hogy a gyémántbányák 2016-os nacionalizálása miatt az orosz érdek is sérült. A kínai acélmű és erőműépítési tervek kudarca és a 2017, novemberi Robert Mugabe elleni puccsot követően szintén felajánlották segítségüket az országban³¹.

A mezőgazdaság és élelmiszerelőállítás terén is szorosabbra fűződnek a kapcsolatok. 2019-ben Oroszország a mezőgazdasági kooperáció jelentős fokozásának célját fogalmazta meg. Ekkor növekedett meg jelentősen a szubszaharai területekre a gabonaexport, növényi olaj- termelési üzletet kötöttek Egyiptommal, húsexportról tárgyaltak Ghánával és Marokkóval, valamint mezőgazdasági eszközöket szállítottak Etiópiába (Ramani 2021, Gavrilenko 2019 alapján).

Infrastrukturális beruházásokra is volt példa, igaz csupán elhanyagolható méretű projektek valósultak meg. Példa erre a Russian Railways Líbiában elkezdett Benghazi–Sirte vasútvonal építése, mely a polgárháború kitörését követően felfüggesztésre került. Ennek ellenére Líbiában továbbra is folynak orosz érdekeltségben álló cégek általi munkálatok, még ha másfajta is. Az RSB-Group, egy orosz PMC aknaelhárítási munkálatokat végzett 2017-ben³².

5.6. Nemzetközi szervezetek és diplomáciai találkozók

Oroszország logisztika és nagyobb tőke hiányában igyekszik a puha erejét is nagymértékben növelni a kontinensen. Legyen szó nemzetközi szervezetekről vagy esetleg egyszerűen jelképes gesztusokról, igyekeznek minél több országban befolyást gyakorolni minimális befektetéssel.

Az Orosz Föderáció számos nemzetközi szervezetnek tagja³³, melyekben vétójogával vagy egyéb manővereivel jelentős eredményeket képes elérni. Zimbabwe, Szudán, Eritrea és a Közép- afrikai Köztársaság elleni szankciókat vagy szankciós csomagokat számos alkalommal akadályozott már meg a nemzeti szuverenitásra vagy pedig a „nyugati értékrend Afrikára kényszerítésének megakadályozására” hivatkozva. 2008 júliusában Zimbabwe elleni ENSZ- szankciókat blokkoltak, 2011 júniusában a líbiai légter kapcsán helyezkedtek szembe a Nyugattal, elítélték a Kadhafi elleni akciót és 2019 júniusában az ENSZ BT-ben használták vétójoguk a szudáni milicisták khartumi mészárlását elítélő nyilatkozat blokkolására. (Ramini 2021)

Az ország a rendszerváltást követően tagja lett a G8-nak, az Európa Tanácsnak és az Ázsia–Európa Együttműködésnek is. 2019. október 22–23-án került megtartásra az első Russia–Africa Summit Szociban, ahol már negyvenhárom afrikai államfő vett részt. A csúcstalálkozó hatalmas siker volt Oroszország számára, több mint húsz országgal írtak alá haditechnikai együttműködési szerződést és számos bányászati és atomenergiai jogot is szereztek azóta. (Ibid.)

Az orosz kreditilitás világszerte megcsappant az orosz–ukrán konfliktus kitörésével, így nem meglepő, hogy Afrika államai sem voltak kétségektől mentesek. A kirobbanó harcok hamar világossá tették, hogy a korábban antikolonialista dicsfényben tündöklő európai nagyhatalom mosolygó árca mögött mi rejlik.

A háború nagy hatással volt tehát az orosz Afrika-politikára – egy új korszak hajnalán vagyunk.

A háborúban megdőlt a verhetetlen orosz haderő mítosza, mely néhány nap alatt képes legyőzni ellenfeleit. Hogy a csökkenő presztízst mentse, illetve a gazdasági elszigetelődés hatásait minimalizálják, az ország a NATO és a nyugati partnerek helyett Ázsiában és Afrikában fennálló kapcsolatai fenntartására vagy akár javítására törekedett. Szergej Lavrov külügyminiszter 2022. júniusában személyesen látogatott el a Kongói Demokratikus Köztársaságba, Etiópiába, Ugandába és Egyiptomba. Ennek pozitív hozadéka volt ezen országok többségének diplomáciai támogatása Oroszország felé. A diplomáciai támogatás mellett Oroszország értékes piacot is nyerhet mind árucikkeinek, mind pedig harcászati szaktudásának³⁴.

Bár a Nyugattal való együttműködés több szála megszakadt az orosz–ukrán konfliktus kitörését követően, az Afrika-kapcsolat igencsak erősnek mondható orosz részről, habár Afrika oldaláról több állam is vonakodott vagy visszalépett, a korábbi találkozóhoz képest tehát sokkal szerényebbre sikeredett a 2023. július 27–28-án megtartott második találkozó.

Növekvő katonai jelenlétük és a diplomáciai kapcsolataik megerősítése ennek ellenére diplomáciai sikereket is hozott, számos afrikai szövetségesük tartózkodott az orosz csapatok Ukrajnából való kivonásáról szóló ENSZ-szavazáson.

5.7. Média és kommunikációs stratégiák

Az orosz dezinformációs gépezet mérete folyamatosan nőtt az elmúlt évtizedekben. A globális média és a közösségi médiaplatformok megjelenésével az álhírekkel is

Data sources: [Official summit website: Tass](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/757654/EPRS-BRI(2024)757654_EN.pdf), accessed 4 December 2023.

6. ábra. Részvétel a II. Russia–Africa Summiton. Forrás: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/757654/EPRS-BRI\(2024\)757654_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/757654/EPRS-BRI(2024)757654_EN.pdf)

egyre nehezebb felvenni a versenyt. Az oroszbarát hírek terjesztésével a „nagylelkű orosz” imázsát terjesztették el, míg a nyugati megoldások terjedését igyekeztek minél jobban aláaknázni.

Ebben Kína is segítségükre van. A két ország kölcsönösen támogatja a nyugati világ által kritizált intézkedéseket és gyakori a médiaegyüttműködés a nyugati, főként amerikai és francia álláspontok ellensúlyozására. A legtöbb állami csatornán és hírportálon egymást pozitív hangvételben említik, afrikai intézkedéseik pedig a nyugati kapzsisággal szembeni humanitárius tettként azonosítják, miközben aktívan elhallgatják az esetleges kudarcokat, túlkapásokat és jogsértéseket. Míg az afrikai országokban számos szervezettel építettek ki kapcsolatokat és vesznek át egymástól híreket, a hazai sajtóban is fel tudják használni az esetlegesen elért sikereket a fennálló politikai rendszer támogatására.

5.8. Vallási, kulturális és oktatási kapcsolatok

Az orosz állam mindig előszeretettel alkalmazta a vallási kapcsolatokat puha erejének növelésére. Ez a kapcsolat a modern korban is fennmaradt. Etiópiában az egyházak hasonlósága miatt képesek jobban alkalmazni a technikát, de számos keresztény országban templomépítésekkel és támogatásokkal nyerik meg maguknak a lakosság egy részét, míg egyházi vezetők lefizetésével gyakorolnak hatást a kommunikációra.

Az ország számos helyi tévécsatornával tart fenn együttműködést és ezáltal a hírek felül saját kultúráját is képes terjeszteni. Bár az amerikai hatáshoz nem mérhető, de terjesztési jogokat adnak ki több orosz filmhez és sorozathoz. Továbbra is fennáll ezen felül az oktatási kapcsolat, így számos cserediák érkezik az országba tanulni.

5.9. Segélyezés és válságkezelés

Vlagyimir Putyin 2019-es interjújában kijelentette, hogy több mint 20 milliárd dollárnyi afrikai tartozást törölt el Oroszország, melyet az afrikai államok még a Szovjetunió alatt halmoztak fel³⁵. Az adósságelengedés egyébként az orosz nagyhatalmi politika szerves része, a feljükk fennálló iraki, afgán, mongol, szír, vietnami, algériai és kubai államadósságot is eltörölték, mintegy 70 milliárd dollár értékben (Hervainé, 2021: 208).

Oroszország ennek ellenére nem áll jól a segélyezéssel. Bár szimbolikus gesztusokat tehetnek, az ország gazdasága nem képes nagyobb projektek megvalósítására, így egy-egy háborúba be tudnak avatkozni, de az azt követő újjáépítés finanszírozására már más kell, hogy biztosítsa a forrásokat. (Bechev et al. 2021)

5.10. Puccsok és választási befolyásolások az esélyek növelése érdekében

Oroszország sikeres smart power alkalmazására relatíve kevés példa van, ami annak is betudható, hogy a smart power fogalma meglehetősen nehezen definiálható. A Közép-afrikai Köztársaságban az ország egyszerre támogatta Faustin-Archange Touadéra elnök kormányát és vette fel a kapcsolatot az ellenzéki frakciókkal, ezáltal 2018-ra kompromisszumos megoldást kikényszerítve és enyhítve a belső feszült-

seget. Líbiában Khalifa Haftarral vették fel a kapcsolatot, potenciálisan Líbia de facto felosztásában egyeztetve. 2020 szeptemberében az ENSZ elítélte ténykedéseiket, a feltételezések szerint Oroszország megszegte a fegyverembargót és jelentős készleteket juttatott el Haftarnak. Mindkét helyszínen jelen vannak továbbá orosz zsoldosok. (Ramani, 2021) A 2019-es szudáni forradalomban Omar al-Bashir mellé álltak, majd a katonai hatalomátvételt támogatták. A 2020. augusztusi puccs Mali-ban szintén kedvező volt számukra. (Ibid.)

Az Emmerson Mnangagwa által vezetett Zimbabwe African National Union–Patriotic Front (ZANU-PF) 2018-as választási győzelmében valószínűsíthetően szintén orosz család játszott közre. A választások eredményének kihirdetését követően magasrangú politikai delegáció látogatott Moszkvába Vlagyimir Putyin elnökkel és Szergej Sojgu védelmi miniszterrel tárgyalni, majd még ugyanabban az évben Mnangagwa elnök ellátogatott Johannesburgba a BRICS találkozóra. Az országban az oroszokat relatíve gyenge tényezőnek tartják érdekérvényesítés szempontjából, de megfelelő ellensúlynak Kínával szemben, a nyugati hatalmak azonban már régen kiszorultak a versenyből³⁶.

Összegezve tehát az ország ezekben az esetekben rövidtávon puha erőt kovácsolt magának kemény ereje használatával. Hosszútávon ugyan még szenvedhetnek el hátrányokat, de beavatkozásaik és befolyásaik tagadhatatlanul működnek.

6. KONKLÚZIÓ

Az oroszok beavatkozásaik során már a múlt században is jószándékú aktornak tekintették magukat, akik joggal terjesztik befolyásukat. Ez nem volt másképp Afrikában sem, így ennek megfelelően ugyanezt a képet igyekeztek a világ felé is mutatni, melynek következtében számos afrikai állam bizalmát megnyerték és sikeresen tudták befolyásolni a történeteket a kontinensen a dekolonizációt követően.

A Szovjetunió összeomlása után a demokrácia életképtelennek bizonyult, a reformokat az emberek nem fogadták el. Afrikai beavatkozásai során, bár a többi állam által is használt politikai eszközök alkalmazása sem ritka, sokkal gyakoribb, hogy inkább folytat hibrid hadviselést, mintsem politikát. A Wagner-csoport és más PMC-k alkalmazása számos azonos jegyet mutat a kozákok korábbi alkalmazásaival. Profi katonák, akik dicsőség és vagyon reményében avatkoznak be, morális kérdések nélkül, közösséget alkotva. Az állam hivatalosan nem ismeri el őket, csupán sikereik gyümölcsét élvezzi, de diplomáciai felelősséget nem vállal. A kontrollálatlan, gyakran erőszakos haderő ugyanolyan retteget vált ki, mint elődei.

Visszatérő elem az opportunizmus is. A cárság és a Szovjetunió alatt is akkor és ott volt sikeres az orosz terjeszkedés, amikor és ahol éppen lehetőséget látott rá. Ebben az sem akadályozta meg, ha éppenséggel ezzel oldalt kellett váltani, vagy ha nagyobb negatív nemzetközi visszhangja lett a beavatkozásnak. Az Orosz Föderáció ebben nem hozott változást, terjeszkedése továbbra is opportunistá. A kialakult konfliktusokba való beavatkozás mellett aktívan generál problémákat, ha éppen ez áll érdekében, akkor is, ha komoly ellenállásba ütközik. A belpolitikai helyzet akár erőszakos befolyásolásával hatékonyan képes puha ereje növelésére. Nemzetközi

támogatottsága így globális szinten még mindig nem olyan rossz, mint ahogy a nyugati világban látszik.

Afrikai befolyása terjesztése leginkább ott sikeres, ahol már korábban is voltak kapcsolatok. Bár azóta változott a politikai rendszer és az ideológia, ahol járt, ott emlékeznek rá és emlékeznek arra is, hogy mekkora fegyveres erőt képes felvonultatni pártfogoltjuk oldalán. Bár az ukrán–orosz konfliktus megtépázta a róla alkotott képet, ez korántsem jelenti az orosz katonai terjeszkedés végét, sőt, néhol 2022 óta jelentősen szorosabbra fűződtek a szálak.

A gazdasági kapcsolatok továbbra is élénkek maradtak, az oroszok képesek lehetnek kihasználni a posztkoloniális rendszer utolsó maradványainak omladozását. A gazdasági térnyerésben nem mennyiségi szempont vezeti őket, sokkal inkább monopóliumok kialakítása.

Oroszország afrikai térnyerése bár eltér más országok gazdasági megközelítésétől, a maga módján hatásos és minden ízében követi a történelmi mintákat. A mindenkorai állami ideológia nagymértékben hatással van a politikai döntéshozatalra, ez egy olyan ritka tényező, mely az opportunistá politizálást is felülírhatja. A történelmi minták és kapcsolatok révén sikeresen tudja terjeszteni befolyását Afrikában relatíve kevés erőforrás felhasználásával még a jelenlegi helyzetben is, mikor a nyugati világ jelentős része szankciókkal sújtja és igyekszik elszigetelni a nemzetközi porondon. Oroszország térnyerése Afrikában továbbra is zajlik és egyelőre nincs ok azt feltételezni, hogy a közeljövőben vége szakadna. *

Jegyzetek

- 1 Daniel Wilster admirális a svéd flotta egykori tisztje, az egyike az elhalasztott svéd expedíció vezetőinek.
- 2 Afrinik: *How tsar Peter I wanted to turn Madagascar into a Russian colony* <https://afrinik.com/how-tsar-peter-i-wanted-to-turn-madagascar-into-a-russian-colony/> Afrinik. (Letöltés ideje: 2024. 01. 22.)
- 3 Anna cárnő 1730-tól 1740-ig uralkodott.
- 4 Kovács Gergő – Gyóni Gábor – Mezei Bálint: *Íme, Oroszország 19. százada a napóleoni háborúktól a bolsevik forradalomig*. 2022. 07. 18. <https://mandiner.hu/hirek/2022/07/orosz-tortenelem-mezei-balint-gyoni-gabor-19-szazad-napoleon-magyar-szabadsagharc-krimi-haboru-bolsevik-forradalom-i-pal-ii-miklos> (Letöltés ideje: 2024. 02. 06.)
- 5 Ezt az utat tudtukon kívül a britek fizették, akik pénzt adtak neki, hogy csapataival és fegyvereivel Afganisztánba jusson illegálisan. Asinov ebből fedezte expedícióját Afrikába.
- 6 A tengerészeti miniszter Ivan Sesztakov már egy szénraktárat is tervezett a Vörös-tengerre a Szuézi-csatorna felé tartó orosz hajók számára. Nyikolaj Baranov, Nyizsnyij Novgorod kormányzója orosz-afrikai kereskedelmi társaság felállítását javasolta saját haderővel, hogy a nyersanyagkitermelés és a kereskedelem zavartalanul folyhasson.
- 7 It's a Continent – *Russia's unsuccessful and short-lived 19th Century African colony*, 'New Moscow'. 2022. 08. 24. <https://www.dailymaverick.co.za/article/2022-08-24-its-a-continent-russias-unsuccessful-and-short-lived-19th-century-african-colony-new-moscow/> (Letöltés ideje: 2024. 01. 24.)

- 8 Radio FreeEurope: *Sagallo, Russia's Short-Lived Cossack Colony In Africa*. 2015. 04. 02. RadioFreeEurope.
<https://www.rferl.org/a/africa-sagallo-russian-colony/26934711.html> (Letöltés ideje: 2024. 01. 23.)
- 9 Polianichev, Oleksandr: *How Russia tried to colonise Africa and failed*. 2023. 05. 24. Aljazeera <https://www.aljazeera.com/opinions/2023/5/24/how-russia-tried-to-colonise-africa-and-failed> (Letöltés ideje: 2024. 01. 22.)
- 10 Pjotr Vlaszov az orosz diplomáciai küldöttség vezetője volt Etiópiában 1897 és 1903 között. Erkezése 1897-ben történt, majd 1903-ban az állandó nagykövetség kiépülésével adta át helyét Konstantin Lishinnek.
- 11 Szergej Vitte az Orosz Birodalom pénzügyminisztere 1892–1903 és kormányfő 1905–1906 között.
- 12 A gyorsan épülő transzszibériai vasút hatalmas jelentőséggel bírt, azonban az orosz–japán háború és II. Miklós elbizakodott politikája nagyban rontotta a morált. 1907-re az anyagilag megrokkant, reformokra készülő Oroszországnak anyagi segítségre volt szüksége, így aztán a britek és a franciák felé kezdtek el közeledni.
- 13 Kashaga, Frateline – Niboye, Elliot P. (2007): *Az afrikai globalizáció kihívásai: afrikai értelmiségi fiatalok észrevételei*. Afrika Tanulmányok 1.2. Publikon Kiadó, Pécs. 11. o.
- 14 Kovács Gergő – Gyóni Gábor: „Ez az enyém, ez a tiéd” – történet az orosz 20–21. századról. 2022. 07. 31.
<https://mandiner.hu/hirek/2022/07/orosz-tortenelem-gyoni-gabor-vlagyimir-putyin-borisz-jelcin-szovjetunio> (Letöltés ideje: 2024. 02. 14.)
- 15 Tóth Norbert 2007: *Óriások szövetsége: Az Afrikai Unió és az Európai Unió kapcsolatrendszere* Afrika Tanulmányok 1.3. Publikon Kiadó, Pécs. 8. o.
- 16 Kovács Gergő – Gyóni Gábor: „Ez az enyém, ez a tiéd” – történet az orosz 20–21. századról. 2022. 07. 31.
<https://mandiner.hu/hirek/2022/07/orosz-tortenelem-gyoni-gabor-vlagyimir-putyin-borisz-jelcin-szovjetunio> (Letöltés ideje: 2024. 02. 14.)
- 17 Jegorov, Oleg: *How the USSR fell in love with Africa*. 2019. 11. 06.
<https://www.rbth.com/history/331238-ussr-africa-relations-friendship> (Letöltés ideje: 2024. 01. 21.)
- 18 Kovács Gergő – Gyóni Gábor: „Ez az enyém, ez a tiéd” – történet az orosz 20–21. századról. 2022. 07. 31.
<https://mandiner.hu/hirek/2022/07/orosz-tortenelem-gyoni-gabor-vlagyimir-putyin-borisz-jelcin-szovjetunio> (Letöltés ideje: 2024. 02. 14.)
- 19 Central Intelligence Agency (1981): *Soviet Policy and Africa*. <https://www.cia.gov/reading-room/docs/CIA-RDP09T00367R000400330001-8.pdf>
- 20 Jegorov, Oleg: *How the USSR fell in love with Africa*. 2019. 11. 06. Russia Beyond. <https://www.rbth.com/history/331238-ussr-africa-relations-friendship> (Letöltés ideje: 2024. 01. 21.)
- 21 Central Intelligence Agency (1981): *Soviet Policy and Africa*. <https://www.cia.gov/reading-room/docs/CIA-RDP09T00367R000400330001-8.pdf>
- 22 A Szovjetunió washingtoni nagykövete 1962 és 1986 között.
- 23 Jegorov, Oleg: *How the USSR fell in love with Africa*. 2019. 11. 06. Russia Beyond. <https://www.rbth.com/history/331238-ussr-africa-relations-friendship> (Letöltés ideje: 2024. 01. 21.)
- 24 Györgyi Dávid (2024. 03. 21.): *A BRICS, mint globális tényező fejlődése*. Külpolitika. https://www.kulpolitika.hu/posts/a-brics-mint-globalis-tenyezo-fejloedese?fbclid=IwAR2pmVww42qXIXveMB4WnNW1H3ZM7_gZtcVgw_vy3eaC_xWXeHBYDek8NEk_aem_ASMYRzkt4tMQXMrWZlZTl9nnpbGACzNgd3dT9h9UUWCrZdSPFrVb0LZ9abfBaXRSBRfrxYHV-daYjdIeAgL7lj57t (Letöltés ideje: 2024. 03. 29.)

- 25 Anadolu Agency: *Russia to build military bases in 6 African countries: Report*. 2020. 08. 04. Daily Sabah. <https://www.dailysabah.com/world/africa/russia-to-build-military-bases-in-6-african-countries-report> (Letöltés ideje: 2024. 03. 30.)
- 26 Schwikowski, Martina – Tiassou, Kossivi – Koena, Jean Fernand: *After Wagner, Russia makes new military plans in Africa*. 2024. 02. 09. DW. <https://www.dw.com/en/after-wagner-russia-makes-new-military-plans-in-africa/a-68213643> (Letöltés ideje: 2024. 03. 30.)
- 27 Private Military Contractor
- 28 The Moscow Times: *Wagner Resumes Africa Recruitment After Prigozhin's Death – Report*. 2024. 04. 04. The Moscow Times. <https://www.themoscowtimes.com/2024/04/04/wagner-resumes-africa-recruitment-after-prigozhins-death-report-a84744> (Letöltés ideje: 2024. 04. 05.)
- 29 Tasamba, James: *Selling weapons and sealing deals: Is Russia a reliable defense partner for Africa?* 2023. 11. 27. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/en/africa/selling-weapons-and-sealing-deals-is-russia-a-reliable-defense-partner-for-africa/3066118>
- 30 Douet, Marion: *Russia overtakes China as leading arms seller in sub-Saharan Africa*. 2023. 03. 28. Le Monde.fr. https://www.lemonde.fr/en/le-monde-africa/article/2023/03/28/russia-overtakes-china-as-leading-arms-seller-in-sub-saharan-africa_6021018_124.html (Letöltés ideje: 2024. 03. 26.)
- 31 Zaytsev, Vadim – Maslov, Andrey: *What's Behind Russia's Newfound Interest in Zimbabwe* 2018. 11. 14. Carnegie Moscow Center. <https://carnegiemoscow.org/commentary/77707>
- 32 Anna Boitsova – Inna Sidorkova – Anton Baev: *“Glava ChVK Rasskazal o Rabote Rossiiskih Spetsialistov v Livii [The Head of ChVK Informed about the Work of Russian Specialists in Libya],”* V2017. 03. 13. RBC, <https://www.rbc.ru/politics/13/03/2017/58c69ef59a7947e8a7c2ea63>.
- 33 A legfontosabbak Afrikát tekintve az ENSZ és a BRICS.
- 34 Tarrósy István – Kovács Gergő: *Így terjeszkednek az oroszok Afrikában – szakértő a Mandinernek*. 2022. 09. 19. Mandiner. <https://mandiner.hu/hirek/2022/09/tarrosy-istvan-afrika-oroszorszag> (Letöltés ideje: 2024. 03. 15.)
- 35 Jegorov, Oleg: *How the USSR fell in love with Africa*. 2019. 11. 06. Russia Beyond. <https://www.rbth.com/history/331238-ussr-africa-relations-friendship> (Letöltés ideje: 2024. 01. 21.)
- 36 Zaytsev, Vadim – Maslov, Andrey: *What's Behind Russia's Newfound Interest in Zimbabwe*. 2018. 11. 14. Carnegie Moscow Center. <https://carnegiemoscow.org/commentary/77707>

Felhasznált irodalom

Könyvek:

- Bechev, Dimitar – Popescu, Nicu – Secieru, Stanislav et al. (2021): *Russia Rising*. Bloomsbury Publishing, London. 107-122.
- Bobrick, Benson (1992): *East of the Sun: The Epic Conquest and Tragic History of Siberia*.
- Gabidullin, Marat (2022): *Orosz zsoldosok Putyin szolgálatában*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Gaddis, John Lewis (2005): *The Cold War: A New History*. Penguin Books, New York. 119-128; 138-140; 206-209.
- Giles, Keir – Ellis, R. Evan, Strategic Studies Institute, Department of Homeland Security, Federal Bureau of Investigation (2017): *The Rise of Russia – The Turning Point for Russian Foreign Policy*. Madison and Adams.
- Hervainé Szabó Gyöngyvér (2021): *Oroszország a globális világrendben*. Kodolányi János Egyetem, Székesfehérvár.
- Jangfeldt, Bengdt (2024): *Mi és ők – Az orosz eszme története*. Helikon Kiadó, Budapest.

- Lieven, Dominic et al. (2006): The Cambridge History of Russia. Volume II, Imperial Russia 1689–1917. Cambridge University Press, Cambridge.
- Madimba, Astrid – Ukata, Chinny (2022): It's a Continent. Coronet, Great Britain.
- Nye, Joseph S. (2004): Soft Power: The Means to Success in World Politics. Knowledge World/Poseidon, New York.
- Ramani, Samuel: (2023): Russia in Africa – Resurgent Great Power or Bellicose Pretender? Oxford University Press, New York.
- Suny, Ronald Grigor et al. (2006): The Cambridge History of Russia, Volume III, The Twentieth Century. Cambridge University Press, Cambridge.
- Suret-Canale, Jean (1983): A négerkereskedelemtől a neokolonializmusig. Kossuth Könyvkiadó, Debrecen.

Folyóiratok, tanulmányok:

- Duursma, Allard – Masuhr, Niklas (2022): *Russia's return to Africa in a historical and global context: Anti-imperialism, patronage, and opportunism*. South African Journal of International Affairs, 29:4, 407-423, doi: 10.1080/10220461.2022.2136236
- Gavrilenko, Alexander (2019. 11. 07.): 'Zhдут нас в Африке' ('Waiting for Us in Africa'). Rossiyskaya Gazeta.
- Gruz, Steven – Ramani, Samuel – Clifford. Cayley (2022): Russia in Africa: *Who is courting whom?* South African Journal of International Affairs, 29:4, 401-405, DOI: 10.1080/10220461.2022.2146184
- Kashaga, Frateline – Niboye, Elliot P. (2007): *Az afrikai globalizáció kihívásai: afrikai értelmiségi fiatalok észrevételei*. Afrika Tanulmányok 1.2. Publikon Kiadó, Pécs. 11. o.
- Kopelev, D. N. (2022. 11. 01.): "Pirates Will More Pleasantly Accept the Patronage of His Imperial Majesty": *Colonial Projects of Peter the Great and Jacobite Conspiracies (1718–1725)*. Herald of the Russian Academy of Sciences, 92(S8), S703–S712. <https://doi.org/10.1134/s1019331622140076>
- Nye, Joseph S. (1990): *Soft Power*. *Foreign Policy*, 80, 153–171. o. <https://doi.org/10.2307/1148580>
- Nye, Joseph S. (2009): *Get Smart: Combining Hard and Soft Power*. *Foreign Affairs*, 88(4), 160–163. <http://www.jstor.org/stable/20699631>
- Ramani, Samuel (2021): *Russia and China in Africa: Prospective Partners or Asymmetric Rivals?* Policy Insights. South African Institute of International Affairs, Johannesburg, 120.
- Tóth Norbert (2007): *Óriások szövetsége: Az Afrikai Unió és az Európai Unió kapcsolatrendszere*. Afrika Tanulmányok 1.3. Publikon Kiadó, Pécs. 8. o.

Online források:

- Anadolu Agency (2020. 08. 04). *Russia to build military bases in 6 African countries: Report*. Daily Sabah. <https://www.dailysabah.com/world/africa/russia-to-build-military-bases-in-6-african-countries-report> (Letöltés ideje: 2024. 03. 30.)
- Britannica: *Russia* <https://www.britannica.com/place/Russia> (Letöltés ideje: 2024. 03. 27.)
- Burke, Jason: *Russia Pushing "Unsuitable" Nuclear Power in Africa, Critics Claim*, The Guardian, 2019. 08. 28. <https://www.theguardian.com/world/2019/aug/28/russia-pushing-unsuitable-nuclear-power-in-africa-critics-claim>. (Letöltés ideje: 2024. 03. 30.)
- Cambridge Dictionary: *Expansion* <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/expansion> (Letöltés ideje: 2024. 03. 27.)
- Cambridge Dictionary: *Expansionism* <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/expansionism> (Letöltés ideje: 2024. 03. 27.)

- Camissapeople: *Russian imperialism and colonialism in South African history*. 2017. 04. 27. Camissapeople. <https://camissapeople.wordpress.com/2017/04/27/russian-imperialism-and-colonialism-in-south-african-history/> (Letöltés ideje: 2024. 01. 22.)
- Central Intelligence Agency: *Russian Policy and Africa* <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP09T00367R000400330001-8.pdf> (Letöltés ideje: 2023. 12. 10.)
- Csernus Szilveszter: *Így született meg az Orosz Birodalom*. 2014. 09. 22. https://m.mult-kor.hu/20140919_igy_szuletett_meg_az_orosz_birodalom?fbrkMR=detect&pIdx=4 (Letöltés ideje: 2024. 01. 31.)
- Douet, Marion: *Russia overtakes China as leading arms seller in sub-Saharan Africa*. 2023. 03. 28. Le Monde.fr. https://www.lemonde.fr/en/le-monde-africa/article/2023/03/28/russia-overtakes-china-as-leading-arms-seller-in-sub-saharan-africa_6021018_124.html (Letöltés ideje: 2024. 03. 26.)
- Dzinduwa, Steady: *Here is Why Russia's Colonial Ambitions in Africa Never Materialized*. 2022. 03. 14. <https://www.africarebirth.com/here-is-why-russias-colonial-ambitions-in-africa-never-materialized/> (Letöltés ideje: 2024. 01. 24.)
- Harmath Árpád Péter: *Oroszország története a kezdetektől Nagy Katalinig*. 2015. 01. 31. Tortenelemcikkek.hu. <http://tortenelemcikkek.hu/node/151> (Letöltés ideje: 2024. 03. 08.)
- <https://www.rbth.com/history/331238-ussr-africa-relations-friendship> (Letöltés ideje: 2024. 01. 21.)
- Jegorov, Oleg: *How the USSR fell in love with Africa*. 2019. 11. 06. Russia Beyond.
- Kovács Gergő – Gyóni Gábor – Mezei Bálint: *Íme, Oroszország 19. százada a napóleoni háborúktól a bolsevik forradalomig*. 2022. 07. 18. <https://mandiner.hu/hirek/2022/07/orosz-tortenelem-mezei-balint-gyoni-gabor-19-szazad-napoleon-magyar-szabadsagharc-krimi-haboru-bolsevik-forradalom-i-pal-ii-miklos> (Letöltés ideje: 2024. 02. 06.)
- Kovács Gergő – Gyóni Gábor: *„Ez az enyém, ez a tiéd” – történész az orosz 20–21. századról*. 2022. 07. 31. <https://mandiner.hu/hirek/2022/07/orosz-tortenelem-gyoni-gabor-vlagyimir-putyin-borisz-jelcin-szovjetunio> (Letöltés ideje: 2024. 02. 14.)
- Kovács Gergő – Mezei Bálint: *Gigászi áldozatvállalás áll a 20. századi orosz sikerek mögött – történész a Mandinernek*. 2022. 07. 27. (Letöltés ideje: 2024. 02. 07.) <https://mandiner.hu/hirek/2022/07/orosz-tortenelem-mezei-balint-sztalin-lenin-masodik-vilaghaboru-szovjetunio-20-szazad>
- Kovács Gergő: *Így terjeszkedett Oroszország az idők során – Nagy Péter színrelépése*. 2022. 05. 29. <https://mandiner.hu/hirek/2022/05/oroszorszag-tortenelem-nagy-peter> (Letöltés ideje: 2024. 02. 05.)
- Madimba, Astrid – Ukata, Chinny: *It's a Continent – Russia's unsuccessful and short-lived 19th Century African colony, 'New Moscow'*. 2022. 08. 24. Daily Maverick. <https://www.dailymaverick.co.za/article/2022-08-24-its-a-continent-russias-unsuccessful-and-short-lived-19th-century-african-colony-new-moscow/> (Letöltés ideje: 2024. 01. 24.)
- Polianichev, Oleksandr: *How Russia tried to colonise Africa and failed*. 2023. 05. 24. Aljazeera <https://www.aljazeera.com/opinions/2023/5/24/how-russia-tried-to-colonise-africa-and-failed> (Letöltés ideje: 2024. 01. 22.)
- Schwikowski, Martina – Tiassou, Kossivi – Koena, Jean Fernand (2024. 02. 09.): *After Wagner, Russia makes new military plans in Africa*. DW. <https://www.dw.com/en/after-wagner-russia-makes-new-military-plans-in-africa/a-68213643> (Letöltés ideje: 2024. 03. 30.)
- Szerhij Plóhij: *Contextualizing Putin's „On the Historical Unity of Russians and Ukrainians”*. 2021. 08. 02. Ukrainian Research Institute – Harvard University <https://huri.harvard.edu/news/putin-historical-unity> (Letöltés ideje: 2024. 04. 02.)
- Tarrósy István – Kovács Gergő (2022. 09. 19): *Így terjeszkednek az oroszok Afrikában – szakértő a Mandinernek*. Mandiner. <https://mandiner.hu/hirek/2022/09/tarrosy-istvan-afrika-oroszorszag> (Letöltés ideje: 2024. 03. 15.)

- Tasamba, James: *Selling weapons and sealing deals: Is Russia a reliable defense partner for Africa?* 2023. 11. 27. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/en/africa/selling-weapons-and-sealing-deals-is-russia-a-reliable-defense-partner-for-africa/3066118> (Letöltés ideje: 2024. 03. 26.)
- The Afrinik: *How tsar Peter I. wanted to turn Madagascar into a Russian colony* <https://afrinik.com/how-tsar-peter-i-wanted-to-turn-madagascar-into-a-russian-colony/> (Letöltés ideje: 2024. 01. 22.)
- The Moscow Times: *Wagner Resumes Africa Recruitment After Prigozhin's Death – Report*. 2024. 04. 04. The Moscow Times. <https://www.themoscowtimes.com/2024/04/04/wagner-resumes-africa-recruitment-after-prigozhins-death-report-a84744> (Letöltés ideje: 2024. 04. 05.)
- Zaytsev, Vadim – Maslov, Andrey (2018. 11. 14.): *What's Behind Russia's Newfound Interest in Zimbabwe*. Carnegie Moscow Center. <https://carnegie moscow.org/commentary/77707>

A szerzőről

Nemzetközi kapcsolatok szakértő,

MA hallgató

Pécsi Tudományegyetem

Bölcsészet- és

Társadalomtudományi Kar

About the Author

International relations expert,

MA Student

University of Pécs

Faculty of Humanities and Social

Sciences

@

pillér.matyas.mihaly@gmail.com

English Abstract

The Past and Present of Russian Ambitions in Africa

In the changing geopolitical landscape of our time, it is crucial to understand the functioning of certain international processes, including the roots and driving forces behind ongoing conflicts. The relationship between Russia and Africa is long-standing yet insufficiently discussed, but it has become relevant again today. The effects of both formal and informal Russian Africa policies are more pronounced in 2024 than they were a few decades ago, and the Western world is paying attention to developments due to the Russian–Ukrainian war. Whether it concerns the internal political situations of African states, the impact of migration reaching us, or the continent's food supply, Africa repeatedly appears in the media, showcasing the extent and degree of global interdependence.

In my article, I strive to uncover the initial forays and development of Russian expansionist policies in Africa and to present the period from the fall of the Soviet Union to the present day within the context of these relationships. I aim to review the established and novel efforts of the collapsing Soviet Union as effectively as possible and draw conclusions based on observed patterns.

A POLITIKAI HATALOM ÉS ERŐ KÉRDÉSE A NEMZETKÖZI SEGÉLYEZÉSBEN

GONDOLATOK AFRIKA FEJLŐDÉSE ÉS FEJLESZTÉSE ÖSSZEFÜGGÉSÉBEN
AZ AGENDA 2063 SZELLEMÉBEN

SOLYMÁRI DÁNIEL

1. A fejlesztési segélyezés afrikai irányáról

A nemzetközi fejlesztési segélyezés kapcsán időről időre megfogalmazódik a „cselekedjünk most, mielőtt késő lesz” felszólítás (Muruganandan, 2023). Hasonlóképpen a rezsim működési anomáliáival kapcsolatos kritikus értékelések is e szakterülettel foglalkozó szakemberek visszatérő kutatási témái. Így tett Robert Cassen, az oxfordi egyetem egykori közgazdász professzora már 1986-ban, a szakterület mára egyik azóta klasszikusává vált könyvében is. A *Does Aid Work? (Működik-e a segély?)* című monográfiájában Cassen a problémát az úgynevezett észak–dél jelenség alapján vizsgálta, vagyis a gazdag „északnak” a gazdasági fejlődésben elmaradottabb „dél” országainak nyújtott segítségének a hatékonyságát. Kritikusan rámutatott, hogy a világ legszegényebb országaiba áramló segélyek nagy része nem működik megfelelően, nem tölti be a kívánt szerepét és míg a multilaterális szervezetek jelentéseiben konjunktúra szerepel az egyes segélyprojektek afrikai hatásait illetően, a helyi valóságot szemlélve ez a siker nem tapasztalható (Cassen, 1986).

Miként a segélyezés hatékonyságának újragondolása, úgy annak afrikai célterülete is állandó „geopolitikai ébredés” tárgya. Több, mint száz évvel Afrika európai nagyhatalmai között történt felosztását követően ma egy újabb, második, vagy új versenyfutás történik a kontinens, különösen annak szubszaharai területeiért, jóllehet részben eltérő szereplőkkel és megváltozott célok mentén. Nem meglepően, hiszen a térség mind politikailag, mind pedig a lakosság számát illetően továbbra is kulcsfontosságú. A vitatott területeket nem számítva ötvennégy független ország alkotja a kontinentst, amely hárommillió négyzetkilométeren terül el és közel 1,5 milliárd lakossal rendelkezik. Ezzel Afrika a világ népességének közel 20%-át adja, amely tekintetben egyben a legfiatalabb is: a lakosságának átlagéletkora mindössze 15 év, és a teljes népesség fele 30 éven aluli (World Bank, 2022). Gazdasági növekedése is látványos volt az elmúlt évtizedekben: 1980 és 1999 között évi 2,5%-os, 2000 és 2012 között évi közel 5%-os, majd (némi lassulást követően) 2017-től további 4%-os GDP növekedést láthatunk; nem meglepő tehát, hogy Afrika 2024-ben a világ egyik leg-

gyorsabban növekvő gazdaságává vált az Afrikai Fejlesztési Bank makrogazdasági jelentése szerint (African Development Bank Group, 2024). Ezzel az eredménnyel az összes fejlődő régiónál gyorsabban növekszik, csak Kína és India előzi meg. Mind ezt a világ vezető nagyhatalmai is érzékelik, és újra részt kívánnak venni a kontinens gazdasági kapcsolataiban. Így pl. Angela Merkel német kancellár 2017-ben a G20-ak hamburgi csúcstalálkozójaára készülve Berlinben úgy fogalmazott, hogy „új afrikai stratégiára van szükség, amelynek döntő eleme, hogy a G20-csoportnak partnerségre kell lépnie Afrikával a gazdasági fellendülés beindítása és a biztonság megteremtése érdekében” (The Federal Government, 2017). Donald Trump amerikai elnök 2017-ben az afrikai államelnökök és vezetők ENSZ csúcstalálkozója során beszédében azt hangsúlyozta, hogy „Afrika újra felemelkedőben van, üzleti potenciája hatalmas, Afrika a lehetőségek kontinense mindannyiunk számára” (Politico, 2017). Kína az elmúlt évtizedek egyik legjelentősebb afrikai szereplője. Hszi Csin-ping kínai elnök a Kína–Afrika Üzleti Fórum 2023-as johannesburgi találkozásán azt mondta, hogy „Afrika a 21. században a remény területe. [...] Ebben Kína és Afrika együttesen válaszokat ad korunk nagy kérdéseire, és közös erőfeszítéseket tesz a kölcsönös előnyökön alapuló együttműködés, a harmonikus együttélés és a civilizációk közös jólétének előmozdítása érdekében” (China Daily, 2023). De ebben az ívben volna említendő mások mellett Oroszország, India, Törökország, Dél-Korea, Japán és Brazília is. Miként maga az Afrikai Unió is, amely szervezet önnön jövőjéről gondolkodik a 2013-ban megalkotott Agenda 2063 elnevezésű nagytervében. A tizenöt pillérből álló nagyívű stratégiai elképzelésben a konkrét lépések mellett a nemzetközi donorközösség szemléletváltása, a segélyfüggőségi szindróma és az afrikai közösségek és kormányzatok attitűdváltozása mind központi problémaként szerepelnek (Tarrósy, 2024). Afrika tehát a nemzetközi kapcsolatok rendszerének, a nemzetközi kereskedelmi, külgazdasági és ipari relációknak fontos, felértékelődő szereplője. Ahogyan azonban Tarrósy István fogalmazott: „a fejlődés új paradigmája arról szól, hogy az szorosan kapcsolódik a biztonsághoz, de olyan módon, ahogyan azt maguk az afrikaiak látják relevánsnak saját jelenük és jövőjük szempontjából” (Tarrósy, 2018).

2. Gyámságból szakpolitika

A gyarmati időkben nem volt prioritás a helyi lakosság életkörülményeinek javítása. Nem volt szempont a problémáik és küzdelmeik iránti empátia, a tiszteleten alapuló közeledés, a társadalmi integráció és általában az erősítés-fejlesztés gondolata (Solymári, 2019). Legalábbis nem általános szinten, érték- és érdeksemleges módon, rászorultsági alapon, a helyi közösségek iránti elköteleződés okán. Nem mondhatjuk ugyanakkor, hogy a gyarmati időkben nem történtek fejlesztések Afrika egyes területein, ellenkezőleg. A „versenyfutás” vagy „hajsza Afrikáért” elnevezésű 1880–1914 közötti időszakban az egymással versengő európai nagyhatalmak kevés kivétellel „bekebelezték” Afrikát és a földrész jelentős részét felosztották egymás között (Fage, 2002). Afrika, különös tekintettel a trópusi részekre, a gyarmatosítás időszakában az európai kereskedők és üzleti befektetők fontos érdekszférájává vált.

A legnagyobb brit gyarmati területeken, a Niger alsó folyásának mentén és a delta-vidékeken, Lagosban és Sierra Leonében vagy éppen Togóban és az Aranyparton, majd a távolabbi partvidékeken, idővel pedig a belső területeken is megindultak a fejlesztések, amibe a franciák, németek és portugálok is bekapcsolódtak. Ezekben az időkben olyan ikonikus fejlesztések valósultak meg, mint az ugandai Viktória-tó és a kenyai Mombasa között épült vasútvonal, az Etióp-magasföldre vezető dzsibuti vasút vagy a csupán részleteiben megépített, de máig szimbolikus, Fokvárost és Kairót összekötő „Rodoszi kolosszus”: vasút- és távíróvonal. Illetve általában a „nyugati” állami adminisztráció kiépítése, kulturális berendezkedések „adaptálása”, nagyvárosi agora, épületek és intézmények létrehozása. De ezek a fejlesztések nem a helyi lakosság érdekében történtek: mindig a gyarmatosító állam érdeke volt a prioritás. Gondoljunk csak a brit–egyiptomi Szudánért folytatott harcra: a cél a Nílus vízgyűjtőterületének minél nagyobb arányú ellenőrzése, kiterjedt kereskedelmi és termőterületek megszerzése volt. Összességében pedig brit válasz Egyiptom geopolitikai törekvéseire, a folyó iránti teljes igényre. Az új ország a két nagyhatalom együttes gyarmata lett, habár a valóságban azt a britek kormányozták. Tartományi székhelynek az északi Kartúmot tették meg, a közigazgatást az arabizált és iszlamizált északi elit végezte. Ők bizonyos kiváltságokban is részesülhettek a déli keresztény és animista lakossággal szemben, többek között az angolok által szervezett modern oktatásba is bekapcsolódhattak. Amíg Észak fejlődött, Délen alig történt változás. Idővel nőtt a távolság a két rész között, és egy sajátos centrum–periféria viszony alakult ki. De a jelenség általában is igaz: sosem az volt a cél, hogy a helyi társadalmakat felzárkóztassák a „nyugati” szintre. Az afrikaiaknak ezekben az időkben jellemzően alárendelt szerep jutott (Morgan, 2014). A nagyfokú és intenzív gyarmati terjeszkedést az európaiak csak azzal a meggyőződéssel tudták véghezvinni, hogy egyedül ők tudják, mi a jó a kontinensnek.

A segélyezési kapcsolatokban tehát a donor félnek jelentős hatalma van a megsegítettel szemben. A recipiens bizonyos mértékben mindig kiszolgáltatott, függ a segélyezőtől: tőle kapja feltételhez kötött (gyakran részletekre bontott és sokszor utólagos) támogatását, felé kell elszámolnia, jelentéseket készítenie, az ő arcuati elvárásának kell megfelelnie. Ez mindenképpen kiszolgáltatottság, függő helyzet. (Ahogy pl. egyéni szinten a legkiszolgáltatottabb a beteg, aki a gyógyító intézmény személyi, technikai állományától függ.) Nem is beszélve az összeegyeztethetőségi elvárásokról. A leggyakoribb ilyen koherenciaelem a támogató fél gazdaságát élénkítő feltétel: amikor az adott ország gazdasági szereplőit kellene bevonni a segélyezési konstrukcióba, de ez számtalan okból nem lehetséges (nem oldható meg az eszközök szállítása, garanciális szervizelése, az alkatrészpótlás, a helyben telepíthetőség stb.). Egy sürgősségre adott válasz ezért nagyon gyakran nem képes találkozni a donor úgynevezett támogatási koherenciájával. Hiába vannak előírva megfelelési elemek egy pályázat vagy projekt keretében (gazdasági vagy egyéb láthatósági feltételek), ha életszerűen nem lehet követni, megtartani őket. Hiszen a szükség nem a támogató vágya, logikája szerint jön létre. Ezekben az esetekben a donornak nagyfokú rugalmassággal kellene alakítania elvárásait, és tisztában kellene lennie felelősségével.

Hasonlóan kritikus a donor értékrendjével való találkozás szükségessége. Olyan kondícióelemek ezek, amelyek esetében morális vagy politikai szempontoknak kellene megfelelnie a recipiensnek. A leggyakoribb ilyen elem a pénzügyi, gazdasági átláthatóság, elszámoltathatóság, a pénzügyi teljesítés nyugati normáinak való megfelelés vagy éppen a demokratikus politikai elvárások. Nemegyszer azonban a globális Észak demokráciamodellje, társadalomszervező rendszere csak a saját kontextusaiban működik, nem telepíthető a globális Dél országaiba (Griffin–Knight, 1990). Bizonyos „nyugati” megfontolások egyszerűen nem kompatibilisek „keleten”, nem alkalmazhatók azokon a területeken, ahová a segélyeket szánják. Ez mindig hatalmas felelősség, amelyre terepi tapasztalataiból merített munkáiban nagy érzékenységgel mutatott rá mások mellett Amarty Sen, vagy Alan Ryan *On Politics (A politikáról)* című írásában, amelyben kifejti, hogy egy állam vagy szervezet sosem viselkedhet erkölcsi felsőbbiséggel (moral upper hand) vagy kizárólag általa helyesnek vélt módon (Ryan, 2013).

3. Post-development elvek afrikai köntösben

A nyolcvanas évektől egyre többen mutatnak rá, hogy területek, térségek évtizedek óta tartó folyamatos segélyezésük ellenére sem fejlődnek arányosan (Világbank, 2018), valamint hogy hibás az a nyugati megközelítés, miszerint a gyökeresen eltérő kultúrájú alakulatok visszamaradottak, működésük rossz, mert sehogy sem akarnak eljutni a „Nyugat” fejlettségi fokára. Ez olyan „doktrína”, gondolati alapállás, amelyből egyes nemzetközi fejlesztéssel és általában az államok közötti kapcsolatokkal foglalkozó szakemberek képtelenek kilépni. A szociológia, az antropológia és a pszichológia megerősödésével és hatására kialakult szemléletváltás eredményeképpen mára látjuk, hogy új magatartásra, keretekre van szüksége a nemzetközi segélynyújtás résztvevőinek (Gasper, 1999). Újra kell fogalmazni az etikai dimenziókat: nem kizárólag a mi, nyugati típusú demokráciánk, társadalmainkat szervező rendszer létezik, vannak más megközelítési módok is, amelyeket ugyan sokan nem tekintenek legitimnek, saját kontextusukban mégis működnek (Griffin – Knight, 1990). Görbe tükröt állítanak a nemzetközi kapcsolatok rendszere elé, amikor azt fogalmazzák meg, hogy a modern fejlesztési segélyezés „mögöttes” érdekeket, elképzeléseket, célokat szolgál (Ferguson, 1994), nyugati társadalmi érdekek mentén van felépítve, és lényegében a nyugati hegemoniát teremti újra az egyes területeken (Escobar, 1995). Ezt az irányt nevezzük post-development teóriának, szellemi áramlatnak.

Ez a szemlélet alapjaiban helyezkedik szembe a nyugati dominanciájú segélyezési gyakorlattal, annak legerősebb, elméleti szinten kidolgozott kritikai ága. A fejlesztési segélyezés történetében a legkarakteresebb, viszonylag különálló egység, amelynek (számos egyéb fogalomhoz hasonlóan) nincs magyar megfelelője. Jelentőségét és a rezsim egészéhez adott gondolati tartalmát tekintve jelen írásban újsegélyezésnek nevezem. Az újsegélyezés tehát progresszív szemlélet, szinte „filozófia”, „hit”. Jóllehet nincs homogén, egységes „tanítási” rendszere, inkább szakemberek, terepi segélyezők tapasztalati iskolája. Törekvései nagyon fontosak a megvalósítás szempontjából, ugyanis helyesen értelmezve útjelzőként használhatók a korábban

elkövetett rendszerszintű hibák elkerülése érdekében. Mindez alapvetően tér el a korábbi fejlesztéspolitikai elképzelésektől, amelyek átalakításban, nagy ívű projektekben, gigaméreteken gondolkodnak. Egyfajta „kontrapolitika”, vagyis alapelve a szembehelyezkedés a kolonialista időszakban alkalmazott agresszív, egyoldalú, függést létrehozó, fenntartó gyakorlattal. Ennek az alternatív fejlesztéspolitikának az az üzenete, hogy addig nem szüntethetők meg a válságok és az elmaradottság, amíg a segélyek nem vetnek véget a függő helyzetnek, és továbbra is donorérdekeket szolgálnak, s nem a valós szükségletek kielégítését. Ezt Teresa Hayter a hetvenes években „dependency school”-nak, a függőség iskolájának nevezte (Hayter, 1971). Mivel e szemlélet képviselői élesen kritizálják a korábban alkalmazott gyakorlatot, az irányt többen „anti-development”-nek, fejlesztésellenesnek tekintik. Az újsegélyezés hívei azonban hangsúlyozzák, hogy szó sincs arról, hogy a fejletlenséget, elmaradottságot, strukturális deformációt erénynek, fenntartandó állapotnak kellene tartani, és hogy az újsegélyezés egyfajta anakronisztikus, globalizációellenes rendszer volna. Azt állítják: a fejlesztési segélyek azért nem tudnak mélyreható változásokat elérni, mert a donorok nem képesek vagy nem akarnak kilépni a felek között hierarchiát építő, fenntartó szemléletből. Gyakran kizárólag olyan projektekre fókuszálnak, amelyeket „külső” érdek vezérel, nem pedig valós, helyi szükségletek. Az újsegélyezés képviselői kritizálják a fejlett világhoz való felzárkózás kényszerét, az iparosodás, a növekedés megkérdőjelezhetetlenségét és az univerzális „receptek” abszolutizálását. Óvnak a segélyektől és a segélyt nyújtó szakértőktől való függés kialakulásától. A hangsúlyt a jelenlétre, a közösségvállalásra, a helyi szintek valós igényeire és a képességükben való növelésre helyezik.

**A nyolcvanas évek-
től egyre többen
mutatnak rá, hogy
területek, térségek
évtizedek óta tartó
folyamatos segélyezé-
sük ellenére sem fej-
lődnek arányosan.**

A Wolfgang Sachs német teológus-szociológus, az újsegélyezés egyik meghatározó alakja által szerkesztett, először 1992-ben kiadott *The Development Dictionary (Fejlesztésszótár)* című kötet azóta számos kiadásban és fordításban megjelent. A 2010-ben átdolgozott kiadás előszavában írtak jól jellemzik az újsegélyezés teoretikusainak hangulatát: „Az elmúlt negyven évet a fejlesztés korszakának is nevezhetjük. E korszaknak lassan vége. Eljött az idő, hogy megírjuk a nekrológját. Mint egy fénylő világítótorony, amely a tengerészeket a kikötő felé segíti, olyan volt a »fejlesztési segélyezés« a feltörekvő államok számára a háború utáni időszakban. Nem számít, hogy demokráciák vagy diktatúrák, a globális Dél országainak a fejlesztés jelentette a kitörés lehetőségét koloniális alárendeltségükből” (Sachs, 2010). E sötét tónusú kép azonban nem kizárólag Északnak a Déllal szemben meglévő hegemoniájáról szól, hanem a Dél önállósulásának sikertelenségéről is. Sachs ugyanis minden kritikája mellett „jószozszédságról”, a donorok áldozatvállalásáról

ír, valamint arról, hogy a nemzetek által nyújtott „védőhálóval” a recipienseknek is tudniuk kell jól élni (Sachs, 1997).

James Gordon Ferguson már említett *The Anti-Politics Machine* című munkája az újsegélyezés elméletének egyik klasszikussá vált forrása. Véleményét elsősorban az 1978 és 1982 között megvalósított lesothói Thaba-Tseka Project során szerzett tapasztalatai formálták, és e konkrét példán keresztül szemléltette a kívülről tervezett, kivitelezett projektek hibáit: e nagy agrárfejlesztés során a célcsoportot, a helyi lakosokat marhatenyésztőnek tekintették a megvalósítók, holott azok dél-afrikai bevándorló bányászok voltak, akik történetesen marhákat is tartottak. A Ferguson által használt elv a – jamaicai-brit Stuart Hall által is szorgalmazott – „discourse”, azaz társalgás, beszélgetés, értekezés elnevezést kapta, ami tulajdonképpen a jelenlétet, a másik ember életébe való személyes bekapcsolódást jelenti (Haslam et al, 2016).

Arturo Escobar kolumbiai-amerikai antropológus, az újsegélyezés egyik legjelentősebb teoretikusa, 1995-ben megjelent, a téma egyik alapművének számító könyvében, az *Encountering Developmentben* (*Kapcsolatalapú fejlesztés*) védi és kritizálja is az általa „development apparatus”-nak, „fejlesztési apparátus”-nak nevezett rendszert (Escobar, 1995). Kritikával illeti a projektek életszerűségét, valamint a recipiens és a donor közötti távolságot. Feloldhatatlan problémát lát a segélyezés gyakorlatában, ugyanis szerinte a fejlesztési projekteknek nem csupán a kudarcuk probléma, de a sikerük is: létrejöttüket követően ugyanis gyakran fenntarthatatlanok, hiszen nem reális igényekre épülnek, a helyi célcsoport, a recipiensek nincsenek bevonva, így a végeredmények gyakran többet ártanak, mint használnak. Eredendő problémának tekinti a Truman-féle segélyezési modellt és terminológiát, amelynek hatására máig megingathatatlan nevezéktani kategóriák jöttek létre, „ontológiai sebet” okozva egész kontinenseknek. Az így kiépített „fejlesztési bürokrácia” pedig fenntartja a hibás rendszert, amelynek célja az amerikai hegemonia megszilárdítása (Escobar, 1995).

Ha-Joon Chang, az új generáció egyik „alternatív” gondolkodású teoretikusa is ezt boncolgatja *Kicking Away the Ladder* (*Elrúgni a létrát*) című könyvében. Rámutat, hogy a társadalmak nem párhuzamos fejlődési utakat járnak be, és nem törvényszerű, hogy e folyamatban ugyanolyan (vagy hasonló) eredményekre jussanak. Fenntarthatatlan ezért, hogy országok automatikusan vegyenek át számukra új vagy idegen modelleket, jó gyakorlatokat („good policies and good institutions”), ami, ha nem történik meg, azonnali beavatkozásra van szükség. Leginkább ezért önnön céljaikat kell szem előtt tartani, és saját értékeiknek kell gyökeret verni és megszilárdulni (Chang, 2006). A szerző egy másik, *Bad Samaritans* (*Irgalmatlan szamaritánusok*) című munkájában a globalizáció lehetőségeiről és veszélyeiről ír, az államok feletti államokról („world government”), amelyek egy közös cél, érdek szerint kívánják alakítani az egyes országok jelenét: magukat a segítő képében feltüntetve végül is irgalmatlan szamaritánus módjára cselekednek. Széles nemzetközi kitekintésben, példákon keresztül mutatja be, hogy multinacionális vállalatok és kormányok hogyan vesznek részt más országok belső életének átalakításában (Chang, 2008).

Dambisa Moyo, zambiai születésű, a Harvard Egyetemen, majd Oxfordban tanult makroközgazdász 2009-ben megjelent, beszédes, *Dead Aid (Halott segítség)* című könyvében akarva-akaratlanul párhuzamot von Robert Cassen 1994-ben publikált, klasszikusnak számító *Does Aid Work? (Működik a segítség?)* című munkájával. Moyo szerint az államtól államig vezető segélyezési konstrukciók gyakran hibásak, és Afrikán az elmúlt évtizedek dollármilliói ellenére sem segítettek hathatósan és strukturálisan. Számos nyelvre lefordított könyvében komolyan kritizálja az államok által folyósított Hivatalos Fejlesztési Támogatások (Official Development Assistance, ODA) rendszerét, amely csak fenntartja a szegénység ördögi körét (Moyo, 2009). Műve erősen megosztotta a nemzetközi segélyezés szereplőit. Hogy milyen mély a szakadék a párbeszédben álló felek között, azt jól mutatja Bill Gatesnek, a Bill & Melinda Gates Foundation társelnökének egy közönségtalálkozón elhangzott kérdésre adott válasza: úgy fogalmazott, hogy „az ilyen könyvek csak kárt okoznak, a könyv szerzője nem sokat tud a segélyezésről, és merőben ördögi” (Nsehe, 2013).

4. Magyar segítő jelenlét Kelet-Afrikában a telepfejlesztés összefüggésében

Számos civil és egyházi szervezet dolgozik, végez hiánypótló munkát az afrikai városi szegregátumokban a méltóbb, biztonságosabb emberi élet feltételeinek megteremtése érdekében. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat, máig egyetlen magyar szervezetként, 2010 óta vesz részt Kelet-Afrika városi nyomornegyedeinek víz-ügyi és higiénés, úgynevezett szanitációs fejlesztésében (Solymári – Czirják, 2021). A magyar segélyszervezet célja, hogy e halmozott (lakhatási, foglalkoztatási, oktatási) problémákkal küzdő közösségek helyzetét olyan megoldásokkal javítsa, amelyek a lehető legjobb és legmegfelelőbb válaszokat adják problémáikra. A Szeretetszolgálat úttörő munkájának eredményeképpen mára négy kelet-afrikai nagyvárosban működtetnek programokat helyi civil szervezetek, szakemberek, egyetemi tanárok és szociális munkások bevonásával, Kenyán kívül még Ugandában és Tanzániában. A segélymunka során bővítik az infrastrukturális kapacitásokat, fejlesztik a higiénés készségeket, formálják, alakítják az egyéni és intézményi szemléletet.

A kenyai telepeken alkalmazott magyar segélymunka elvi alapja, hogy állandóan elérhető, legális, olcsó és egészséges ivóvizet, továbbá mosakodási lehetőséget biztosítsanak az ott élőknek. Ennek érdekében a szervezet negyven–nyolcvan négyzetméteres „szanitációs központokat” hozott létre: egyet Kiberában, a másikat pedig Mombasában. E tengerparti üdülőváros legnagyobb szegregátumába a világon elsőként vezették be az ivóvizet a magyar nemzetközi fejlesztési szakemberek. A központok legálisan kapcsolódnak a városi vízművek hálózatára. A stabil vízszolgáltatás érdekében a kioszkokat üzemeltető telepi közösség hetente tölti fel az állami vízművektől vásárolt vízből a tetőn lévő tízezer literes gyűjtőtartályokat, amelyekből aztán jelképes áron vásárolhatnak a lakók. Az összegyűlt pénzt e vízszolgáltatók fenntartására fordítják, és ez egyben az üzemeltetők fizetése is. A köépületei komplex higiénés bázisok férfi és női zuhanyzókkal, vécékkel. A közösségi helyiségekben tisztálkodási alapismereteket oktatnak, s ezek egyben a környék fő találkozási pontjai is. Az épületeken kívül szeméttégető kazán szolgál

vízmelegítésre. A szennyvíz elvezetése saját csatornákon keresztül történik, ez a környezeti terheltség csökkentésének fontos eleme – bár a szennyvizet nem hasznosítják tovább helyi szinten, ami pedig ma már szintén fontos része a tudatos fejlesztéseknek és az ökológiai lábnyom csökkentésének. A modell továbbfejlesztett változata a biológiai hulladék szerves anyagait is elkülöníti, amelyeket aztán a helyi kisgazdaságok használhatnak zöldségtermesztésre. A szanitációs központok hatásai igen összetettek: az egészséges ivóvízhez való hozzáférés biztosítása és a higiénés viszonyok fejlesztése révén javítják a helyi lakosság egészségi állapotát. A mosakodás a munkaerőpiaci helyzetükre is pozitív hatással van, ugyanis a város különböző részeibe ingázó telepek rendezett külsővel nagyobb eséllyel juthatnak alkalmi munkához.

A kenyai kormány (a hetvenes évek kudarcos próbálkozásait követően) a kilencvenes években tett először komolyabb kísérletet a *Városok nyomornegyedek nélkül* elnevezésű kezdeményezéshez kapcsolódva a telepek felszámolására. A folyamat azonban hamar nehézségekbe ütközött. A kiberai lakók ugyanis az otthonaikért komoly albérletet fizettek (ahogy teszik ezt ma is). A lakbér pedig tekervényes csatornákon helyi politikusoknál, állami döntéshozóknál landolt a kétezres évek „Nairobbery” valóságában (a korrupciós botrányok miatt Nairobbit ebben az időben „Nairobbery”-nek nevezték, a Nairobi és a robbery, rablás szavak összevonásával). E politikai, gazdasági tényezőknek ezért nem állt érdekében, hogy megszüntessék e jól jövedelmező tartós bevételi forrást. A nemzetközi donorszervezetek folyamatos nyomására azonban a kenyai kormány kénytelen volt lépni. Kezdetben (gyakran erőszakos) ki- és áttelepítéssel próbálták lassítani a telepi népesedési robbanást, majd a KENSAP néven nagyívű nyomortelep-fejlesztési projektet indított a kenyai adminisztráció az UN HABITAT támogatásával (Czirják – Solymári, 2022). A projektek megítélése erősen változó, összességében azonban nem értek el átütő változásokat. Hiába célozták meg a kezdeményezések a telepi közösségek széles bevonását, nem sikerült érdekeltté tenni a kiberai lakókat a telepi átszervezésekbe és az újonnan épített házakba való beköltözésbe. Kibera, kisebb javuló változások mellett, továbbra is a szegénység afrikai szinonimája, ahol napról napra élnek az emberek.

A szanitációs központok hatásai igen összetettek: az egészséges ivóvízhez való hozzáférés biztosítása és a higiénés viszonyok fejlesztése révén javítják a helyi lakosság egészségi állapotát. A mosakodás a munkaerőpiaci helyzetükre is pozitív hatással van, ugyanis a város különböző részeibe ingázó telepek rendezett külsővel nagyobb eséllyel juthatnak alkalmi munkához.

5. A víz és az egészség összefüggéséről az afrikai telepeken

A WHO a lakosság egészségi állapotának vizsgálatakor öt ún. kiemelt kockázati tényezőt különít el (WHO, 2009). Ez a csoportosítás alkalmas lehet arra, hogy ráirányítsa a figyelmünket a legfontosabb kérdésre: a halálozások okára és eredőjére. A lista első helyén a környezeti kockázatok állnak. Ezt követi a rossz vagy hiányos egészségügyi ellátás, majd a szexuális visszaélések és következményei, mint pl. az AIDS, továbbá a rossz táplálkozás, ill. az alultápláltság, végül pedig a drog- és alkoholfüggőségből eredő problémák. Arányában és kiterjedésében mind közül kiemelkednek a városi környezeti veszélyek: a fertőzött ivóvíz, a hiányos szanitáció és higiénés alapszolgáltatások, ill. a külső és belső (lakáson belüli) légszennyezettség. Fájó szembesülés, hogy amíg a fent felsorolt tényezők a világ egyes részein csak külön-külön tapasztalhatók, addig a harmadik világ nagyvárosainak nyomortelepein egyszerre jelentkeznek.

A világszervezetek reális becslése szerint ma több mint kétmilliárd ember kénytelen nélkülözni az egészséges ivóvizet, négymilliárd ember nem jut megfelelő higiénés lehetőséghez és háromszáznegyvenezer gyermek hal meg évente hasmenéses fertőzésekben, megbetegedésekben (WHO, UNICEF, 2017). Amikor ivóvízhiányról beszélünk, senkinek sem kérdés a probléma súlya. A víz az élet alapvető eleme, biológiai szükséglet. Hiánya dehidratáltsághoz, alultápláltsághoz, kritikus súlycsökkenéshez vezet. A higiéné létfontosságának általános megítélése már nem ennyire egyértelmű, széles körben kiterjedt hiánya nem kifejezetten ismert. Pedig a két tényező elválaszthatatlan egymástól. Az afrikai városi nyomortelepek általános és közös jellemzője, hogy az államok számára „nem léteznek”: a közigazgatás, a közműhálózat a telepekre nem terjed ki. Állatok és emberek biológiai szükségleteiket egyszerű körülmények között, jellemzően a „közterületeken”, spontán módon végzik el, aminek következtében a telepeken kiterjedt a fertőzésveszély. Az ürüléktartalmú víz fogyasztása és a fertőzött közeg miatt az ott élők nagy száma (különösen a gyermekek és idősebbek) hasmenéses megbetegedésekben szenvednek. Eredendőjük zömében a rotavírus és a kóli baktérium kiváltotta fertőzések. A kór közel 90%-áért a rossz higiéné és hiányos szanitáció a felelős, amelynek klinikai típusa és következménye a vérhas és a kolera. Gondoljunk csak bele, hogy ez az évente – felnőttekkel együtt – milliók halálát okozó körülmény drasztikusan csökkenthető, vagy akár teljesen megszüntethető lenne.

Az ivóvíz elérésének jogi megközelítése témánk egyik speciális aspektusa. Nem elsősorban a Föld vízkészletének veszélyeztetettségéről, annak globális környezeti vonatkozásáról van most szó, amely természetesen szintén komoly kérdés. E jogi nézőpont abból a megállapításból indul ki, hogy az egészséges ivóvíz minden élőlény alapvető szükséglete, és mint ilyen, az ahhoz való hozzáférés minden ember alapjoga. A víz illetén való értelmezése még nem kodifikált tétel, vagyis egyelőre nem sorolják a nemzetközi hard law szabályok katalógusába. Jóllehet nemzetközi egyezményekben már évtizedek óta megjelenik az ivóvíz elérésének jogi elve, az egyelőre csak humanitárius eszme, szokásjog, deklarált elismerése még várat magára. Önálló kategóriaként való megjelenését az ún. harmadik generációs emberi

jogok között várják a környezethez való, ill. a gazdasági, szociális és kulturális javakhoz való jog után. E jól felépített, didaktikus szemlélet azonban alkalmas arra, hogy vezérelvként szolgáljon jelen okfejtésünkben, témánk e speciális aspektusának elemzésében. A WHO és az UNICEF közös megfigyelőprogramjának (WHO, UNICEF, 2015) eredményeképpen megállapították, hogy az egészséges emberi élethez és a méltó életkörülményekhez átlagosan minimum napi 50 liter víz szükséges: 15 liter fogyasztásra és 35 liter a személyes higiénés szükségletek biztosítására, még hozzá olyan forrásból, amely a lakóhelytől számított 1 kilométeren belül található. Ebben az elvben már két egymással összefüggő, pontosan meghatározott feltétel fogalmazódik meg. A mennyiség és az elérhetőség jó kiindulópont a nagyvárosi szegénytelepek vízhez jutásának vizsgálatakor, azonban kiegészítésre szorul. A jog éppen ezért a vízzel kapcsolatos emberi igények három szintjét különbözteti meg, amely elvárás is egyben az állami szereplők számára. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a vízhez való jog három pontja: a mennyiség, a minőség és a hozzáférhetőség. A mennyiségi és minőségi feltétel a személyes vízhasználat alapvető szintje, amíg a hozzáférhetőség annak elérésének biztonságos, folyamatos és megkülönböztetés nélkül történő biztosítása. Habár több magas szintű nemzetközi konvenció megállapította ennek fontosságát, így például az ENSZ által 1948-ban elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata vagy az 1949-es genfi egyezmény, a városi nyomortelepeken és általánosan az alacsony jövedelmű országok jelentős részén ezek közül az alapvetések közül sokszor a mai napig egyik szempont sem valósul meg. Több mint hatvan évvel a nevezett okmányok elfogadása után a megfelelő ivóvíz és szanitáció kérdésében kevés javulás történt, így azok e tekintetben továbbra sem haladják meg a nyilatkozatok szintjét.

Becslések szerint napjainkban egymilliárd ember él a Földön a „létezés peremvidékein”, akik közül évente legkevesebb hárommillióan halnak meg a korábban részletezett vizes és higiénés megbetegedések következtében. A javulás sajnos rendkívül lassú. Igaz, a nemzetközi szervezetek munkájának eredményeképpen 1990 és 2020 között 35%-kal csökkent az öt éves koruk előtt meghalt gyermekek száma, ami figyelemre méltó eredmény (KNBS, 2010). Az a néhány ország azonban, ahol ez az arány csak tovább romlott, kivétel nélkül a szubszaharai Afrikában található.

6. Összegző gondolatok

Írásunkban az Afrika Unió Agenda 2063 „The Africa We Want”, azaz „Afrika, ahogy mi akarjuk” elnevezésű terv szellemiségéhez kapcsolódva tekintettük át a fejlesztési segélyezés néhány alapvető kérdését és szakirányát. Célunk az volt, hogy ráirányítsuk a figyelmet a post-development elveken is alapuló, hatalomközpontú és dominanciaalapú segítő modellre, amely ellen oly sokan és oly régóta fogalmaznak meg gondolatokat. Ha annak az Afrikának kívánunk támogatást nyújtani, amely olyan, amelyet az afrikaiak akarnak, elengedhetetlen a segélyezési paradigmák megváltoztatása és egy régi-új szemlélet kialakítása, amely, jóllehet „szorosan kapcsolódik a biztonsághoz, de olyan módon, ahogyan azt maguk az afrikaiak látják relevánsnak saját jelenük és jövőjük szempontjából” (Tarrósy, 2018). *

Felhasznált irodalom

- African Development Bank Group (2024): "Africa dominates list of the world's 20 fastest-growing economies in 2024 – African Development Bank says in macroeconomic report" forrás: <https://www.afdb.org/en/news-and-events/press-releases/africa-dominates-list-worlds-20-fastest-growing-economies-2024-african-development-bank-says-macroeco-economic-report-68751> (Letöltés ideje: 2024. 07. 13.)
- Cassen, Robert (1986): Does Aid Work? Report to an Intergovernmental Task Force. Clarendon Press, Oxford, 98.
- Chang, Ha-Joon (2006): Kicking Away the Ladder. Anthem Press, London, 69–110.
- Chang, Ha-Joon (2008): Bad Samaritans. The Guilty Secrets of Rich Nations and the Threat to Global Prosperity. Random House Business Books, London, 160–182.
- China Daily: "Remarks by Chinese President Xi Jinping at China-Africa Leaders' Dialogue" (2023). forrás: <https://www.chinadaily.com.cn/a/202308/26/WS64e8e0fba31035260b81e4e2.html>
- Czirják Ráhel – Solymári Dániel (2022): A nyomornegyed-probléma aktuális kérdései Kenyában. A KENSUP program kiberai eredményeinek további vizsgálata, *Külgügyi Szemle*, 2022, 21/4, 133–165.
- Escobar, Arturo (1995): Encountering Development the Making and Unmaking of the Third World. Princeton University Press, Princeton–Oxford, 81–82., 212–227.
- Fage, J. D. (2002): A History of Africa. London, Routledge. 273–298.
- Ferguson, James (1990): The Anti-Politics Machine. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gasper, Des (1999): Evaluating the 'logical framework approach' towards learning-oriented development evaluation, *Public Administration and Development*, 1999/20 (1), 17–28.
- Griffin, Keith – Knight, J. (szerk.) (1990): Human Development and the International Development Strategy for the 1990s, United Nations – Palgrave MacMillan, New York – London, 61–83.
- Haslam, Paul Alexander et al. (szerk) (2009): Introduction to International Development Approaches, Actors, Issues, and Practice. Oxford University Press, Oxford, 67.
- Hayter, Teresa (1971): Aid as Imperialism, Pelican Book, Middlesex, 183–193.
- Kenya National Bureau of Statistics (2010): "Kenya Demographic and Health Survey 2008–09" Kenya National Bureau of Statistics (KNBS) and ICF Macro. forrás: <http://dhsprogram.com/pubs/pdf/FR229/FR229.pdf> (Találat ideje: 2024. 09. 21.)
- Morgan, Kenneth (2007): Slavery and the British Empire: from Africa to America. Oxford University Press, Oxford.
- Moyo, Dambisha (2009): Dead Aid: Why Aid Is Not Working and How There Is Another Way for Africa, Penguin Books, London, 3–29.
- Muruganandan, Linda (2023): International development in 2023: the time to act is now. forrás: <https://www.opml.co.uk/blog/international-development-in-2023-the-time-to-act-is-now>
- Nsehe, Mfonobong (2013): "Bill Gates criticizes Zambian Economist and she responds with fire" *Forbes* forrás: <https://www.forbes.com/sites/mfonobongnsehe/2013/05/30/bill-gates-criticizes-zambian-economist-and-she-responds-with-fire/#3dee455c2c8d>. A YouTube-on: <https://www.youtube.com/watch?list=PLE327717CA0322879&v=5utDdxveaJc>, (Letöltés ideje: 2024. 07. 13.)
- Politico, "Trump's full speech to African leaders" (2017). forrás: <https://www.politico.com/story/2017/09/19/trump-un-speech-2017-full-text-transcript-242879>, valamint: The Washington Post, Trump's puzzling speech to African leaders, annotated, (2017) , Forrás: <https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2017/09/20/trumps-puzzling-speech-to-african-leaders-annotated/>
- Sachs, Wolfgang (1997): The Need for the Home Perspective, in Rahmena, Majid et al. (szerk.): The Post-Development Reader, Zed Books, London, 290–302.

- Sachs, Wolfgang szerk. (1992): *The Development Dictionary*, Zed Books, London – New Yersey, xv–xvi.
- Solymári Dániel (2019): Az újszegélyezés történeti kontextusa: Post-development: régi elvek új köntösben. *Embertárs*, 17. évf. 3. sz. / 2019, 213–223
- Solymári Dániel – Czirják Ráhel (2021): A Szuverén Máltai Lovagrend humanitárius és nemzetközi fejlesztőmunkája a Közel-Keleten az arab tavasztól napjainkig. *Máltai Tanulmányok*, 2021/4, 459–478.
- Tarrósy István (2018): Térségi biztonsági kérdések és megoldások az afrikai kontinensen: Az Afrikai Unió és a regionális gazdasági közösségek (RECs) biztonsági architektúrája. *Afrika Tanulmányok*, XII.1–3, 5–30.
- Tarrósy István (2024): Olyan Afrika, amelyet mi akarunk magunknak – Agenda 2063 : A fenntartható fejlődésről, segélyről és a függőségi szindrómáról – Wangari Maathai nyomán. *Máltai Tanulmányok* 6 (2). 174–187.
- The Federal Government, „Speech by Federal Chancellor Angela Merkel at the “G20 Africa Partnership – investing in a common future” conference on 12 June 2017 in Berlin” (2017). forrás: : <https://www.bundesregierung.de/breg-en/service/archive/archive/speech-by-federal-chancellor-angela-merkel-at-the-g20-africa-partnership-investing-in-a-common-future-conference-on-12-june-2017-in-berlin-800690> (Letöltés ideje: 2024.09.02.)
- WHO (2009): „Global health risks: mortality and burden of disease attributable to selected major risks” Forrás: http://www.who.int/healthinfo/global_burden_disease/Global-HealthRisks_report_full.pdf (Letöltés ideje: 2024. 07. 13.)
- WHO/UNICEF (2015): ”Joint Monitoring Programme for Water Supply and Sanitation (2010-2015)” Forrás: <https://www.wssinfo.org/> (Letöltés ideje: 2024. 09. 21.)
- WHO/UNICEF JMP (2017): ”Progress of Drinking Water, Sanitation and Hyginie” Forrás: <http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/258617/1/9789241512893-eng.pdf> (Letöltés ideje: 2024.09.21.)
- World Bank (2018): „The number of extremely poor people continues to rise in Sub-Saharan Africa” forrás: <https://blogs.worldbank.org/opendata/number-extremely-poor-people-continues-rise-sub-saharan-africa> (Letöltés ideje: 2024.07.13.)
- World Bank (2022): „Population of Africa in 2021, by age group” forrás: <https://data.world-bank.org/indicator/SP.POP.GROW?locations=A9&skipRedirection=true&view=map> (Letöltés ideje: 2024. 07. 13.)

English Abstract

The idea of 'Africa rising' is not new to those working on development aid and African issues in general. Since the 1960s, 'Afro-optimist' and 'Afro-pessimist' ideas have emerged with alternating intensity about how the voices of local practitioners and leaders can dominate the context of decision-making and use of aid. The African Union's Agenda 2063 The Africa We Want, fits into this arc and encourages others to ask themselves this question again and again. In particular, development aid practitioners who want to make an impact on African societies. This paper explores in essay-like fashion, in separate sections, some of the fundamental issues and specialisations of aid, forming a coherent whole of thought.

A szerzőről

MA, nemzetközi kapcsolatok
A Pécsi Tudományegyetem BTK
IDI Politikatudományi Program PhD
várományosa
A Magyar Máltai
Szeretetszolgálat nemzetközi
kapcsolatainak vezetője

About the Author

MA, International Relations
PhD candidate at the University
of Pécs, Political Science Doctoral
Programme, Faculty of Humanities
and Social Sciences
Director of external relations,
Hungarian Charity Service of the
Order of Malta

@

daniel.solymari@gmail.com

SZAFARIVEZETŐKÉNT DÉL-AFRIKÁBAN – SZEMÉLYES TAPASZTALATOK AZ ÖKOTURIZMUS KÍNÁLATI OLDALÁN

BALOGH BALÁZS

1. Bevezető

Nyolc fős csapatunk libasorban haladt az ernyőakácokkal tűzdelt füves szavannán. A késő délelőtti hőségben egyre csüggedtebben kutattunk a folyó mellett előző nap jelentett gepárdcsalád nyomai után. A nap már magasan járt, és mély, sötét árnyékokat vetett a nyílt, füves síkot mozaikszerűen benépesítő, sűrű koronájú akácfaék és bokrok alatt. Egy ilyen kis fásszárú „oázis” mellett haladtunk el éppen, amikor M.K. a sor közepén a csoport megállítására és figyelemfelhívásra szolgáló egyezményes jelet alkalmazva tenyerével kétszer combjára csapott, és megmerevedett. Egy érdekes, ritka madarat vett észre az akác egyik ágán, gondoltam (remek szemmel megáldott madarász volt ugyanis, ami bámulatos hangutánzó képességgel párosult, ezzel mindannyiunk csodálatát kiváltotta), ő azonban habitusától meglehetősen szokatlan módon, vészjósló nyugalommal, halkán azt mondta: – There is a lion under the tree. Tapintható feszültség cikázott végig a csoporton, valami ősi, civilizáltnak mondott társadalmunk mindennapjaiban talán már elfeledett, gyomorból jövő, félelemmel és izgatottsággal vegyes, az érzékek kiélesedésével és a figyelem ösztönös összpontosításával járó feszültség – mindez egy röpke gondolatnyi idő alatt történt, és valóban, a bokorban az addig Rorschach-pacaként megbúvó, tetszőleges esésű árny hirtelen határozottan egy hímoroszlán alakját vette fel. Csendben ült, és átható tekintettel minket figyelt – nem több, mint 5-6 méterre lehettünk tőle. Instruktorunk, Jason – tapasztalt, kedélyes, nyugodt természetű, nyakigláb, vörös afrikáner – kis mozdulattal, szavak nélkül, de ellentmondást nem tűrően jelezte, ugyan szíveskedjünk lassan, nyugodtan, de késlekedés nélkül elhagyni a helyszínt (a tanultaknak megfelelően arrafelé, amerről jöttünk, hátat nem fordítva a „házigazdának”). Körülbelül 20-25 métert hátráltunk így egy félkörívben, ügyetlenül higgadságot erőltetve magunkra, vissza-visszapillantva, néha véletlenül egymás sarkára lépve (ilyenkor monty pythoni jelenetbe illően angolos udvariassággal elnézést kérve), s mikor megálltunk, vált csak nyilvánvalóvá, hogy az oroszlán épp egy gnú maradékából táplálkozott, zsákmányát őrizte, ezért nem hátrált meg, amikor szó szerint majdnem belebotlott csapatunk. Az események könnyen vehettek volna kellemetlen fordulatot, ha csoportként nem őrizzük meg hidegvérünket, ugyanakkor valószínű, amennyiben nem vesszük észre, a ragadozó nem fedí fel kilétét, csupán

minket szemmel tartva hagyja, hogy elhaladjunk mellette – így sosem tudtuk volna meg, milyen élményben is volt részünk...

Ilyen és ehhez hasonló történeteket szép számmal mesélhet majd unokáinak az, aki romantikus kalandvagytól vezérelve arra vállalkozik, hogy szafarivezetőként veti magát Dél-Afrika „Big Five” vadrezervátumaiba, és végigjárja az ehhez szükséges számléltatást az elméleti képzéstől a terepi gyakorlatokon át a fizető vendégek, turisták felelősségteli vezetéséig.

2. Hogyan készül a szafarivezető?

Európából nézve az, hogy valaki nap mint nap látogatókat kalauzol elefántok és oroszlánok közé „sivatagon és vadonban” – Sienkiewicz után szabadon –, meglehetősen egzotikus és kalandos pályaválasztásnak tűnik, Dél-Afrikában viszont – kis túlzással – mi sem természetesebb ennél. Főleg vidéki kötődésű afrikáner családok körében van erős hagyománya a természetjárásnak („being in the bush”), illetve a fogyasztási célú vadászatnak – felmenőik még ezer szállal kötődtek egy durvább, természetesebb afrikai vadonhoz, így utódaik, ha ez a vonzalom felhorgad bennük, könnyen választanak ilyen irányú pályát –, ezek közül is adja magát a terepi idegenvezetés, hiszen mára már jól szervezett, elfogadott képesítést adó képzési rendszer működik az országban, amely biztosítja az előrelépés lehetőségét is, felsőoktatási diploma pedig nem szükséges hozzá.

A szafariturizmus felfutásával, vadrezervátumok szaporodásával egyre nagyobb szükség lett a látogatókat kalauzolni képes idegenvezetőkre a kínálati oldalon, akik biztonságosan eligazodnak a nagyvadakkal benépesült terepen. A földbirtokosok és

családtagjaik saját földjeiken gyakran maguk végezték ezt a tevékenységet, azonban egy egységes képzési keretrendszer hiányában nagyobb kockázatot vállalt az az utazó, aki önjelölt vezetővel vágott neki egy-egy túrának. A vendégek és az állatok biztonságának szavatolása, a balesetek és a potenciálisan veszélyt jelentő konfliktusos szituációk elkerülése (illetve azok megfelelő kezelésének képessége) érdekében jött létre 1990-ben a FGASA (Field Guides Association of Southern Africa), melyet egy állami, a kultúra, turizmus és vendéglátás ellenőrzéséért felelős szerv (CATHSSETA) akkreditál, s ami ma már tulajdonképpen az egész kontinensen (legalábbis annak szubszaharai részén) elfogadott. Hitelesítő ernyője alatt működnek a tanfolyamok kisebb-nagyobb szolgáltatói, akik meglehetősen borsos áron kínálnak garantált „álomkarriert” a mindenáron rövidnadrágban, szafarikalapban és betűrt khaki színű ingben dolgozni vágyóknak. Tény és való, a képzést sikeresen elvégzők nagy százaléka szinte azonnal lehetőséget kap a piacon, az egyre terjeszkedő turisztikai ágazat könnyen és gyorsan felszívja a szakképzett munkaerőt – ez persze dél-afrikai állampolgárokra vonatkozik elsősorban, külföldiként a protekcionista foglalkoztatáspolitikai miatt munkát vállalni sokkal nehezebb. Ebből (is) következően alapvetően más a tanfolyamhoz való hozzáállása a helyieknek és a (valamely) tengeren túlról érkezőknek. Míg előbbiek sok esetben gyakorlatias módon elsősorban munkalehetőséget látnak benne, addig a külföldiek az egzotikus afrikai vadvilág iránti érdeklődésüket, rajongásukat élik ki vele: van, aki rövidebb időre érkezik, mert a programnak csak bizonyos moduljai érdeklik, vagy egyszerűen csak szeretne néhány hétig vadregényes módon sátorban aludni egy vadrezervátumban és megismerni annak faunáját és ökológiáját. Van, aki az így megszerzett képzést

és gyakorlati tapasztalatot kamatoztatni tudja szakmájában, mások inkább afféle hobbiként tekintenek rá. A tanfolyam három hónapja során találkoztam nyugdíjas egyesült államokbeli bankárral, aki minden évben hónapokat tölt Afrikában, s akivel érdekes beszélgetéseket folytathattam a '80-as évek Kelet-Közép-Európájának gazdasági-politikai viszonyairól; olasz idegenvezetővel, aki szakmai portfólióját bővítette a kurzus elvégzésével; svéd középiskolással (!), aki utolsó nyári szünetében madarászszenvedélyének hódolt; olasz honlaptervezővel, aki többéves állatkerti önkéntes tapasztalattal a háta mögött kívánta gyermekkori vágyát megvalósítani; s angol természetvédővel, aki a történelem szakot hagyta el azért, hogy szafarivezető lehessen Afrikában.

A modern kifejezéssel élve ökotudatosnak mondható tanfolyamszolgáltatók között találunk robusztusabb szervezeteket, melyek „ipari szinten” termelik szakképzett szafarivezetőiket, gyakran 40-50 fős csoportokat foglalkoztatva, s profiljukhoz tartozik a bárki által hozzáférhető, többnapos hálózsasó rezervátumi túrák („primitive trails”), a nagyobb lélegzetvételű nyomkövető túrák („trailing experience”) szervezése és vezetése is a Dél-afrikai Köztársaság, Botswana és Namíbia területén – ilyenek a Krugerben és környékén működő EcoTraining, Bushwise és a Lowveld Trails. Mások kisebb csoportokkal, egyszerűbb és intimebb környezetben dolgoznak, némileg kedvezőbb áron, mint például a Limpopo Field Guiding Academy (névével ellentétben) Gauteng tartományban, vagy az Ulovane Fokföldön.

A képzés minden esetben elméleti modulok széles skáláját és napi kétszer 2-4 óra gyakorlatot tartalmaz, a tananyagot a FGASA által meghatározott irányelvek alapján szabják meg. A nyelvi kultúra iránt érdeklődők is találhatnak itt érdekességeket, ugyanis a szafarivezetők egymás között – hogy az egyszeri turista a rádión elkapott információkat ne tudja olyan könnyen dekódolni – mindenhol az állatok helyi, törzsi neveit használják lingua francaként. Ennek köszönhetően több nyelven ismerem az oroszlánt, mint amennyin köszönni tudok: a Limpopo és Mpumalanga tartományokban elterjedt, xitsonga nyelvcsoporthoz tartozó shangaan törzsben *ngala*, cvána és szotó nyelven *tau*, a zuluknak *ibhubesi*, a Keleti Fok tartományt nagy számban lakó koszák pedig *ingonyamának* hívják. Egyszerűbb a dolga a laikus utazónak más esetekben, az elefánt például kis hangalakváltozásokkal legtöbbüknél *ndlovu*, a leopárd *ingwe*, a bivaly pedig *nyarhi*, vagy *nyathi*.

A gyalogos szafarivezetői tanfolyam („trails guide”) az ún. „NQF2 Field Guide” alapképesítés megszerzése után kezdhető meg. Utóbbi során az elméleti háttértudás és annak terepi prezentálása van előtérben, míg előbbi esetében magától értetődően a praktikus tapasztalatszerzés kap hangsúlyt, ami nyomolvasói és fegyverhasználati gyakorlattal és vizsgával egészül ki. Elvégzéséhez meghatározott mennyiségű terepen töltött óraszám és emberre potenciálisan veszélyes nagyvaddal való találkozás szükséges – amely adatokat és a hozzájuk tartozó „esetleírásokat” egy arra a célra szolgáló könyvecskében rögzítik: ezek a naplók később nem csak a szakmai előrelépéshez szükséges FGASA hitelesítéshez kellene, hanem az illető szafarivezető „emlékkönyveivé” is válnak.

Kétségkívül nem mindennapi élményt biztosít már a képzés helyszíne is: nyitott táborunk, mely mindössze néhány kétszemélyes sátorból, egy „előadóteremből”, étkezőből és egy mellékhelyiségből állt, a Dinokeng rezervátum szívében feküdt. Sátrainkat közvetlenül határolta egy kisebb vízfolyás, amin alkalmanként egy-egy nílusi krokodilt láttunk lomhán leúszni (legdélibb előfordulási helye ez), éjszakánként vízilovak csámcsogtak hangosan tőlünk mindössze néhány méternyire a nádasban, hajnalonta pedig felbecsülhettük, vajon milyen távolságból halljuk az oroszlánt vagy a hiénát. Az éjszaka egyébként is egy másik világot rejt, hiszen a ragadozók ilyenkor indulnak vadászni, mi pedig, ha nem muszáj, nem hagyjuk el sátrainkat. Napközben dzsippel közlekedve általában remekül megközelíthetők a nagytestű állatok, akik a járművek ártalmatlan jelenlétét megszokva többnyire „fülük botját sem mozdítják”. Más a helyzet azonban a gyalog terepen töltött napokon, amelyek ezért sokkal több izgalmat tartogatnak. Egy alkalommal a csoport egyik éles szemű tagja három békésen legelésző szélesszájú orrszarvút vett észre a magas fűben. Széllel szembe kerülve kb. huszonöt méterre közelítettük meg őket, s jó pár percet töltöttünk így társaságukban. Megneszelték ugyan minket, de hamarosan nyugodtan visszatértek korábbi tevékenységükhöz. A sikeres, tankönyvbe illő találkozást rövid pihenővel zártuk le, mialatt instruktorunk arrébb húzódott, hogy némi privát szférára tegyen szert. Nem telt bele azonban egy perc, és a derékig érő fűbe lapulva, hevesen gesztikulálva máris újra közelíteni láttuk (az „iszkolni” kifejezés talán túlzás) – mögötte egy elefántbika tűnt fel, egyenesen irányunkba tartott, s mozgásából látszott, konkrét úticélja van. Sebesen felszedelőzködtünk, hogy útjából kitérjünk, majd a kedvező szélirányt kihasználva 20-25 méter távolságban tempósan utánaeredtünk,

hátha elvezet minket a csordához. Csupán néhány percig vonultunk így visszafojtott izgalommal, amikor vezetőnk a menet élén hirtelen megtorpant, sarkon fordult, és sietősen egy közeli bozótos felé terelte a csoportot: az elefánt felriasztott három (ezúttal keskenyszájú, természeténél fogva is meglehetősen ingerlékeny) orrszarvút, melyek – köztük tehén borjával – most nagy sebességgel csörtettek csoportunk felé. A kis bokrok jótékonyan rejtő fedezékét elérve annyit időztünk csak, hogy mindenki egy pillantást vethessen legalább az egyik állatra, majd jobbnak láttuk minél hamarabb odébb állni a lassan már laokoónivá váló jelenet helyszínéről.

Nem minden történet végződik azonban ilyen szerencsésen. Az időről-időre bekövetkező, jórészt emberi mulasztásból származó balesetek emlékeztetőül szolgálnak arra, mekkora a vadrezervátumban dolgozók felelőssége, s mennyi elővigyázatosságra, tapasztalatra és tudatosságra van szükség egy természetes élőhelyen, ahol ráadásul az ember jelenlétéhez hozzászokott vadállatok ilyen nagy sűrűségben vannak jelen. Egy augusztusi estén a Dinokeng rezervátum egyik szálláshelyének munkatársa a műszak végén hazaindult volna, de fuvarja sötétedésig nem érkezett meg. Ő úgy döntött, kerítéssel védett munkahelye és a rezervátum kapuja közti párszáz méteres távolságot gyalog teszi meg, célját azonban sosem érte el, mert szerencsétlenségére e rövid szakaszon oroszlánok keresztették útját. Maradványait másnap reggel találták meg, az eset országszerte nagy port kavart, s felszította a rezervátumok biztonsági előírásai és azok betartása körül dúló vitát. Az „elkövetők” viselkedése ezt követően megváltozott, fotó- és videóbizonyítékok tanúsága szerint a természetes körülmények között az embert általában elkerülő, tőle féltő oroszlánok szálláshelyek mellett kezdtek ólálkodni az onnan kilépőkre várva,

könnyű zsákmány reményében. Hamarosan egy, táborunk közvetlen szomszédságában található, ragadozók ideiglenes elhelyezésére szolgáló kifutóba kerültek, míg végül a park vezetése eutanáziájuk mellett döntött. Ezekben a hetekben reggelente rendre mellettük haladtunk el dzsipünkkel, s ilyenkor ők – három ereje teljében lévő, fenséges külsejű hím – hideg tekintetüket merőn belénk vájva, a vadász és áldozata közti láthatatlan mágikus vonzerőnek engedelmeskedve lassan közelíteni kezdtek, mintha nem is észlelték volna a közöttünk húzódó kerítést, vagy a jármű jelenlétét.

Egy afrikai vadrezervátum éppen azért bír akkora vonzerővel, mert egy történelmi időkből megmaradt ösztönös világ megtapasztalásának egyedülálló élményét képes nyújtani, biztonságos körülmények között – azonban, amint arra a példa is intő jelként szolgál, ahhoz, hogy ez így maradjon a következő generációk számára is, az ezeket az élőlényeket megillető tiszteletre és körültekintésre van szükség az ott dolgozók és a látogatók részéről egyaránt.

3. Vadrezervátum mint ökoturisztikai desztináció

A Dél-afrikai Köztársaság nem csak ásványkincseiről, borvidékeiről vagy kultúrtörténeti emlékeiről nevezetes, hanem egyedülálló, változatos természeti örökségéről és őshonos állatvilágáról is, melyből nemzeti parkjai és vadrezervátumai révén a turizmus is egyre növekvő mértékben profitál.

A több, mint egymillió km² területű ország kilenc biomra osztható, melyek eltérő éghajlati és domborzati jellemzőiknek köszönhetően talajtípusok, növénytakaságok és faunaközösségek széles skálájának adnak otthont (Pulella, 2016). Kiemelhető ezek közül a fynbos, mely a Fokföldi Flórabirodalom részeként egyedülálló turisztikai

vonzerővel bír, illetve a füves és fás szavanna, az ökoturisztikai iparág „kulcsszereplőit” adó nagyvadak, a „Big Five” elsődleges természetes élőhelyei.

A turizmus a Dél-afrikai Köztársaság gazdaságának fontos pillére, a koronavírus-járvány előtti évtizedben az ország GDP-jének 7–9%-át tette ki (Cowling, 2024). Az ágazaton belül is kiemelt helyet foglal el az ökoturizmus és a szafarilátogatás. Zászlóshajói a nagy nemzeti parkok: míg az ikonikus Kruger mellett többek között az Addo vagy a Marakele elsődleges vonzerejét is a gazdag állatvilág adja, mások, mint a Tábla-hegység, a Garden Route, vagy az Agulhas inkább emblematis helyszínei révén tartanak joggal számot érdeklődésre. A turizmus mellett főleg természetvédelmi, illetve természettudományos, ökológiai kutatási célú tevékenységeknek adnak otthont az ország bioszféra rezervátumai (Kruger to Canyons, Kogelberg, Cape West Coast, Cape Winelands, Waterberg, Vhembe), és az állatvilág természetes vándorlási mintázatait minél kevésbé gátolni hivatott, határokon átívelő „transfrontier” parkok (ilyen a Krugert magába foglaló Greater Limpopo, a Kgalagadi, vagy az Ai Ais/Richtersveld). Érdeklődésünk tárgyát ezúttal mégis elsősorban azok a gyakran magánkézen lévő vadrezervátumok képezik, melyek akár természetvédelmi területek mentén, akár urbánus zónák közvetlen szomszédságában fekvő a szafariturizmus fontos desztinációiként szolgálnak, és számos esetben hasznos természetvédelmi és tudományos funkciókat is ellátnak.

Az országban közel 12 000 magántulajdonú vadaspark van, amelyek tevékenységi és szolgáltatási körüktől függően vadászfarmként üzemelnek, szálláshelyet és szafarit ajánlanak, esetleg veszélyeztetett faj vagy fajok megőrzéséhez hozzájárulva azokat tenyésztik (mely funkciók sok esetben összefonódnak). Ezek az ország szárazföldi területeinek összesen 18%-át teszik ki (Dry, 2012).

Az egzotikus állatok évszázados tradíciójú vadászata, amint arról az országban még mindig működő nagy számú vadászfarm is tanúskodik, továbbra is komoly bevételi forrás a Dél-afrikai Köztársaság számára (elsősorban európai és észak-amerikai „sportemberek” részvételével), de szerencsére egyre nagyobb teret nyer a „békés” szafarilátogatás, mely ráadásul napjainkban egyre többek számára válik elérhetővé, s nem csak a nemzetközi, hanem a belföldi idegenforgalomban is: szállásadók és programszervezők szezonon kívül gyakran biztosítanak kedvezményes árakat és akciókat dél-afrikai állampolgárok számára, az így belföldi desztinációként is megjelenő rezervátumok pedig az oktatásban-ismeretterjesztésben is szerepet kapnak. Jó példa erre a Johannesburg-Pretoria agglomerációtól mindössze egy órányi autótútra fekvő, autópályán könnyen megközelíthető Dinokeng rezervátum, amely nem csak külföldi turisták, hanem a városi lakosság rekreációját is szolgálja.

Fontos különbség a nemzeti parkok (és védelem alatt nem álló területek), valamint a vadrezervátumok között, hogy míg előbbiben az állatok az állam tulajdonát képezik, addig utóbbi esetében mintegy a földhöz tartozván, a tulajdonos jószágának számítanak. Ennek okait a huszadik század során a zabolátlan vadászatban, a lakosság terjeszkedésében és ebből következően a vadállatok számának drasztikus visszaesésében kell keresnünk – az 1960-as évekre mind a növényevő patások, mind a ragadozók száma történelmi mélypontra zuhant (Du Plessis, 1969; Friedman

& Daly, 2004). Bár a földbirtokosok már a század első felében felismerték pl. az antilopfélék jelenlétének értékét földjeiken, ez nem párosult tudatos tervezéssel és védelemmel addig, míg végül 1987-ben az állam jogilag is elismerte a vadgazdálkodás mint mezőgazdasági tevékenység létjogosultságát, s a gazdák tevékenységi körüket ennek megfelelően alakíthatták át (van Hoven, 2015). A lehetőséget felismerve így az ország nemzeti parkjai mellé számos kisebb területű vadrezervátum sorakozott fel a természetvédelem frontján, ahol a tulajdonosok legtöbb esetben földjeik állattenyésztési profilját, legelőként való hasznosítását cserélték vadgazdálkodásra és az ökoturizmus feltételeinek megteremtésére (Hoogendorn et al, 2018). Ezeken a területeken a látogató sok helyütt találkozhat még az agrármúlt visszahagyott maradványaival itatók, drótok, kerítésrudak, vagy lokális szikes foltok, szekunder növénytársulások formájában.

A tulajdonlás rendszerének sajátosságai miatt így akár egymás tözsomszédságában is találhatunk minden oldalról zárt kisebb területű vadasparkokat, amely elválasztás gátolja többek között a növényevők természetes migrációját, s ahol az adott terület méretéből fakadó eltartóképessége szabja meg a nagyragadozók maximális számát – sok helyütt ezért nem megvalósítható pl. a foltos hiéna (*Crocota crocuta*) vagy az afrikai vadkutya (*Lycaon pictus*) visszatelepítése, hiszen terület-igényük sok esetben nagyobb, mint ami rendelkezésre áll (Jenkins et al, 2015). A fragmentáció miatt a rendszer tehát felügyeletre és bizonyos mértékű szabályozásra szorul. Cserébe viszont a tulajdonos(ok) jól felfogott érdeke jó gazdaként egy egészséges állatállomány, illetve szaporulat fenntartása (már csak a turizmusból származó bevételek maximalizálása érdekében is), hatékonyabb védekezés megszervezése válik lehetségessé az orrvadászat ellen, és lehetőség van a veszélyeztetett fajok egyedeinek (pl. orrszarvú, gepárd) monitorozására, állatorvosi ellátására. Hátránya persze az is, hogy a turista lépten-nyomon szembesülni kénytelen a kerítés meglehetősen illúzióromboló látványával, tehát a „végtelen afrikai vadon” romantikus képzetével Dél-Afrikában kevésbé találkozhatunk – még a nagy nemzeti parkokban (pl. Kruger, Addo, Kgalagadi) sem, ahol létszámkorlátozás híján egy-egy észlelésnél akár 6-8 jármű is összezsúfolódhat.

Riaan Brand, az Amakhala rezervátum egyik szállásadója több, mint húsz éves tapasztalattal bíró gyalogos szafarivezető érthető példával világítja meg a földhasznosítási modellváltás praktikus, gazdasági hasznát vendégeinek: Az adott területen legeltetett marha-, kecske-, vagy birkaállomány a növényzetre és a talajra, ezáltal a terület vízháztartására is negatív hatással van, hiszen bizonyos fűféléket szelektíven, nagy tömegben fogyaszt, más növényeket kontroll nélkül terjeszkedni enged, így a talaj degradálódik. A föld értéke és termőképessége romlik, s az így hosszútávon elszenvedett kár nem arányos az állatok hasznosításából származó bevétellel. Ezzel szemben a terület eredeti „öslakosai” több millió éves fejlődésük alatt munkamegosztásra rendezkedtek be: a kafferbiválya, a víziantilop vagy a nyala vízhez kötöttebben él, a szárazságtűrőbb fajok (impala, springbok, gnú, oryx stb.) benépesítik a kietlenebb tájakat is; a duiker (méretéből adódóan) a bokrok legalsó ágait fogyasztja, feljebb a bozótantilop, embermagasságban a nagy kudu táplálkozik,

a legtöbb állat számára elérhetetlen koronához pedig a zsiráf fér hozzá; ugyanazon fűtársulások más részét preferálja a szélesszájú orrszarvú, a zebra, és a gnú, s hosszasan sorolhatnánk a fauna elemeinek egymást kiegészítő funkcióit, a földimalactól a ragadozókon át az elefántig. Egyazon terület egységnyi biomasszája tehát jóval több fajt és egyedet képes egészségesen fenntartani, mint háziállattartás esetén, amiből így a föld tulajdonosa is jobban profitál, legyen szó vadászatról, az állatok eladásáról, vagy turizmusból befolyt haszonról.

A szafarilátogatásra és kapcsolódó szolgáltatásaira épülő turisztikai iparág előnye tehát, hogy mindkét félnek érdeke az adott területen egy minimális beavatkozással fenntartott, „önműködő” ökológiai rendszer létrehozása, melyben szükségszerűen a tápláléklánc minden eleme képviselteti magát.

A helyi ökoszisztéma egészségesebb működése, és persze a turizmusból származó profit maximalizálása érdekében ahol lehet, visszatelepítették a korábban a régióból kihalt, vagy kiirtott keskeny- és szélesszájú orrszarvút, oroszlánt, gepárdot, elefántot, hiszen – bár a rutinosabb szafarilátogatók és „aficionadók” többre tartják a gazdag madárvilágot, érdekes rovarokat, ökológiai érdekességeket, esetleg a térség flóráját – az átlagos turistát megszólító fő vonzerő mégiscsak az egyedülálló megafauna (Lindsey et al, 2007; Mangachena, 2023).

4. Amakhala

A felfebb összefoglalt általános jelenségeket személyes terepi tapasztalatok alapján a Keleti Fok tartományban, Gqeberától (Port Elizabeth) nem több, mint egy órányi autóútra keletre festőien változatos környezetben, 8500 hektáron elterülő Amakhala

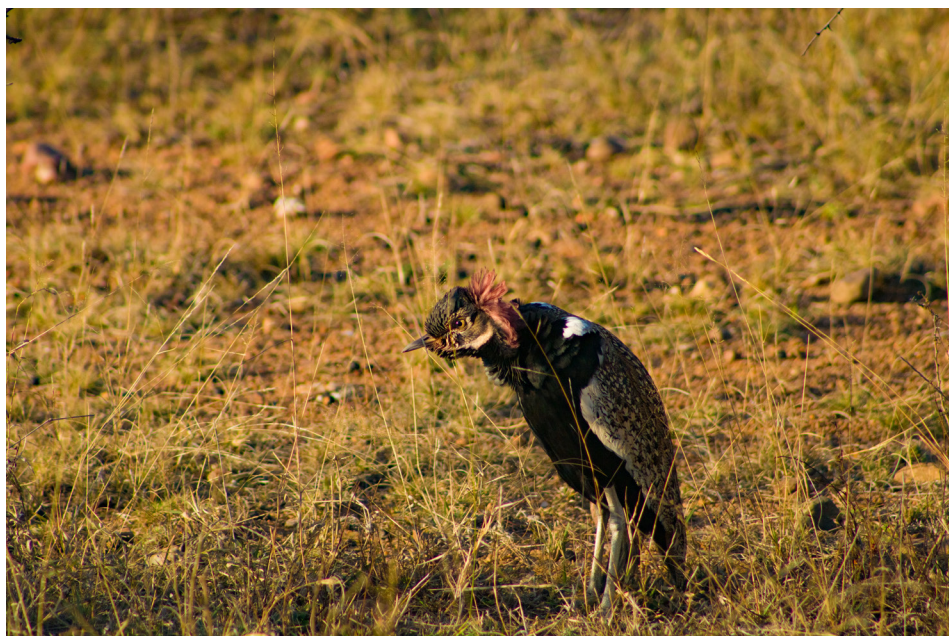
vadrezervátum példáján keresztül igyekszem bemutatni, ahol szafarivezetőként volt lehetőségem belekóstolni a szakma, de még pontosabb, ha azt mondom, életforma rejtelseibe és érdekességeibe.

A parkot 1999-ben alapította a földet birtokló négy család, mindannyian a 19. század húszas éveiben érkezett brit telepesek leszármazottai. Mint annyi más rezervátum esetében, ők is birkanyájakat és marhacsordákat cserélték antilopfélékre, elefántra, bivalyra, oroszlánra. A föld az 1990-es években még 60%-ban túlhasznált, kopár legelőkől állt, ezek aránya a 2010-es évek végére a mezőgazdasági tevékenység beszüntetésével és csapadékosabb évek beköszöntével 20%-ra csökkent (Achieng et al 2020). A természetes flóra és fauna visszaállítására tett értékes erőfeszítések lassan eredményre vezettek: a terület eredeti növénytakarása „albany thicket”-ként írható le, amely szukkulens, szárazságtűrő növényekből, viszonylag alacsony fásszárúakból áll, s a fynbos, a karoo, a szavanna és az indiai-óceáni parti öv találkozásánál azok bizonyos jegyeit magán viselve képez egyedi biotopot, ahol a domborzatnak és a szeszélyes éghajlati viszonyoknak köszönhetően változatos karakterű terület egységekkel találkozhatunk a füves szavannától a homoktalajon terjeszkedő bozotos erdőig. Kincsei közt találhatók többek között az *Euphobia-félék*; nyílt területeit színpompába borító virágok (pl. *Wahlenbergia undulata*, *Oenothera biennis*, *Dianthus caryophyllus*, *Maria elliotii*, *Cyrtanthus helictus*, *Plumbago auriculata*); a mérgező gumójú, de páratlan szépségű, koisan őslakók által hasznosított *Boophone disticha*; a kesernyész ízü, szukkulens „spekboem” (*Portulacaria afra*); az érzéstelenítő hatású enzimeket tartalmazó tövisekkel felvértezett *Azima tetracantha*; az állatok számára toxikus, de sebgyógyításra használható, érszűkítő hatású „disznófül” (*Cotyledon orbiculata*); vagy a beszédes nevű „karoo numnum” (*Carissa haematocarpa*). A kontinens déli felén honos antilopfajok többsége nagy számban képviselteti itt magát, s a terület több tucat egyedet számláló kafferbivaly- és elefántcsordát, valamint néhány vízilovat tart el. A rezervátum kis méretének, és a számukra nem megfelelő élőhelynek köszönhetően foltos hiénával és afrikai vadkutyával nem találkozhatunk, így 5-6 kifejlett oroszlán „uralja” a vidéket, amelynek különlegessége viszont a barna hiéna (*Parahyaena brunnea*) jelenléte. A rezervátum északi fele még külön egységet alkot, ahol a ragadozóhierarchia alján helyet foglaló gepárdnak nem kell oroszlántámadástól tartania. A leopárd csupán alkalmi látogató, mert – ugyan próbálkoztak egy-egy példány visszatelepítésével – territóriumigénye különböző tényezők (zsákmánysűrűség, egyéb ragadozók száma, fajon belüli verseny) függvényében változik (Parker, 2023), a kerítés pedig nem képez előtte különösebb akadályt, a szomszédos farmokon azonban üldöztetésnek van kitéve, így a terület nem mondható ideális élőhelynek számára.

A felsorolt ragadozók visszatelepítésének – legtöbb esetben sikeres – első hulláma 1996 és 2005 között zajlott Amakhalában, és a szomszédos Shamwari rezervátumban, amihez tartományiszerte csatlakoztak a frissen alakult vadasparkok, valamint az Addo Nemzeti Park. A legsikeresebb projekt természetesen az adaptív oroszláné lett, melynek száma egy évtized alatt a bőségesen rendelkezésre álló tápláléknak és a hatékony védelemnek köszönhetően megsokszorozódott a régió rezervátumaiban

(Hayward et al, 2007), míg a skála másik végén helyet foglaló afrikai vadkutya visszatelepítési kísérlete végül sikertelennek bizonyult (Hayward, 2021).

Afrika ikonikus lakója lévén nem mehetünk el szó nélkül az orrszarvú mellett, hiszen a kontinens rezervátumainak egyik legfőbb attrakcióját képezi, s közelmúltjának passziótörténete mindenki előtt ismert. Napjainkban is élő öt fajából kettő – a keskeny- és a szélesszájú orrszarvú – honos a fekete kontinensen, melyeket – ázsiai rokonaikhoz hasonlóan – a kihalás szélére sodort az esztelen vadászat. A szélesszájú orrszarvú (*Ceratotherium simum*) állománya az 1970-es évekre háromezer példány körülire zsugorodott, majd az intenzív védelemnek köszönhetően a 2010-es évek elején számuk húszezer fölé nőtt, azonban az orrvadászat folyamatos nyomása alatt jelenleg ismét csökkenő tendenciát mutat, tizenötezerre becsülhető. Még drámaibb a helyzet a keskenyszájú orrszarvú (*Diceros bicornis*) esetében, amely a '70 és '90 között eltelt két évtizedben populációjának 96%-át elvesztette, jelenleg kb. hatezer példánya él a vadonban. A Dél-afrikai Köztársaság az orrszarvúak erődítményének számít, az egész kontinens keskenyszájú orrszarvúállományának fele itt található, a szélesszájú orrszarvúak száma pedig tizenkétezerre tehető. Orvvadászatuk az ország területén a koronavírus-járvány előtti évi ezer fölötti esethez képest visszaesett ugyan, de így is több, mint ötszáz példányt pusztítanak el évente (International Rhino Foundation, 2022). Túlélésük biztosításában nélkülözhetetlen szerepe van a kisebb vadrezervátumoknak, ahol védelmük és felügyeletük, állatorvosi ellátásuk könnyebben megoldható (Furstenburg et al, 2022). Az ilyen parkok komolyan veszik a feladatot: szinte mindenhol működik „anti-poaching unit”, minden egyes orrszarvú az alapvető életfunkciókat is folyamatosan monitorozó jeladót visel. Pontos számuk-

ról a turistáknak nem adnak tájékoztatást, észleléseiket a szafarivezetők rádión nem közlik egymással, nehogy a frekvenciát esetleg lehallgató illetéktelen fülek birtokába jusson az információ. A hatékony védelemnek és az ideális körülményeknek köszönhetően a jámborabb természetű szélesszárjú orrszarvúak az Amakhalában nagy számban képviseltetik magukat, az elmúlt tizenöt évben közülük mindössze ketten estek orrvadászat áldozatául. Különleges privilégium terepen nap mint nap akár 15-20 méterre gyalog megközelíteni őket: a vendégek arcán ilyenkor tükröződő élmény – ahogy mondani szokás – megfizethetetlen.

A keskenyszárjú orrszarvú élőhelye kényesebb (rokonával szemben a zártabb bozótosokat kedveli, fásszárúak leveleit és rügyeit fogyasztja), természete kiszámíthatatlanabb, ezért monitorozása, megközelítése nagyobb elővigyázatosságot igényel. Érkezésem után néhány héttel telepítettek vissza az Amakhalába négy példányt a közeli Great Fish River rezervátumból: egyikük rögtön rátámadt az őt figyelő állatorvosokból és szafarivezetőkből álló csapat egyik járművére – ezután hosszú hetekig érvényben lévő, napi rendszerességgel frissített „no-go zónák” létesültek a park területén az állatok minél zavartalanabb beilleszkedésének elősegítése és az esetleges konfliktusok elkerülése érdekében.

Flórájának különleges jellemvonásai, lélegzetállító látképei, gazdag állatvilága méltán teszik érdekfűzőre számot tartóvá az Amakhala rezervátumot: ott töltött időm során a WildEarth csapata készített bemutatófilmet a park szálláshelyeiről, a BBC stábja pedig a kígyászkeselyűről (*Sagittarius serpentarius*) forgatott természetfilmet, ingyen söröket ajánlva a szafarivezetőknek hasznos észlelésekért cserébe.

A parkban nyolc koncesszióba kiadott szálláshely működik, melyek profilja a rusztikus, huszadik század első felének hangulatát idéző szafarisátraktól a minden igényt kielégítő luxusapartmanokig terjed. A szálláshelyek mindegyike szerződött szafarivezetőket alkalmaz, akik járműves, vagy ritkább esetben gyalogos szafarikon mutatják be a vendégeknek a rezervátum növény- és állatvilágát, s akik túlnyomórészt afrikáner családokból kerülnek ki, szemben a szinte kizárólag koszák alkotta kiszolgálószeméllyel (konyhán dolgozók, karbantartók, takarítók, szobalányok). Ők a rezervátum területén vagy szomszédságában olyan faluközösségekben élnek, amelyeket afféle „cselédfalvak” gyanánt hozták létre felmenőik számára a földbirtokos angol farmerek. Az ő életüket sok szempontból változtatta meg a föld rezervátummá nyilvánítása, és a vadgazdálkodásra, valamint ökoturizmusra való átállás. Megélhetésük feltételei átalakultak, hiszen kevesebb háziállatot tarthatnak, vadászniuk és fát vágniuk a korábbi gyakorlattal ellentétben tilos, illetve az oroszlán, elefánt, orrszarvú jelenléte miatt veszélyes is. Ugyanezen okból kifolyólag szabad mozgásukat is valamelyest korlátozva érezhetik a korábban a farmokon dolgozók, cserébe viszont magasabb jövedelemhez, jobb infrastruktúrához, oktatáshoz és egészségügyi szolgáltatásokhoz jutnak – ugyanakkor kiadásaik is megnövekednek, hiszen kisebb arányban termelhetik meg saját élelmiszereiket. A korábbi falusi közösségek szoros szociális és kulturális kapcsolatai a közös mezőgazdasági munkák és egyéb tevékenységek megszűnésével meglazulhatnak. Amíg a farmokon főleg férfiak dolgoztak, a turizmushoz kapcsolódó szolgáltatásokban (vendéglátás,

ajándékboltok stb.) a nők is egyenrangúan munkát vállalhatnak – ez persze otthoni kötelezettségeiket nem váltja ki, így legtöbb esetben extra terhet ró rájuk (Achieng et al, 2020).

Az apartheid ugyan harminc éve véget ért, azonban a sok évtizedes elnyomás a gazdasági egyenlőtlenségekből fakadó nagyban eltérő életesélyek formájában nehezen kitörölhető nyomot hagyott maga után. Mint láttuk, a gazdasági profilváltás sem aratott osztatlan sikert a koszák körében, a felszínen jól működőnek látszó munkamegosztás folytonosan jelenlévő dichotómiát takar, ami részükről esetenként – érthető módon – érezhető sértett büszkeséget, ellenszenvet szül, s ez könnyen rányomhatja bélyegét egy munkahely légkörére, ha mégoly kötelességtudó alkalmazottakból áll is (mint azt volt szerencsém elsőkézből megtapasztalni).

Munkaköröm itt az Amakhalában meglehetősen egyszerűen leírható volt: rendszeres reggeli gyalogos szafarik mellett alkalmanként lehetőség nyílt hosszabb terepi idegenvezetésekre is, amelyek során az éjszakát a rezervátum egy gyönyörű kilátást biztosító magaslati pontján egyszerűen, tábori ágyakkal felszerelt természetes barlangban töltöttük az arra vállalkozó vendégekkel. Ilyen körülmények között hajnalban az alattunk száz méter mélyen elterülő, fél oldalról meredek, kalderaszerűen emelkedő völgyhátakkal körülölelt füves síkság látványára és oroszlánüvöltésre ébredni garantáltan maradandó élményt jelent mindenki számára. Frissen „végzett” gyalogos szafarivezetőként a szabályoknak megfelelően egyedül nem vezettem csoportot, viszont egy arra hivatott mentor jelenlétében terepen töltött órák mind beszámíthatók (sőt szükségesek) a tapasztalatszerzési és vizsgafolyamat során – ez volt tehát az én „hasznom” mintegy „céhlegényként”. A napi 12-14 órás munkaidő nagy részét ezen felül a tábor takarítása, a vendégek kiszolgálása, a személyzet munkába és hazaszállítása, valamint speciális szolgáltatásként a vendégfogadó sátrak teraszán felállított, fával fűtött fürdődézsák vizének megfelelő hőmérsékletűre hevítése volt, amely feladat sajnos nem mindig bizonyult olyan egyszerűnek, mint amilyennek elsőre tűnhet – a vendégek néhányszor kénytelenek voltak langyos vízben kipihenni a délutáni szafari fáradalmait... *

Felhasznált irodalom

- Achieng, T., Maciejewski, K., Dyer, M., & Biggs, R. (2020). Using a Social-ecological Regime Shift Approach to Understand the Transition from Livestock to Game Farming in the Eastern Cape, South Africa. *Land*, 9(4).
- Cowling, N. (2024). Contribution of travel and tourism to Gross Domestic Product (GDP) in South Africa from 2005 to 2021. *statista.com (online)*.
- Dry, G. (2012). The face of green economy. *Wildlife Ranching*, 5(3), 16.
- Du Plessis, S. (1969). *The past and present geographical distribution of the Perissodactyla and Artiodactyla in southern Africa*. University of Pretoria. Kiadatlan disszertáció.
- Friedman, Y., & Daly, B. (2004). *Red Data Book of the Mammals in South Africa; a conservation assessment*. Johannesburg. CBSG-EWT.
- Furstenburg, D., Otto, M., van Niekerk, P., & Lewitton, D. (2022). Contribution of private game ranching and captive bred operations in South Africa to White rhino *Ceratotherium simum* species survival conservation. *bioRxiv.org (online)*.

- Hayward, M. et al. (2007). The reintroduction of large carnivores to the Eastern Cape, South Africa: an assessment. *Oryx*, 41(2).
- Hayward, M., Banasiak, N., & Kerley, G. (2021). Ten Years on: Have Large Carnivore Reintroductions to the Eastern Cape Province, South Africa, Worked? *African Journal of Wildlife Research*, 51(1).
- Hoogendorn, G., Meintjes, D., Kelso, C., & Fitchett, J. (2018). Tourism as an incentive for rewilding: the conversion from cattle to game farms in Limpopo Province, South Africa. *Journal of Ecotourism*, 18(4).
- International Rhino Foundation. (2022). *State of the Rhino Report*.
- Jenkins, E., Silva-Opps, M., Opps, S., & Perrin, M. (2015). Home Range and Habitat Selection of a Reintroduced African Wild Dog (*Lycaon pictus*) Pack in a Small South African Reserve. *African Journal of Wildlife Research*, 45(2).
- Lindsey, P., Alexander, R., Mills, M., Romanach, S., & Woodroffe, R. (2007). Wildlife Viewing Preferences of Visitors to Protected Areas in South Africa: Implications for the Role of Ecotourism in Conservation. *Journal of Ecotourism*, 6(1).
- Mangachena, J., & Pickering, C. (2023). Why are some animals popular with wildlife tourists: insights from South Africa. *Journal of Ecotourism*, 22(2).
- Parker, D. et al. (2023). The implications of large home range size in a solitary felid, the Leopard (*Panthera pardus*). *Journal of Mammalogy*, 104(6).
- Pulella, J. (2016). *Pathfinder - Illustrated for Nature Enthusiasts*. Kejafa Knowledge Works.
- van Hoven, W. (2015). Private Game Reserves in Southern Africa. In: R. van der Luim, M. Lamers, & J. van Wijk, *Institutional Arrangements for Conservation, Development, and Tourism in Eastern and Southern Africa*. Springer.

A szerzőről

Geográfus, jazz zenész, utazó, természetfotós

About the Author

Geographer, jazz musician, conservationist, nature photographer

@

balayska@gmail.com

English Abstract

Trails guiding in South Africa - A personal perspective of the ecotourism industry

Ecotourism and safari tours – due to its unique flora and fauna - have become one of the most significant pillars of the economy of South Africa. National parks and private game reserves provide business opportunity and employment for wide ranges of the society from lodge owners and managers to field guides, from ecologists, vets and researchers to local staff living in the rural countryside. This article intends to overview some of the general characteristics of the ecotourism of South Africa, introduces the guiding industry based on personal experiences and presents the Amakhala Game Reserve from a guide's point of view.

A GRIÓK ÉS HANGSZEREIK

BRAUER-BENKE JÓZSEF

1. Bevezetés

Az egyre szélesebb körben kedvelt világzene színpadi előadó művészei között, egyre nagyobb számban bukkannak fel az eredetileg zenész kasztként működő griók, aki a hagyományos nyugat-afrikai társadalmakban az énekmondók és a történelmi hagyományok őrzői. Hasonló specializált zenész csoportok nagyon sok nyugat-afrikai népnél fölbukkannak, ilyenek például a mandinka gyelik, a volof gewekek, vagy a fulbe gaulók. Mivel az eredetileg főleg a nyugat-afrikai zenére fókuszáló világzene egyre szélesebb körben elterjed, ezáltal a nyugati világ érdeklődésének fókuszába került Nyugat-Afrika és annak hagyományos zenei és hangszeres kultúrája. Viszont ennek történeti háttere mégis alig ismert, vagy félreértésekkel terhelt, mert a különböző zenész rétegek a különböző társadalmi csoportoknak nyújtott zenei szolgáltatásuk során, különböző hangszereket használtak. Emiatt vita tárgyát képezi, hogy melyek a jellemezhető grió hangszerek és melyek nem azok. Ezért jelen áttekintés célja, hogy a különböző „grió hangszereket” röviden górcső alá vegye és egy általános tájékoztatást nyújtson a téma iránt érdeklődőknek.

Az áttekintést érdemes mindjárt azzal kezdeni, hogy a grió zenész kaszttal kapcsolatban megjelentek olyan romanticizáló, a tényeket elferdítő értelmezések, miszerint a honi etno-fesztiválok workshopjaira látogató és a *dzsembe* játékmódját tanító szenegáli dobosok a nemesi presztízsű rangot hordozó *griók* leszármazottai, akiktől ilyen módon többszáz éves hagyományos dobjátékot lehet tanulni (A. Gergely 2009, 73).¹ Fontos azonban tisztázni, hogy zenészkasztként, a griók társadalmi presztízse a lehető legtávolabb állt a helyi nemességétől, ugyanis a mandinka társadalomban a griók, a kovácsokkal és a fazekasokkal együtt a szolgák kasztjába tartoztak (Appiah-Gates 2016, 135–136). Ráadásul a szenegáli griók az ún. géwék dob mesterei eredetileg nem *dzsembe*, hanem *szabar* (sabar/sabaro) hosszú dobokat használtak (Tang 2007:55). Mindezen okból kifolyólag érdemes áttekinteni, hogy pontosan kik azok a griók és melyek a jellegzetes hangszereik. (1. kép)

Ugyan a tudományos kutatások alapján mára már egyértelműen megcáfolt, de ennek ellenére szintén egy általánosan elterjedt téves nézet, miszerint az afrikaiaknak a „vérében” van a zene (Blacking 1973: 45-47). Ez azonban nem született tehetséget jelent, mert a kiemelkedő zenei tehetség ugyanolyan ritka közöttük, mint bármely más nép között, ezért az afrikai zenészek zenei tehetsége kibontakozásának

*1. kép Szabar hosszú-
dobon játszó grió.
Szeneál*

[https://upload.
wikimedia.org/
wikipedia/commons/0/0e/
S%C3%A9n%C3%A9gal-
Griot_
Diola_%28AOF%29.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0e/S%C3%A9n%C3%A9gal-Griot_Diola_%28AOF%29.jpg)

legfőbb útja a belenevelődés, ami azt jelenti, hogy a mesterség apáról fiúra hagyományozódott. Ámde a szubszaharai Afrikában sem mindenki született muzsik, mert más kontinensekhez hasonlóan, ott is az erre specializált zenészek szolgáltatják a zenét, és ezek a különböző zenei színvonalat képviselő zenészspezialisták különböző társadalmi rétegeknek nyújtanak zenei szolgáltatásokat. Észak-Afrikában a szubszaharai afrikai eredetű megszállottsági kultuszok és az iszlám hagyományok közötti keveredés eredményeként egyfajta kvázi-szúfifirendek jöttek létre, mint például a marokkói gnáva testvériség zenészspezialista csoportja (Szombathy 2021:178). A gnáva népcsoport a szúfi jellegű meditatív zenéjük által vált híressé, amelynek a szórakoztató funkciója csak a legutóbbi időkben került előtérbe, mert eredetileg a preiszlám időszak animisztikus, varázsló, egészségmegőrző funkciója

volt a lényeges (Crapanzano 1982:171). Hasonló kultuszok, avagy szűfírendek Észak-Afrika-szerte elterjedtek, mint az algériai bilali, a tunéziai sztambáli, a szudáni zar és az Észak Nigériában és Nigerben a haszuszák körében elterjedt bori kultusz. A gnávák (szaharai berber dialektusban aginaw-feketék) a szubszaharai övezetből (Senegál, Csád, Mali és Észak-Nigéria) rabszolgaként kerültek Marokkóba, ahol az alacsony társadalmi státuszukból valamilyen szintű kiemelkedést jelentett a zenész specializáció (Basset 1909:147). Nyugat-Afrikában a mandinka gyelik, akárcsak a griók kasztja énekmondók és a történelmi tudás őrzői voltak, akik az uralkodó vagy nemesember mellett a helyi szóbeli hagyomány (történelmi adatok, genealógiák, énekek és eposzok) memorizálására és előadására specializálódtak. Ilyen szakosodott zenészréteg nagyon sok nyugat-afrikai népnél fölbukkan, mint például a szerer kevel, a volof gewel, a fulbe gauló, a hasszáníjja arab iggawen és a joruba arokin (Hale 1997, 251).

A Guineában és Maliban élő mandinkáknál és a velük rokon nyelveket beszélő népeknél a griók a származásukat egy bizonyos Szurakata Bum Malikra vezetik vissza, aki Mohamed próféta egyik ellensége, illetve a későbbiekben a híve volt, és amely eredetmonda alapja Szuraka ibn Málík ibn Dzsusam története lehetett (Szombathy 202:108–109). Az iszlám hatását tükröző, arabokra visszavezetett fiktív eredetmondával ellentétben valószínűbb, hogy a nyugat-afrikai királyságok vadász társaságainak zenész rétegéből alakulhatott ki az örökletes zenész griók osztálya (Frobenius 1921: 23). Ezek az eredetileg hárfás zenészek, a szavannai vadásztársaságokból szerveződhetek valamikor a 16. században, amikor a Szongháj Birodalom elhalványította a Mali Birodalmat, és megerősödött a mande hatás, valamint ezzel együtt a hárfákat kiszorították az akkor megjelenő lantok, illetve kialakultak a kettő keresztezéséből a hárfalantok (Bird 1972:291–292). Azonban a királyi udvari zenészek már korábban is tevékenykedhettek, mert a berber származású utazó Ibn Battuta már 1352-ben beszámol arról, hogy a Mali udvarban professzionális udvari zenészeket látott, akik a király és a nemesség zenei igényeinek kiszolgálói voltak (Tang 2007:1). (2. kép)

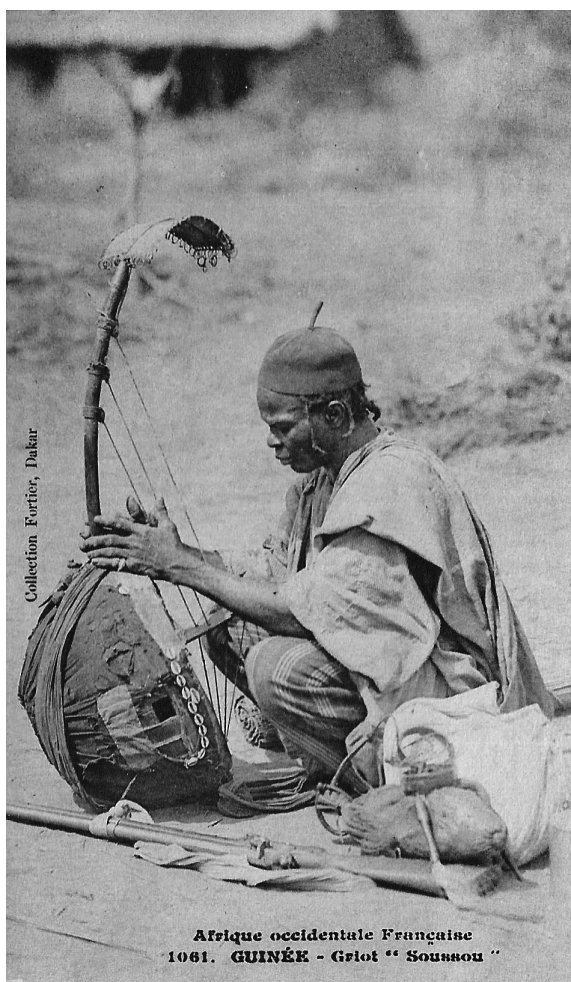

◀ 2. kép Szambala király udvari grió énekmondói. Mali

[https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Ngoni_\(instrument\)#/media/File:GriotsSambala.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Ngoni_(instrument)#/media/File:GriotsSambala.jpg)

2. Grió íjhárfák

A nyugat-afrikai íjhárfák eredete valószínűsíthetően a közép-afrikai íjhárfákhoz hasonlóan az ókori Egyiptomig vezethető vissza (Randel 2003:384). A nyugat-afrikai íjhárfák hangszertest nagyméretű kabaktökből készült, mint például a több népcsoport körében is elterjedt morfológiailag és elnevezésében is rokon íjhárfa típus a *bolon* (*bolombato*, *bolombata*, *bulumbato*) íjhárfa (Charry 2000:75). A *bolon* íjhárfa a mande (Mali, Guinea, Elefántcsontpart), a fulbe (Kamerun, Nigéria) a szenufó (Elefántcsontpart, Mali), szuszu (Guinea, Sierra Leone, Szenegál, Mali) és kisszi (Guinea, Sierra Leone, Libéria) népcsoportoknál elterjedt hangszertípus. Habár a *bolon* íjhárfákat eredetileg a vadászok használták, később a hőseposzokat előadó gyelik vagy griók jellegzetes hangszerévé vált. A *bolon* íjhárfának jellemzően kevés, három vagy négy húrja van és egyes típusain a hárfalantokra jellemző kéztartó is megfigyelhető. (3. kép)

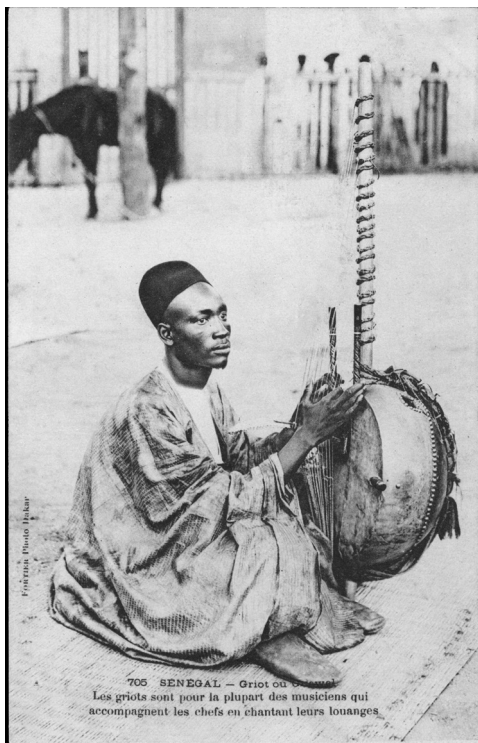

3. kép Bolon íjhárfán játszó szuszu grió. Guinea

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/89/Griot_Soussou_%28Guin%C3%A9%29.jpg

3. Grió hárfalantok

Az íjhárfák és a hárfalantok közötti átmeneti típusnak tekinthető Maliban a mande népek *szinbi* elnevezésű hangszere, amelynél a húrok egy nagyobb méretű hűrtartó lábba fűrt lyukon futnak keresztül. A *szinbi* íjhárfán, amelynek vannak olyan típusai, amelyeknek teljesen egyenes a hangszernyaka, két, fából faragott fogantyúja van, amelynél fogva tartja a zenész játék közben a hangszert. Elefántcsontparton a szenufó népcsoportnál elterjedt hangszertípus a *korikaariye* vagy *kori*, amely a *szinbi* hangszertípushoz hasonlóan ívelt nyakú, magas hűrtartó lábas, íjhárfa típus (Glaze 1981, 83). Habár a *korinak* vannak kéztámasszal ellátott és anélküli típusai, de a felépítése és az elnevezése egyértelműen rokonítható a *kora* hárfalant elnevezésével. A már tipikus hárfalantnak tekinthető *kora* a mande népcsoport körében Bissau-Guinea, Gambia, Guinea, Mali és Szenegál területén elterjedt hangszertípus (Knight 1971, 24). A hárfalant első európai leírása a skót utazótól Mungo Parktól 1799-ből ismert (Park 1799, 155). A helyi szájhagyomány szerint eredete a 16. századig a Mandinka Kabu birodalom idejére vezethető vissza, amely a mai Szenegál, Gambia és Bissau-Guinea területén feküdt (Kubik 1989, 188). A *kora* hárfalantokon jellemzően a grió zenészkaszt hivatásos eposzénekesei játszanak, akik a helyi hősepikai hagyományok őrzői. A *kora* hárfalant a nyugai világ számára 1987-ben vált széles körben ismertté, amikor a világzene műfajában tevékenykedő mandinka Mory Kanté (1950 – 2020) a „Yé-ké-yé-ké” című dalának kíséretéhez *kora* hárfalanton játszott. (4. kép)

4. kép Kora hárfalanton játszó grió.
Szenegál (Kubik 1989 nyomán)

4. Grió lantok

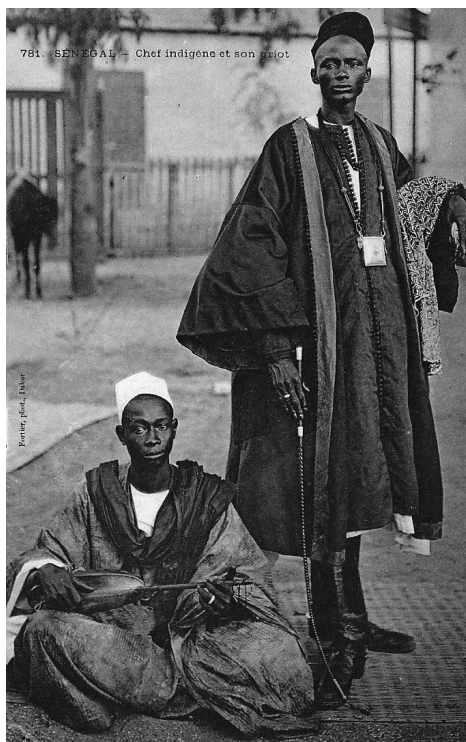
Nyugat-Afrikában a nyugat-szaharai kereskedelem által jelenhettek meg a lantok, amelyek az ókori Egyiptomból dél felé Kush és Meroe királyságok irányába terjedhettek el a térségben. Ennek köszönhetően a lantok a nyugati Száhel-övezet és az északi szavanna régióban (Mauritánia, Szenegál és Mali) lokalizálódnak, és elsősorban a birodalomépítő muszlim népek körében jellemzőek. A szoninke orális tradíció szerint a *gambare* lant a griók legrégebbi hangszere, amit a „wagadu korszakból” származtatnak (Charry 1996, 13). Maliban a szoninke népcsoport hősepikai énekeseinek *ngoni* lanttípusát az epikus hagyomány a Ghánai Birodalom egyik uralkodójának kegyetlen harcos fiától Gasszirétől származtatja (Frobenius-Fox 1938, 115-116). Nyugat-Afrikában a 14. századtól az iszlám vallás elterjedésével a vadász/pap csoportokból kialakuló zenész/énekes kaszt a korábbi, korlátozott hang képzésére alkalmas néhány húros íjhárfaít lecserélte a berberektől átvett, a hangológyűrűs húr feszítési módja miatt, fejlettebb típusnak számító hosszúnyakú lantokra, ezzel együtt a korábban magasabb presztízssű udvari zenészek a szolgák szintjére süllyedtek (Brauer-Benke 2021:28). Az első gyeli (djeli) családok nevei is fennmaradtak: Diabate, Kouyate, Suso és Sissokho stb, amely családok leszármazottai napjainkig üzik a zenészmesterségüket (Charry 2000, 375-382). A *gyeli ngoni* felépítését tekintve valószínűsíthetően az ókori egyiptomi lantok leszármazottja lehet, ami a berber őslakosság által terjedt el a szaharai övezetben is. Az eredetileg egyhúros pásztorhangszer a malinke eposzénekesek által lett négyhúrossá fejlesztve és ezért lett az elnevezése *gyeli ngoni*. Habár a zenészkaszt elnevezése gyakran a hangszer-elnevezésekben is tükröződött (pl. *gawlo* vagy *gyeli ngoni*), de összességében a különböző nyelvű népcsoportok grió lanttípusainak külön elnevezései alakultak ki, úgy mint mande *koni*, volof *xalam*, szoninke *gambare*, fulbe *hoddu* és a moor *tidinit*. A sokféle elnevezés egyben arra is rámutat, hogy a hangszertípus már régen jelen lehet a térségben és több különböző irányú átvételt sejtet (Charry 1996:9). Megjegyzendő, hogy a volof xalamkatok, vagyis a helyi a profi énekesek a grióktól eltérően a társadalmi hierachiában a szabadnak született „nyeenyo”-k, a kézművesek kasztjába tartoznak (Coolen 1983:483).

Mali északnyugati részén a szoninke népcsoporthoz tartozó marakák körében gyűjtő Frobenius az énekmondók három csoportját különíti el: a dzsaaré, a gesszere és a garanke csoportot. Közöttük a legrégebbi csoport a bőrmegmunkálással is foglalkozó garanke, a legkiválóbb énekesek a dzsaarékhöz tartoznak, a harmadik csoport pedig kifejezetten alacsony társadalmi presztízzsel rendelkezik (Frobenius 1921:37). Ez utóbbi csoport jellemzően a különböző királyi fesztiválok, temetések, katonai hadjáratok és koronázások alkalmával jó pénzért, akár történelmileg nem hiteles vagy családfahamisító énekeikkel nyújtott alkalmi szolgáltatásokat azoknak, akik megfizették őket ezért. Mindebből kifolyólag a gesszeréket egyáltalán nem tisztelték. Ezzel szemben a diarék énekes csoportja a hőseposzok előadói, akik emellett az uralkodó tanácsadójaként vagy diplomáciai küldötként is funkcionáltak és komoly megbecsülésnek örvendtek (Frobenius 1921: 43). A szoninke dzsaaré, ami a mandinka dzsali szó változata, funkciójában nem különbözött a nyugat-afri-

kai grióktól, akik, bár királyi énekmondóként akár komolyabb jutalmazásban is részesülhettek, de a társadalmi ragjuk egységesen kifejezetten alacsony presztízssű volt (Jablow 1984:521). Habár a modernizálódó világban az ősi hagyományos tiltások lassan érvényüket veszítik, de a griók társadalmi megítélése továbbra is őriz negatív vonásokat, mert nem nagyon házasodhatnak a kasztjukon kívül és haláluk esetén a „föld beszennyezésének” elkerülése érdekében még mindig gyakori, hogy odvas baobab fákba temetik őket (Conrad-Frank 1995:4-7). Összességében a griók ellentmondásos megítélésének hátterében az iszlám megjelenésével együtt járó társadalmi átrendeződés állhat, amelynek során a korábbi magasabb presztízssű, az animista hittel is összefonódott gyakorlatú kézműves csoportok a már muszlim társadalom aljára csúsztak (Weekes 1984: 310). (5. kép)

5. Grió balafonok

A Szenegál, Gambia, Bissau-Guinea, Guinea, Burkina Faso, Sierra Leone, Ghána, és Mali területén elterjedt keretes xilofontípusok általános terminusa a balafon, amely elnevezés azonban több altípust takar, mert az egyenes kialakítású formától a gyengén és az erősen ívelt kialakítású típusokig több formája is elterjedt. Szintén nagyon eltérő lehet a hanglapok száma, illetve vannak közöttük mobilizálható ún. kengyelxilofonok is. Közös jellemzőjük a keretes felépítés és a hanglapok alá erősített hangerősítő edény alkalmazása. Összességében a balafon terminus Nyugat-

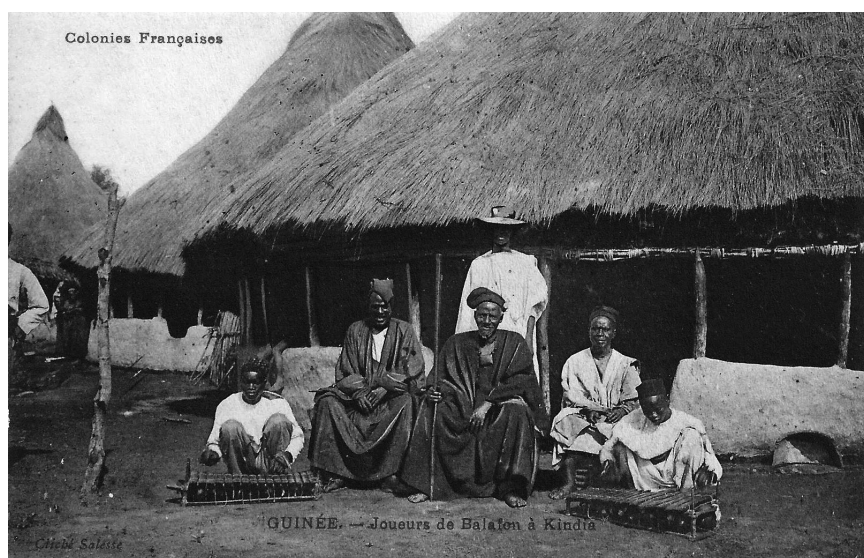

< 5. kép Törzsfőnök és xalam lanton játszó grió zenésze. Szenegál

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8b/S%C3%A9n%C3%A9gal-Chef_indig%C3%A8ne_et_son_griot_%28AOF%29.jpg

Afrikában leginkább xilofonként értelmezhető. A mandinka népcsoport által beszélt malinke nyelvben a „bala” jelenti a hangszert, és a „fo” a hangszeren való játékot jelölő ige. A hangszer elnevezése a balo/balon/balafo és az ebből kialakult balafon elnevezés először a francia nyelvű leírásokban tűnik fel, ezért elképzelhető, hogy a „fon” végződés európai hatásra került a hangszer nevébe és vált az adott hangszertípus általános elnevezésévé (Kubik: 1989, 182).

A *szosszo-bala* néven ismert szent balafon hangszert a mandinka közösség szabadságát és összetartozását szimbolizálja. A mandinka szájhagyomány útján továbbadott Szungyata- eposz szerint ez a hangszer a 13. század elejéről származik, és Szumaoro Kanté, Szosszo kovácsmágus királyának tulajdona volt, aki egyben a hangszer feltalálója is (Fyle 1999: 61). Amikor Szungyata a kedvenc grióját Balla Fasséké Kouyatét követségbe küldte Szumaoro Kantéhez, olyan jól játszott a varázserejű balafonon, ahogy még a máguskirály Szumaoro sem tudott, ezért az Achilles-inát elvágták és fogságban tartották. Ami egyebek között okot adott a háborúra, és Szumaoro az 1235 körüli kirinai csatában elszenvedett veresége után a mágikus hangszert Szungyata a griójának, Balla Fasséké Kujaténak adta, akinek máig élnek Kujaté grió leszármazottjai (Carruth 1993: 167). A hangszert az idők során többször átszállították a mai Maliból Guineába és vissza, napjainkban pedig a két ország közötti határ közelében, Nyagasszola faluban, egy szent kunyhóban őrzik Balla Fasséké Kujaté leszármazottai (Thierry 2005:73). A szent hangszer felügyelete a balatigi („Balafon mester”) címet viselő idős mester felelőssége, aki csak a gyermekek tanításakor vagy különleges alkalmak esetén játszik rajta (Niane 1975: 217). (6. kép)

^ 6. Mandinka zenészek balafonnal. Guinea (1902)
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/5f/Joueurs_de_balafon_%C3%A0_Kindia_%28Guin%C3%A9e%29.jpg

6. Grió fuvolák

A nyugat-szaharai muszlim népcsoportok körében elterjedt fuvolák valószínűleg a berberiek transzszaharai kereskedelme által terjedhettek el, mert azok jellegzetessége, hogy a fúvónyílás a hangszertest végéhez egész közel helyezkedik el, a nyugat-afrikai fuvolákon is fellelhető. Ez a morfológiai jellemző megfigyelhető Maliban a bambara és a szamo népcsoportok körében elterjedt 2-4 ujjnyílásos fuvolatípusainál (Blench 2009, 11). Ehhez a típushoz sorolható még Burkina Fasóban a bissza népcsoport négy ujjnyílásos *lontore*, Elefántcsontparton a szenufo népcsoport három ujjnyílásos *mana*, Sierra Leonében a fulbe népcsoport három ujjnyílásos *tuniru* és Guineában a mandinka népcsoport *tami fle* elnevezésű fuvolatípusai (Blench 2009, 12). Guineában a fulbe népcsoportnál elterjedt *tambin* felépítését tekintve rokonítható a mandingo *tami fle* fuvolával, ami szintén három ujjnyílásos, egy-másfél oktávnyi diatonikus hangterjedelemű fuvolatípus. Bár a *tambin* hagyományosan három, újabban már öt vagy hat ujjnyílásos fuvolatípus, amit a fúvás és az éneklés közötti játéktechnikával szóltatnak meg. Nevét arról a *tambin* elnevezésű növényről kapta, amelyből a guineai Futa-Dzsallon fulbe pásztorai hagyományosan készítik. A világzenei előadások nézőinek nem kis megrökönyödésére olykor az orrukkal is fújják a *tambin* fuvolát, amely játékmód nem biztos, hogy egyéni lelemény, mert az orrnyílással fújt fuvolák a Közép-Afrikában, Délkelet-Ázsiában és Óceánia népei körében is elterjedtek (Knosp 1968, 27). Habár a fényképek tanúsága alapján Guinea délkeleti részén, Kissidougou-ban a falusiaknak zenélő mandinka griók már az 1900-as évek elején használtak *tami fle* fuvolákat, a hangszertípus szélesebb körű elterjedése csak az utóbbi 20-30 évben történhetett, mert az 1980-as években íródott szakirodalomban még nincs nyoma a hangszertípusnak. Ugyanennek okán nem is tartják számon a grió hangszerek között. (7. kép)

7. kép Kissidougou-i griók *tami fle* fuvolákkal. Guinea (1900)

[https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Kissidougou?uselang=de#/media/File:Griots_du_Kissidougou_\(Guin%C3%A9\)_ \(cropped\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Kissidougou?uselang=de#/media/File:Griots_du_Kissidougou_(Guin%C3%A9)_ (cropped).jpg)

7. Grió fidulák

A *godzse* (*goge, goje*) kabaktök hangszertestű fidulák használata a Száhel-övezetben az iszlám korszak előtti szellemidéző, dzsinnek általi megszállási rituálékhoz kötődik, mint például „Bori” és a „Hauka” kultuszok (Kubik 1989, 94). A *godzse* fidulákat ezért nagy becsben tartják, mivel a használatuk a szellemvilághoz kapcsolódik, vagy a szellemvilágba irányuló vagy onnan származó hangok hordozója. A nigériai hauszák hagyománya szerint, akik a fidulákat a szellemek hatalmával ruházták fel, úgy tartják, hogy az egyik szellem „elfütyülte a dallamát az embereknek, és megkérte őket, hogy játsszák el neki újra a *godzse* fidulán, és az összes többi szellem ugyanezt tette”. Ezután megtanították az embereket, hogyan kell elkészíteni a szükséges hangszert és így lett a *godzse* a szellemek ajándéka, és a *godzse*-játékos a szellemek közvetítője és a zenéjük őrzője (Djedje 208, 35). A *godzse* fidulák szakrális ereje olyan erős, hogy a használója gyakran örvöngeni kezd, amikor kapcsolatba kerül a hangszerével. Nigerben a berber mór és a zerma zenében használt mágikus varázsigék, amelyekkel a mágikus varázslatokat idézik meg Babai vagy Zatau dzsinnek segítségül hívására, kiváló példák erre a felhasználásra (Bebey 1975, 44).

Mivel a *godzse* fidulák a specializált zenészkaszt, a griók hangszerévé vált, ezért a hangszertípus használata Nyugat-Afrika-szerte elterjedt és különösen a muszlim területeken jellemző a használata, mint pl. Kamerun és Nigéria északi részén, Csád nagy részén és szinte az egész Csád-tótól Szenegálig terjedő övezetben (Djedje 2008, 69). A volofok Szenegálban *riti*, a tukulorok *nyanyur*, a szongájok és a zermák Nigerben *gogyie* vagy *gogyje* néven emlegetik, míg a szubszaharai Afrika nagy részén egyszerűen „hausza fidulának” hívják (Bebey 1975, 44). Nigériában a hausza és a joruba, Nigerben a szongáj, a zerma, a mór és a hausza, népcsoportok használják a *godzse* elnevezésű hosszúnyakú fidulát. Ugyanennek a hangszertípusnak Ghánában a dagomba népcsoportnál *gonyje*, Beninben pedig *gogye* az elnevezése. A *gonyje* fidulákkal kapcsolatban a ghánai Dagbon királyságban a dagombák úgy tartják, hogy az eredetileg a guruma néptől származik, akik Maliból vándoroltak a mai lakhelyükre még Naa Ziblim Bandamda idejében, és feleségül vették a dagomba nőket s így beolvadtak a dagombák közé (Chernoff 1979, 212). A Dagbon királyságban a zenészek (különösen a fidulások) a nyugat-afrikai zenészkasztoktól eltérően, különösen magas státusszal bírtak. (Hale 1998, 205). Ellentétben a nyugat-szudáni helyzettel, ahol a zenész kaszthoz kötődő családnév egy személyként azonosítja a zenészt, a Dagbon királyságban ilyen megkülönböztetések nem léteztek. Bár a dagomba fidulások is különálló csoportot alkottak és néha emiatt diszkrimináltak is őket, de a származásuk alapján a Dagbon királysághoz kötődtek és egy összetett, egymástól függő és egymást kiegészítő kapcsolatban éltek a nemesi réteggel (Hale 1998, 215). (8. kép)

8. Grió homokóradobok

A „beszélő dobok” típusába sorolható a formája után homokóradobnak nevezett hangszertípus, amelynek az eredete a szoninke és manding nyelvű Ghána vagy Wagadu Birodalom (790-1240) idejére vezethető vissza, ahol a grió zenészek kasztja

Λ 8. Godzse fidulán játszó grió. Niger (Kubik 1989 nyomán)

használt ilyen hangszereket, amelyek a hausza népcsoport által a benini és a nigériai joruba és a ghánai dogamba (dagomba) népek között is elterjedtek (Charry 2000, 229-234). A membrán feszességét zsinórzattal szabályozható homokóra-dob-típus elterjedéséről Észak- és Nyugat-Afrikából vannak adataink (Brauer-Benke 2020, 91). A membrán feszességét zsinórzattal szabályozható homokóra-dob-típus onomatopoetikus (hangutánzó) elnevezései diffúz jellegű, interetnikus átvételeket sejtetnek, mint például az akan nyelvű népcsoportok körében a *donno*, a szonghai nyelvűeknél *doodo*, a manding (mande-tan) nyelvűeknél a *gyunggyung* és a joruba nyelvűeknél a *dundun* (NGDMI 1. 1984: 576, 585, 635). Ezzel szemben a hausza népcsoportnál *kalangu* vagy *kalungu* a hangszertípus elnevezése, míg a fulbe (fulani) népcsoportnál *kalanggual* (NGDMI 2. 1984:350). Szenegál, Gambia, Sierra Leone, Libéria és Elefántcsontpart területén kizárólag a volof népcsoport körében elterjedt, zsinórzattal szabályozható homokóra-dob-típus a *tama*, amit a szomszédos manding (mande-fu) nyelvű népcsoportok is átvettek, mint a ma (mano) *tama*, a dan (gio) *dama* és a kpelle *daning* (NGDMI 3. 1984: 506). A Nigéria délnyugati területén élő joruba népcsoportnál a *dundun* típusú beszélő dobokon belül még négy altípust is megkülönböztetnek, úgy mint a legnagyobb *iya-ilu*, ettől kisebb *kerikeri*, a legkisebb a *kanango* és a közepes *gangan* (Simon 1983, 80-82).

A joruba Osun állam Ede uralkodójának (timi) udvari zenészei a *dundun* dob-típus *ija-ilu* ('anya-dob') nevű tagját közérdekű történetek, hivatalos bejelentések és fontos személyeket dicsőítő versek (oriki) eljátszására alkalmazták (Kubik 1989, 98).

A joruba vallás spirituális elképzelései alapján az *ija-ilu* beszélő dob elkészítését szertartások előzik meg, mert a dobnak szánt fa kivágása előtt engesztelő áldozatot kell bemutatni, midőn a fa szelleme átköltözik a dob testébe. Mivel a fa szelleme beszél a dobban és ez a szellem viszont a bozóthoz kötődik, engesztelő áldozat hiányában a dob elnémulna (Ademole 1988, 19). Amennyiben az engesztelő áldozat sikeres, a fa szelleme a dob testébe költözik és a dobosok a dobolás által kapcsolatban állnak a fa szellemével. Ebből kifolyólag az *ija-ilu* dobokat rituális tisztelet övezi, mert minden dob egyben oltárnak is tekinthető. Az *ija-ilu* dobok használata napjainkban leginkább az 1920-as években kialakult Jùjú (dzsudzsú) könnyűzenei irányzatban él tovább és a többi, a membrán feszességét zsinórzattal szabályozható homokóra dobtípus is szerepet kapott a különböző nyugat-afrikai könnyűzenei irányzatban, mint a szintén nigériai gyökerű, az 1960-as években kialakult Fuji (fudzsi) és az 1970-es évek elején kialakuló szenegambiai Mbalax. A volof nyelvű mbalax dalszövegei gyakran tesznek vallási utalást a nyugat-afrikai szúfizmus szereplőire, amely Szenegálban a három renddel – Tidzsánijja, Murídijja és Kádírjia – széles körben elterjedt, és amelyek ballada formájukban a griók dicsőítő énekeire emlékeztetnek. (9. kép)

9. Grió hosszúdobok

A kommunikáció volt az elsődleges funkciója Szenegálban a szunnita muszlim volof népcsoport körében elterjedt *szabar* hosszú doboknak. A *szabar* elnevezés azonban inkább funkcionális, mert olykor különböző felépítésű és membránfeszítési módzatokkal bíró dobtípusokat takarhat az elnevezés. A legerjedtebb forma

< 9. kép Joruba grió dúndún homokóra dobbal. Nigéria (Kubik 1989 nyomán)

egy hosszúdob típus, amelyen nagyméretű, horizontális facsapos membránfeszítést alkalmaznak. A *szabar* dobok mesterei a szomszédos muszlim mandinka griók zenész csoportjához hasonlóan kasztszerűen elkülönülő és generációról generációra öröklődő zenész hagyományokkal rendelkező ún. „géwé” csoportba tartoznak (Tang 2007:1). Régebben a volof dob mesterek a griókhoz hasonlóan a királyi udvarok zenészkasztyát alkották, akik a király és a nemesség zenei igényeit szolgálták ki, illetve a szakrális énekeikkel a királyság létét és állandóságát voltak hivatottak fenntartani (Tang 2007:55). Manapság a *szabar* mesterdobosok 10-12 fős csoportokban az emberi élet fordulóihoz köthető átmeneti rítusok ünnepein, különböző sportmérkőzéseken, politikai és könnyűzenei eseményeken szolgáltatják a zenei kíséretet. A régi és az új funkciók közötti átmenetet képviseli a tradicionális, napjainkig népszerű birkózóversenyek zenei kísérete. Az orális hagyományok szerint a *szabar* dobosok a mai Bissau-Guinea területén a Kaabu királyságból száműzött herceg Majsa Váli Dzson uralkodásának idején (1350-1375) jelentek meg először (Tang 2007, 31). A volof zenéscsaládok orális hagyományai szerint a *szabar* dob mesterek a géwëik, a szomszédos szerer vagy a diola népcsoport dobosaitól tanulták el a dobkészítési és játéktechnikai ismereteiket. Más vélemények szerint a *szabar* dobok a mandinka királyi dobzenekar vezető dobjából, a *szaoruba* dobtípusból alakulhattak ki (Charry 2000, 342). A kérdés eldöntése azért is nehéz, mert csak a hangszerelnevezésből lehetne az eredetre következtetni, hiszen a *szabar* és *szaoruba* dobtípus elnevezések leginkább azonos funkciójú, de különböző membránfeszítési módokat és olykor morfológiai eltéréseket is takaró dobtípusok terminusai. (10. kép)

10. kép Volof griók *szabar* hosszúdobokkal. Szenegál
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7b/Musician%2C_drum%2C_African_Native_Tribes%2C_tableau%2C_exotic_Fortepan_56628.jpg

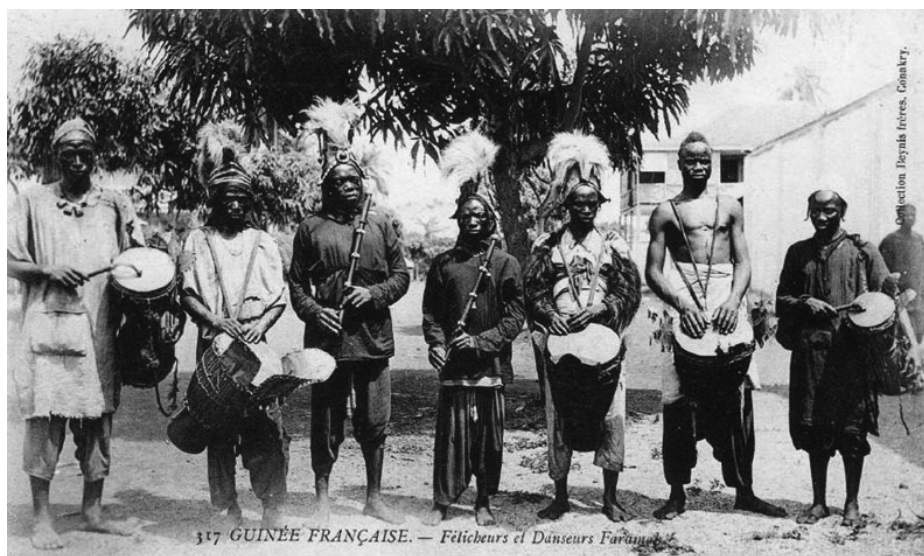
10. Grió tölcserdobok

Annak ellenére, hogy a *dzsembe* tölcserdob a legszélesebb körben ismert grió hangszer, mégis ez a legellentmondásosabb, ugyanis még az is kérdéses hogy egyáltalán a grió hangszerek közé sorolható-e vagy sem. A *dzsembe* hangszertípust eredetileg a mandinka népcsoport kovácsok kasztjába tömörülő numuk készítették, akik a fából faragott „Komo” maszkot viselő titkos társaságként működtek, és a fiatal fiúkat és lányokat beavató körülméletlési és kimetszési szertartások lebonyolítását is ők végezték el (Charry 2000, 224). Mivel a *dzsembe* dobokat eredetileg a numuk készítették, nem voltak örökletes korlátozások arra, hogy ki lehet dzsembefola, azaz „aki dzsembén játszik”. Ennek az lehet az oka, hogy a *dzsembe* a mandinka népcsoport körében a kasztszerűen elkülönülő zenészcsoporthoz kötődő egyéb hangszerektől (*ngoni lant, balafon, kora*) eltérően, nem volt a griók hangszere (Polak 2000, 8). Ezért mivel a *dzsembe* dobok használata nem korlátozódott az adott kaszthoz tartozó zenészcsoporthoz, a numuk a 11–12. század körüli időszakban Mali, Guinea, Szenegál és Burkina Faso területéről indulva, vándorlásaik során a hangszerkészítés technikáit és a játékmódjait több nyugat-afrikai népcsoport körében is könnyen elterjeszthették.

Az 1900-as évek elején készült fotók feliratai alapján azonban úgy tűnik, hogy valamilyen, a dzsembével rokonítható tölcserdobtípust mégis csak használt a griók zenész kasztja Guinea térségében, viszont a *dzsembe* elnevezés szélesebb körű nyugat-afrikai elterjedése csak az 1980-as évektől adatolható, mert az 1980-as években vagy annál korábban íródott mérvadó hangszertörténeti áttekintésekben még nincs nyoma (NGDMI 1984, Kubik 1989). A *dzsembe* dobok megjelenésének és szélesebb körű elterjedésének politikai és ideológiai háttere van, mert a gyarmati felszabadulás után Guinea első elnöke, Sékou Ahmad Touré kezdeményezte, hogy a felső-guineai régió falusi használatából a *dzsembe* dobokat a fővárosban is megismerjék. Ennek előzményeként 1948-ban, francia segítséggel Afrikában elsőként megalakították a guineai afrikai balett-társulatot (Les Ballets Africains de la République de Guinée), akik a hagyományos táncaikat színpadi előadásra szánt és megkoreografált formában adták elő (Flaig 2010:6). Majd az 1966-ban Dakarban megrendezett *First World Festival of Black Arts* rendezvénynek köszönhetően elsősorban a már színpadi előadásra szánt táncokat és zenét világszerte bemutató nyugat-afrikai társulatok széles körben használták, és mivel Francia Nyugat-Afrika gyarmatai közül elsőként Guinea nyerte el a függetlenségét, a *dzsembe* mint „afrikai dobtípus” függetlenségi szimbólum jelentéstartalmat is kapott. A *dzsembe* az ideológiai háttérének köszönhetően válhatott egy alig ismert falusi hangszerből napjainkra Afrika legismertebb dobtípusává, amit az is bizonyít, hogy a múzeumok anyagában csak a legutóbbi időkben bukkannak fel a *dzsembe* dobok (Brauer-Benke 2023, 218). Ráadásul Sékou Ahmad Touré éppen azért nem egy zenész kaszthoz kötődő hangszert, hanem egy kifejezetten falusi, földművelők körében használt dobtípust választott a modern nemzetté váló, Guineát reprezentáló afrikai balettcsoportok kísérő hangszerévé, hogy az egyes etnikai csoportok, különösképpen a maninka kultúrához kötődő griók hatalmi struktúráit és befolyását megszüntesse (Flaig 2010:10). A látszóla-

gos ellentmondásra magyarázatul szolgálhat, hogy ahogyan arra már Frobenius is rámutatott, a griók zenésszcasztjának különböző csoportjai alakultak ki, de a későbbi etnomuzikológusok figyelmét elkerülte az a tény, hogy nem ugyanazok a griók zenéltek a királyi udvarokban és a falusi környezetben (Frobenius 1921, 37). Ezért, az úri kaszinókhoz és a falusi cigányzenekarokhoz hasonlóan, voltak a nemesi udvaroknak és a falusi közösségeknek is grió zenészei, akik különböző hangszertípusokat használtak. (11. kép)

Összességében az áttekintés alapján úgy tűnik, hogy a grió és az egyéb elnevezésű nyugat-afrikai zenésszcasztok több hangszertípust is használtak attól függően, hogy milyen funkcióban és mely társadalmi rétegnek nyújtottak zenei szolgáltatást. A hősepikai előadásokhoz használt kora hárfalantot az énekkísérethez használták, csakúgy, mint a lantokat és korábban az íjhárfákat. A balafonokhoz és a fidulákhoz erős szakrális háttértartalom kötődött, és a fuvola használata a falusi grió zenészekre lehetett jellemző, így azt nem is tartják számon a grió hangszerek között. A különböző dobtípusok, mint a homokóra-, a hosszú- és a tölcsérdobok eredeti funkciója a közérdekű történetek, hivatalos bejelentések és fontos személyeket dicsőítő versek zenei kísérete volt, majd a társadalmi átalakulások következtében ezekből Afrikában az egyre profánabbá váló ünnepi események kísérőhangszerévé, míg a világzenében jellemzően színpadi tánckísérő hangszerré váltak. Ez utóbbi fejlemény azzal is magyarázható, hogy a nyugati közvélekedés a szubszaharai Afrika zenéjét leginkább a dobokkal azonosítja. Ehhez kapcsolódóan a grió hangszerek közül egyedül a *dzsembe* használata terjedt el Afrikán kívül is, mert multikultu-

11. kép Malinke griók dzsembe tölcsérdobokkal. Guinea
[https://ceb.wikipedia.org/wiki/Faranah_\(kapital_sa_rehiyon_sa_Gini\)#/media/Payl:Conakry-F%C3%A9lécieurs_et_danseurs_de_Farannah.jpg](https://ceb.wikipedia.org/wiki/Faranah_(kapital_sa_rehiyon_sa_Gini)#/media/Payl:Conakry-F%C3%A9lécieurs_et_danseurs_de_Farannah.jpg)

rális hangszerként a különböző ideológiák, mint a pánafrikanizmus, a Black Lives Matter-mozgalom vagy egyéb, a globlizmushoz kötődő mozgalmak ikonikus hangszerévé vált (Brauer-Benke 2023:215-225). Ezen túlmenően a *dzsembe* széleskörű elterjedése a kereslet-kínálat piaci mechanizmussal is magyarázható, mert a *dzsembe* játékot, legalábbis alapfokon, gyorsan meg lehet tanítani a nyugati világ egzotikumra vágódó közönségének, míg a griók jellegzetes hangszerein (pl. a *kora* hárfalanton vagy a *balafonon* hexaton skálájuk miatt) megtanulni játszani jóval komolyabb ügyességet és hosszabb képzést igényelne (Flaig 2010:8). Ráadásul ezeket a hangszereket jellemzően énekkísérethez használták, ezért ezek griókhoz hasonló előadásmódjának gyorstalpaló workshopokon való elsajátítása ismét csak nehézségekbe ütközne. Ezzel szemben a *dzsembe* dobok terápiás használatát már tíznapos intenzív kurzusok alatt is meg lehet tanulni, és bár a *dzsembe* játékot és annak kulturális háttér-információit (milyen ritmusok milyen etnikai csoportokhoz köthetők), igyekeztek a zenészek hagyományörző céllal tanítani, a hangszerhasználat széles körű elterjesztésével együtt felszínesebbé vált az oktatása, és a korábban kifejezetten férfi hangszernek számító *dzsembén* elkezdtek nők is játszani (Flaig 2010:270, 291). A *dzsembe* dobok globalizációs elterjedése azonban az Egyesült Államokban „faji” jellegű viták forrásává is vált, mert az afro-amerikaiak, akik a *dzsembén* való játékot afféle pánafrikai örökségként élik meg, nemegyszer a rosszállásukat fejezik ki azzal kapcsolatban, hogy a „kaukázusiak”, vagyis az európai származású fehér amerikaiak miért foglalkoznak *dzsembe* tanulással, hiszen azt úgysem tudják úgy elsajátítani, mint azok, akiknek ez a „vérében” van (Flaig 2010:287-289). Ezzel szemben a nyugati és nemkülönben a honi fehér „*dzsembefolák*” (aki a *dzsembén* játszik), viszont éppen hogy a multikulturalizmus szimbólumaként, a saját kultúrájától való elidegenedés jegyében az afrikai *dzsembe* használatával a multikulturalizmus sokszínűségének igényét hirdetik (A. Gergely 2010:145). Ezért a multikulturalizmus ideológiája egyre határozottabban összeütközésbe kerül a safe space-retorika és a kulturális kisajátítás (cultural appropriation) eszmerendszerével. Mert az afro-amerikaiak azért is helytelenítik a fehérek *dzsembe* tanulását, mert számukra bántó, hogy a fehérek, akik nézeteik szerint a gyarmatosítás során a világ összes más kultúráját megpróbálták tönkretenni, még a feketék kultúrájának elemeit is ki akarják sajátítani (Curtis-Morley 2019:30). (12. kép)

Mindezek után az a jelenség, miszerint a Szabad Pápua Mozgalom (Organisasi Papua Merdeka, OPM) függetlenségi csoportjai, akik immár ötven éve el akarnak szakadni Indonéziától és szintén a „nemzeti függetlenség” szimbólumaként püfölik a *dzsembe* dobjaikat, már nem is meglepő. A *dzsembe* dob jól láthatóan mindenkinek mást jelképez, ami nem csoda, hiszen a guineai parasztnak játszó griók népi hangszeréből, a nemeseknek játszó griók által használt hangszerek ellenhangszereként lett nemzeti hangszerré emelve. Majd ennek köszönhetően vált a gyarmati felszabadulás szimbólumává, így módon az afrocenzizmus emblematikus hangszerévé. Ezért a „kulturális kisajátítás” eszközeként, összességében már nem csupán multikulturális, hanem sokkal inkább multiideológias hangszernek is tekinthető. *

12. kép Dzsembjáték tanuló workshop.
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/da/Drumming_in_Cape_Town.jpg

Jegyzet

- 1 A nyugat-afrikai zenészkaszt elnevezése a szakirodalomban a francia griot (ejtsd grió) formában terjedt el, aminek a többes számú alakja griot-k lenne. Ezért a továbbiakban javasolt a fonetikus grió/griók alak használata.

Felhasznált irodalom

- Ademole, Adegbite (1988): The Drum and Its Role in Yoruba Religion. *Journal of Religion in Africa*, 18:1, 15-26.
- A. Gergely, András (2009): Afrikai műszerek: Brauer-Benke József kötetéről. *Afrika Tanulmányok* 3:2, 73–81.
- A. Gergely, András (2010): „Autentikus és inautentikus diskurzusok a kortárs magyarországi afrozenében és koncertplatformon.” MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont Munkafüzetek 112. A. Gergely András (szerk.) *Zene és/vagy politika Zeneantropológiai megközelítések* Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont
- Appiah, Kwame Anthony – GATES, Henry Louis (2016): *Encyclopedia of Africa*. Oxford University Press
- Basset, René (1909): *Mission au Sénégal*. Paris: Ernest Leroux
- Bebey, Francis (1975): *African Music A people's Art* (translated by Josephine Bennett) New York: Lawrence Hill Books

- Bird, Charles S (1972): *Heroic Songs of the Mande Hunters*. African Folklore. Bloomington 275–93, 441–77.
- Blacking, John (1973): *How Musical is Man?* Seattle/London: University of Washington Press
- Blench, Roger (2009): *The worldwide distribution of the transverse flute*. Cambridge: University of Cambridge
- Brauer-Benke, József (2020): Afrikai beszélő dobok. *Afrika Tanulmányok* 14:1-2: 85-97.
- Brauer-Benke, József (2021): Az afrikai lantok története és típusai. *Afrika Tanulmányok* 15:1-2, 19-46.
- Brauer-Benke, József (2023): *Hangszerek és ideológiák*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zene tudományi Intézet
- Carruth, Gorton (1993): *The encyclopedia of world facts and dates*, Harpers Collins Publisher
- Charry, Eric S (1996): *Plucked Lutes in West-Africa: an Historical Overview* The Galpin Society Journal, Leicester 49. Mar. 3-37.
- Charry, Eric S (2000): *Mande Music: Traditional and Modern Music of the Maninka and Mandinka of Western Africa*. Chicago: University of Chicago Press
- Chernoff, John Miller (1979): *African rhythm and African sensibility, aesthetics, and social action In African musician idioms*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Conrad, David C. - Frank, Barbara E. eds. (1995): *Status and Identity in West Africa: Nyamakalaw of Mande*. Bloomington: Indiana University Press.
- Coolen, Michael T. (1983): *The Volof Xalam Tradition of the Senegambia*. *Ethnomusicology*, Vol. 27, No. 3 (Sep.), pp. 477-498.
- Crapanzano, Vincent (1981): *Die Ḥamadša. Eine ethnopsychiatrische Untersuchung in Marokko*. Stuttgart: Klett-Cotta
- Curtis, Canice - Morley, Christine (2019): „Banging the same old colonial drum? Moving from individualising practices and cultural appropriation to the ethical application of alternative practices in social work” *Aotearoa New Zealand Social Work* 31:2, 29–41.
- Djedje, Jacqueline Cogdell (2008): *Fiddling in West Africa. Touching the Spirit in Fulbe, Hausa, and Dagbamba Cultures*. Indiana University Press
- Flaig, Vera H. (2010): *The Politics of Representation and Transmission in the Globalization of Guinea's Djembé* (dissertation) Musicology in the University of Michigan
- Frobenius, Leo (1921): *Speilmanns-Geschichten der Sahel, Atlantis*, Bd. VI. Jena: E. Diderichs Verlag
- Frobenius, Leo - Fox, Douglas Claughton (1938): *African Genesis*. London : Faber & Faber Ltd.
- Fyfe, Magbaily (1999): *Introduction to the History of African Civilization: Precolonial Africa*, University Press of America
- Glaze, Anita Joyce (1981): *Art and Death in a Senufo Village*. Bloomington: Indiana University Press.
- Hale, Thomas A (1997): *From the Griot of Roots to the Roots of Griot: A New Look at the Origins of a Controversial African Term for Bard*. *Oral Tradition*, 12:2, 249–278.
- Jablow, Alta (1984): *Gassire's Lute: A Reconstruction of Soninke Bardic Art*. Research in African Literatures, Vol. 15, No. 4, Special Issue on Oral Poetry and Song (Winter), pp. 519-529. Indiana University Press
- Knight, Roderick (1971): *Towards a notation and tabulature for the kora*. *African Music Society Journal* 1:5, 23–35.
- Knosp, Gaston (1968): *Enquête sur la vie musicale au Congo belge, 1934-1935*. Tervuren: Archives d'ethnographie / Musée royal de l'Afrique centrale.
- Kubik, Gerhard szerk. (1989): „Westafrika.” *Musikgeschichte in Bildern*, Bd.1. Lfg. 11. Leipzig: Deutscher Verlag für Musik.

- NGDMI-The New Grove Dictionary of Musical Instruments I-III. (1984). Szerk. Sadie, Stanley. London: Macmillan Publishers Limited
- Niane, Djibril Tamsir (1984): General History of Africa, IV.: Africa from the Twelfth to the Sixteenth Century, London–Paris: UNESCO–Heinemann
- Park, Mungo (1799): Travels of the Interior Districts of Africa. London: Bulmer and Co; Murray.
- Randel, Don Michael (2003): The Harvard dictionary of music. Cambridge: Harvard University Press.
- Simon, Artur (1983): Musik in Afrika. Mit 20 Beiträgen zur Kenntnis traditioneller afrikanischer Musikkulturen. Berlin: Museum Für Völkerkunde.
- Szombathy Zoltán (2021): Az iszlám Fekete-Afrikában. Piliscsaba: Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete
- Tang, Patricia (2007): Master of the sabar: Volof griot percussionist of Senegal. Philadelphia PA: Temple University Press
- Thierry, Joffroy (2005): Les Pratiques de conservation traditionnelles en Afrique. ICCROM
- Weekes, Richard V. szerk. (1984): Muslim Peoples: A World Ethnographic Survey. Second Edition, Revised and Expanded. Westport (CT): Greenwood Press. 1 kötet.

English Abstract

The griots and their instruments

On the whole, it seems that West African musicians' castes, known as griots and others, used several types of instruments, depending on the function and the social stratum to which they provided musical services. The cora harp-lute, used for epic performances, was used for vocal accompaniment, as were lutes and, earlier, bow harps. Balaphones and fidulas had a strong sacred background, and the use of the flute may have been typical of village griot musicians, so it is not considered to be one of the griot instruments. The original function of the various types of drums, such as the hourglass, the long and the funnel drum, was to provide musical accompaniment to public histories, official announcements and poems praising important people, and then, as a result of social changes, they became the accompaniment for increasingly profane ceremonial events in Africa and, in world music, typically the accompaniment for stage dances. This latter development can also be explained by the fact that Western public opinion tends to identify the music of sub-Saharan Africa with drums. Related to this, the use of the jjembe is the only instrument among the griot instruments that has spread outside Africa, because as a multicultural instrument it has become an iconic instrument of various ideologies such as pan-Africanism, the Black Lives Matter movement or other movements linked to globalism.

A szerzőről

PhD, tudományos
főmunkatárs
HUN-REN BTK
Zenetudományi
Intézet

About the Author

PhD, Senior Research
Fellow
HUN-REN Research
Centre for the Humanities
Institute for Musicology

brauerbenke@hotmail.com

A SZOMÁLIAI KERESZTÉNYÜLDÖZÉS TÁRSADALMI, KÖZIGAZGATÁSI ÉS VALLÁSI ASPEKTUSAI

MÉSZÁROS MÁRTA

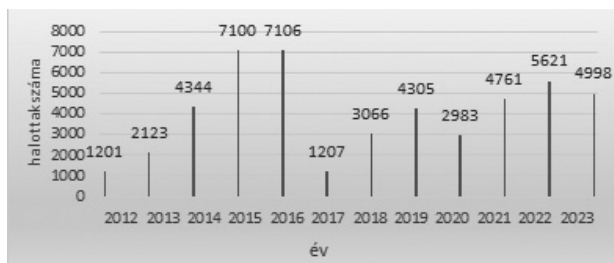
1. Bevezetés

To be a Somali is to be a Muslim¹
(ODI, Szomália 2023: 37)

A keresztényüldözés a régmúltba visszatekintő gyökerekkel rendelkezik, nemcsak Európában, de világszerte. Az Open Doors International (ODI 2023) adatai szerint 2023-ban 4998 keresztény veszítette el vallási okokból az életét. Az áldozatok 82%-a Nigériából származott. A szubszaharai térségben eszkalálódó erőszakhullám miatt ez a szám 2022-ben magasabb volt, mint az azt megelőző öt évben. 2023-ban átlagosan naponta 13 keresztény veszítette életét Jézus követése miatt (ODI, World Watch List: Trends 2024). A helyzet súlyosságát jól jelzi az Open Doors International adatai alapján készült statisztikai ábra (1. ábra), amely szerint 2013-ban mintegy megduplázódott a halálesetek száma a 2012-es adatokhoz képest, majd a világesemények és valószínűsíthetően a szélsőséges iszlám térhódítása következtében 2015-re a hatszorosára nőtt az áldozatok száma, két év múlva, 2017-re aztán ugyanilyen drámaian vissza is esett a kezdeti, 2012-ben megállapított mértékre. 2018 óta a halálesetek száma újból növekedni kezdett, ami korántsem biztató jelenség.²

A vallás jelen időszakra a nemzet- és társadalomkohéziós erejének köszönhetően jelentős szerepet tudhat magáénak diplomáciai, humanitárius és geopolitikai kihívásokon belül is (Berényi, 2020: 246). A fenti adatok alapján kétségtávol kijelenthető, hogy ezzel az égető kérdéssel foglalkozni szükséges, tehát, aktualitása vitathatatlan. Azbej Tristan (2020: 18), a Külgazdasági és Külügyminisztérium üldözött keresztények megsegítéséért és a Hungary Helps Program megvalósításáért felelős államtitkár úgy hivatkozik a kereszténységre, mint a legüldözöttebb vallásra a világon.

Az Open Doors International szerint a keresztényüldözés eredhet iszlám szélsőségeseségből; vallási nacionalizmusból, etnikai ellentétekből, törzsi elnyomásból, a keresztény felekezetek egymás közötti versengéséből, a kommunista és poszt-kommunista elnyomásból, intoleranciából, valamint a diktatúrákban megnyilvánuló paranoiából és a szervezett bűnözésből. Szomáliában bőven akad a fenti indokok közül (Resperger, 2021: 213).

1. ábra. A keresztények ellen elkövetett gyilkosságok statisztikája. Az Open Doors International és a szervezet adataira hivatkozó cikkek felhasználásával készült.

Magyarország Nemzeti Katonai Stratégiája az etnikai-vallási alapú konfliktusokat az illegális tömeges migráció egyik fő kiváltóóráként emlegeti, ami „súlyos következményekkel jár Európa, így Magyarország biztonságára és stabilitására nézve”, majd kifejti, hogy a jövőbeni „migráció jelentette fenyegetettségre, a probléma forrásaként beazonosított térségekben lévő műveletekben és missziókban a magyar szerepvállalás időbeli kitolódásával és esetleges átalakulásával lehet számolni” (Magyarország Nemzeti Katonai Stratégiájáról szóló 1393/2021. (VI. 24.) Korm. határozat). Vajon honnan ered a keresztényekkel szembeni agresszió és miért nem enyhül a feszültség az országban? Jelen tanulmány célja, hogy kitekintést nyújtson a Szomáliában uralkodó morális válságból fakadó keresztényüldözés jelenlegi helyzetére. A társadalom keresztények irányába mutatott attitűdjén túl bemutatásra kerülnek azok a politikai-közigazgatási intézkedések, amelyek szintén gátját vetik a krízis megakadályozásának. A tanulmány másik fő célja, hogy bemutassa a Szomáliában élő keresztények helyzetét és (a teljesség igénye nélkül) választ keressen arra a kérdésre, hogy miért Szomália a világ második legveszélyesebb helye egy keresztény számára.

2. Népeség és vallási megoszlás

Az Egyesült Nemzetek Népesedési Alapja 2024-ben 18,7 millió főre becsülte a szomáli népességet.³ Szomália Szövetségi Kormányának Alapítványok és Vallási Ügyekért felelős Minisztériuma szerint a lakosság több mint 99%-a szunnita muszlim. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának Nemzetközi Vallásszabadságról szóló 2022-es jelentése szerint a más vallású csoportok tagjai együttesen a lakosság kevesebb mint 1%-át teszik ki (US Department of State Office of IRF, 2022:2). Az International Christian Concern 2023-as keresztényüldözésről szóló jelentése szerint a lakosság 0,33%-a tartozik a krisztushívók közé. Az Open Doors International szerint a hívók száma mindösszesen pár ezerre tehető. Az országban egy kis létszámú szúfi muzulmán közösség is él, de jelen vannak a síita muszlimok és hindu, buddhista, zsidó és nem muszlim vallású közösségek is. A szomáliai bantu népesség, amelynek többsége muzulmán, nagyrészt az ország déli és középső régióiban, a Shabelle és a Jubba folyó közelében a folyók környékén élnek. A szomáliai bantuk egy része hagyományos animista hiedelmeket is vall.

2. ábra. Szomália régiói. Forrás: <https://www.netmaps.net/digital-maps/somalia-eps-map/>

3. A vallási alapú zaklatás dimenziói

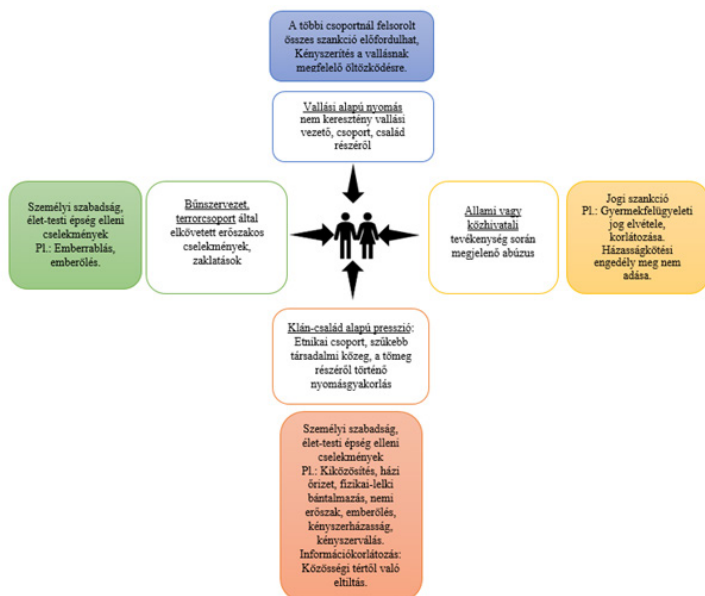
A keresztények a szétzilált szomáliai közösségekben belül rejtett csoportokat alkotnak, úgy gyakorolják hitüket (US Department of State Office of IRF, 2022:3).

Az alig 1%-os vallási kisebbség helyzete azonban korántsem egyszerű. A vallási alapú zaklatás több társadalmi csoporton keresztül is érheti az egyént akár tartósan, akár átmeneti ideig, párhuzamosan több csoport részéről is, vagy csak egy részről (3. ábra). Az iszlámról való áttérés súlyosabb megítélés alá esik, mint az, ha valaki eleve krisztushívőként éli a mindennapjait Szomáliában. A fentiek alapján kijelenthetjük, hogy az áttért emberek a krisztushívőkön belül is nagyobb atrocitásnak vannak kitéve, ha kiderül a vallási felekezethez való tartozásuk ténye. Minden áttérést Szomália és a klán elleni árulásnak tekint a közösség, ezért nem ritka a közvetlen fizikai erőszak vagy az életveszély fennállása.⁴ A női hívőket, amennyiben kiderül, hogy áttértek a keresztény hitre, erőszakkal férjhez lehet adni egy muszlim férfihoz, de nem ritka a szankciós jellegű nemi erőszak és az „átnevelés” megkísérlése sem.⁵ A patriarchális társadalom szemében a férfi mint családfő tartóoszlopa a családnak és a közösségnek. Ő határozza meg a család hitét ezért, ha egy nő áttér a családból, a férfi vállalja a felelősséget miatta. Nem ritka, hogy ha egy férfiről feltételezik, hogy áttért, vallási vagy közösségi eljárónak választják, ezzel tesztelve, hogy betartja-e az iszlám előírásait. Ha egy férfiről kiderül, hogy krisztushívő, bebörtönözik vagy megölik, és a család vagyonát elkobozzák, ezzel nyomorba döntve a család többi tagját. Ilyenkor előfordul, hogy az egyedül maradt feleséget új házasságra kényszerítik.⁶ A fiatal fiúkat és férfiakat

katonai szolgálatra vagy a klán milíciához való csatlakozására kötelezik, megtagadva tőlük az iskolába járás lehetőségét.

Az atrocitás azonban nem országhoz köthető. Kis túlzással kijelenthetjük, hogy a szomálik muszlim vallási meggyőződése az identitásuk elválaszthatatlan része, ezért a keresztények ellen elkövetett erőszakos cselekményektől esetenként akkor sem riadnak vissza, ha más országba migráltak. Olyannyira igaz ez, hogy született erről egy mondás is, miszerint egy szomáli először muszlim és csak azután szomáli. Ennek ékes példája az az eset, amiről egy Svédországba vándorolt nő mesélt, aki-ről, miután megtudták a rokonai, hogy áttért, magatehetetlen állapotban egy másik országba hurcolták, hogy aztán négy hónapig raboskodjon fia lakásának pincéjében, amíg vissza nem tér magától az iszlámra. (Bódi, 2021:150.)

A krisztushívők társadalmi periférián mozgásának másik igen szemléletes példája, hogy a Covid-19 járvány ideje alatt az Al-Shabaab és az Uganda északi részén élők is a keresztényeket okolták a vírus helyi megjelenéséért és terjedéséért. (Padányi – Ondrék 2020:398, Marsai, 2020:125).⁷ A közösség keresztényekhez való hozzáállásának alapja a tabu absztrakciójával szemléltethető a legjobban. Az általános rend az iszlámon nyugszik, minden, ami keresztény, idegen a társadalomtól és az igaz hittől, következtetésképpen a keresztény hit társadalom- és iszlámromboló hatású. A keresztény hit felvételével egyidejűleg az egyén szakít a törzsi és a klánszabályokkal és hagyományokkal, amely komoly törzsi vétségnek minősül. A megtért emberek titkolni kényszerülnek vallási hovatartozásukat a saját családtagjaik előtt is. A családtagok pedig tartanak a megtorlástól és attól, hogy esetleg őket is meggyanúsítják az áttéréssel (ODI, 2023:12).

3. ábra. Az egyén szabad vallásgyakorlásának gátló tényezők és szankciói. Forrás: Az Open Doors International 2023 Szomáliáról készült jelentése alapján.

Alapvető probléma, hogy a vallásgyakorlás során a közösség a mindennapi vallásgyakorlás „eszközével” képes szorosan kontrollálni az egyének magánéletét. A nyílt vallásgyakorlás és a gyülekezeti élet folytatása lehetetlen az országban, különösen a 2017-es hargésiai események tükrében.⁸

4. A klánhoz tartozás jelentősége

A szomáliai társadalom egy több rétegű, átfedést mutató, bonyolult, ugyanakkor rugalmas szerkezetű kapcsolati háló. Az ország lakossága klánokba tömörülve él, melyet apai felmenőikön keresztül egy közös őstől eredeztetnek. A klánok alklánokra bomlanak. Ennek megfelelően érvényesül a hagyományos társadalmi szerkezet (amelyet áthat a *saría*), ami mellett kiemelten fontos a klánba tartozás a maga belső szabályrendszerével (*xeer*), és ezt fedi le a politikai-társadalmi rend (ACCORD, 2009:7).

A klántagok identitásukat nem a területi hovatartozás érzéséből, hanem közös agnatikus származásukból merítik. A legszűkebb csoport, ami egyben a legfontosabb is, az a *mag*-fizető csoport.⁹ Ez a szolidaritás legszűkebb és -bensőségebb közege. Ettől függetlenül jelenthet akár több száz *reer*-t (vérségi vonalat), vagy akár csak párat. A *mag*-csoportba azok tartoznak, akik közösséget vállálnak, ha „vérár” (arabul *diya*, szomáliul *mag*) megfizetésére kerülne sor (EASO, 2021a:49).

A klánt általában a vének vezetik, akiknek főként bírói szerepük van és szimbolikusan képviselik a klán tagjait, tényleges politikai hatalom nélkül. Ettől függetlenül a politikai életben a klánoknak megvan a lehetőségük a parlamenti képviseletre.¹⁰ A klánöregек szerepe jelentős, egyszerre látnak el a klánon belül törvényhozói, végrehajtói és bírói funkciót. A döntéshozatalt a klán férfi vénei gyakorolják konszenzus alapján, de a kollektívizmus elve mentén (ACCORD, 2009:10). Szomáliában az egyén klánja nélkül védtelen. A Siyaad Barre-féle államvezetés alatt a klánrendszer közös védelmi és konfliktusrendező feladatait fokozatosan megpróbálták áttelepíteni a modern állami intézményekre (Hegedűs, 2005:44). A diktatúra egyik célja a klánrendszer szétzilálása volt, azonban a diktatúra bukása után minden visszaállt az eredeti rendbe.¹¹

Szomáliában a klánszabályok szerint a mai napig létezik a vérbosszú. Azoknál a nomád klánoknál, amelyek harci szellemükről ismertek, kisebb arányban fordulhat elő kereszténygyilkosság, mint azoknál a klánoknál, amelyek főképp kézművességgel, kereskedelemmel vagy földműveléssel foglalkoznak. A klánvédelmi rendszeren belül a bosszúgyilkosság minden klántagra kiterjed, mindegy, hogy milyen megítélés alá esik (Aweis, 2021c:37).

Azok a klántagok, akik aktív klántagnak minősülnek, tehát részt vesznek a *qaaraan*ban, még ha keresztények is, számíthatnak a klán védelmére. A klán alapvetően öt erkölcsi szabály betartását várja el, ahhoz, hogy valaki megbecsült tag legyen a klánon belül: egy átlagos szomálitól elvárják, hogy ismerje „*tol*”-ját (közvetlen és tágabb családtagokat), és azokkal törődjön, ragaszkodjon a „*xeer*”-hez (klánszerződéses kötelezettségekhez), vegyen részt a „*qaaraan*”¹²-ban (közösségi szociális jólétben), törekedjen „*baarri*”-nak lenni (az idősebbek tisztelője), megőrizni a család „*sharaf*”-ját (becsületét), többek között kötelezettségeket (Aweis, 2021a: VI.:53).

5. A kereszténység és az iszlám kapcsolata egy közvéleménykutatás tükrében

A brutális megtorlás és üldöztetés ellenére egy szomáliai keresztényekkel és muszlimokkal készített és 2021-ben publikált kutatás alapján (Aweis, 2021a) a résztvevők úgy gondolták, hogy az üldöztetés ténye a keresztény élet velejárója, amit nem csak elfogadni, de üdvözölni is kell. A nem valószínűségi mintavétellel választott vizsgálati személyek (n=220), melyek között, klerikusok, laikusok, vének és muszlimok is voltak, Szomália három nagyvárosából kerültek kiválasztásra, melyeket Aweis L1, L2, L3 kóddal látott el a cenzúra és megtorlás elkerülése érdekében. Az elsődleges adatokat kérdőíven keresztül gyűjtötték össze, a másodlagosakat nyomtatott és elektronikus forrásból. Két típusú kérdőív került kidolgozásra, egyet muszlimok, egyet pedig keresztények számára állítottak össze. A vizsgálat célja a keresztényüldözés mértékének feltárása volt Szomáliában, valamint az üldöztetés egyháznövekedésre gyakorolt hatásának felmérése. A kiosztott kérdőív 95%-a került visszaküldésre (összesen 220 db, melyből 209 db keresztény válaszadóktól származott.).

A válaszadók 96,1%-a válaszolt arra a kérdésre, hogy mi az egyházüldöztetés fő oka. A legnagyobb százalékban (60%) a válaszadók az üldöztetés fő okaként magát a Krisztusba vetett hitet jelölték meg. A második leggyakoribb válasz (15%) szerint az ok az, hogy Szomália túlnyomórészt a radikális iszlámot követi. A válaszadók 10%-a szerint a harmadik legfontosabb indok, hogy a muszlimok helytelennek és elfogadhatatlannak tartják a keresztényeket és Krisztusba vetett hitüket. Kb. 5% még azzal is érvelt, hogy a keresztények meggyilkolását és üldözését az iszlám tanítása igazságos cselekedetnek tekinti. A fennmaradó (6,1%) válaszok alapján voltak, akik az iszlám tanítását és a kultúrát jelölték meg az egyházüldözés fő okaként. (Aweis 2021a: 69).

A kérdésre, miszerint egy kereszténynek hogyan kell viszonyulni az őt üldözőhöz, a válaszadók 19,2%-a szerint el kell viselni és szenvedni kell, 18,3% szerint nem szabad félni a szenvedéstől, majd 9,61% gondolta, hogy örülni kell, mert a Mennyeekben megkapják jutalmukat, 27,9% szerint áldani kell azokat és nem átkozni (Róm 12:14.), 4,8% hivatkozott arra, hogy a Biblia azt mondja, hogy szeretniük és imádkozniuk kell azokért, akik üldözik őket. 2,4% úgy vélekedett, hogy a Biblia azt tanítja, hogy ellenségük az ördög, ordító oroszlánként kószál, keresve azt, akit felfalhat, és ezért ki kell tartaniuk, ha üldözik őket. A fennmaradó válaszok nem voltak a kérdés fényében értelmezhetők, inkább tanúságot tettek Krisztus követéséről (Aweis 2021a:89).

Arra a kérdésre, hogy a domináns klánok keresztényei számíthatnak-e bármilyen védelemre, a válaszadók 92,5%-a azt válaszolta, hogy a domináns klánok keresztényei kevésbé vannak kitéve üldöztetésnek, mert a klán megvédi őket (Aweis 2021a:70).

A kérdésre, miszerint ki üldözi a leginkább a keresztényeket a keresztény válaszadók 72,5%-a mondta, hogy más klánok muszlim hívői (Aweis 2021a:71).

Arra a kérdésre, hogy mit tanít a Korán a keresztény hitre áttért szomálikról, a muszlim válaszadók a 54,5%-a azt mondta, hogy az ilyen hitehagyottakat meg kell ölni, sőt keresztre kell feszíteni és megcsónkítani; kemény kijelentéseiket a Korán 5:33-34-es verseire hivatkozva indokolták.¹³

18,2% nyilatkozott úgy, hogy a szomáliai keresztényeket el kell utasítani és meg kell büntetni. Ezek a válaszadók a Korán 3:90 és 4:91 verseire hivatkozva igazolták hitüket.¹⁴ A muszlim válaszadók 18,2%-a idézett átfogalmazott Korán-verseket, amelyek azt állították, hogy a szomáliai keresztényeket meg kell ölni. Néhányan úgy gondolták, hogy a Korán nem utal ugyan arra, hogy gyilkolni kell, de úgy érzik, hogy a vallás elvárja; ugyanakkor elismerték, hogy minden az ő értelmezésüktől függ. 9,1%-uk azonban úgy vélte, hogy a Korán engedi a szabad vallásválasztást (Aweis, 2021a:74).

A kutatók azt is megkérdezték, hogy ismernek-e a válaszadók olyan hadíszt, ami a vallások közötti toleranciát tanítja. A válaszok lesújtó módon, egybehangzóan tanúsították, hogy nincs ilyen hadisz, és tolerancia sincs (Aweis 2021a:82).

6. Szomália vallástörténete

Az iszlám térhódítása lassan következett be Afrika szarván. A vallást az arab kereskedők terjesztették el, végleges térnyerése a 15. századra tehető. Az iszlám megerősödése és elsöprő sikere mögött a saját identitás megtalálása és az egységes nemzetkép eszméjében keresendő (Marsai, 2011:25).

Az iszlám előtti időkben a kusita és oromó közösségek számára is Istenként tisztelt Waaq kultusz örvendett népszerűségnek. Awies úgy véli, hogy ez a hit nem tűnt el teljesen, csak szunnyad a szomáliaiak „kollektív tudatában”. Kutatásai alapján kijelenthető, hogy még mindig vannak klánok, amelyek vallási alternatívaként a békés waaqaizmust választják az iszlám nevében elkövetett szörnyűségek helyett (Aweis 2021c:7).

A nomád kultusz mellett érdemes szót ejteni a judaizmusról is. Az első dokumentált jelentős zsidó jelenlét Dzsibutiban az 1800-as évekre tehető, ami egybeesik Dzsibuti azon időszakával, amikor a franciák fejleszteni kezdték a kikötővárost a 19. század utolsó éveiben. Awies említést tesz róla, hogy vannak olyan feljegyzések, amelyek szerint 100-200 fős zsidó közösség költözött Szomáliába, főként kereskedők, 1900 körül. Többségük Berbera kikötővárosában telepedett le, ahol a kereskedelem miatt arabok, indiaiak és zsidók éltek együtt. Más szomáliai tengerparti városokban jemenita zsidóság fordult elő, többek között Zeilában, Mogadishuban és Bravában. A klánok között a mai napig vannak igazolható héber gyökerekkel bíró klánok, mint például Yibir, Tumul, a Madhiban és a Gaboye. Ezek a klánok főképp a kevésbé elismertek közé tartoznak. Azonban az Yibir törzsről például úgy tartják, hogy

A brutális megtorlás és üldöztetés ellenére egy szomáliai keresztényekkel és muszlimokkal készített és 2021-ben publikált kutatás alapján a résztvevők úgy gondolták, hogy az üldöztetés ténye a keresztény élet velejárója, amit nem csak elfogadni, de üdvözölni is kell.

különösen erős átok birtokában vannak, így érdekesebb őket elkerülni (Aweis 2021b: 31).

A keresztény hit szintén nem idegen Szomáliától, pontos dátumot azonban nehéz lenne mondani. Egy biztos, hogy vannak korai feljegyzések arról, hogy a törzsi emlékezetben fellelhetők kereszténységre utaló szokások és emlékek, ennek ellenére a 7. századra a kereszténység eltűnt Afrika szarváról. Legközelebb 1881-ben adja markáns jelét létezésének az országban, ugyanis a Francia Katolikus Misszió (FCM) árvaházat nyit Daymoole faluban, Berbera közelében, Brit Szomaliföldön. A Francia Katolikus Misszió mellett a Mennonita Egyház missziós tevékenysége szintén számottevő volt a térségben (Aweis 2021b: 33).

Aram szerint gyakran feltételezik, hogy a kereszténység alig több mint egy évszázaddal ezelőtt kezdődött, a modern nyugati misszió megjelenésével, ahogy fentebb már említésre került. Véleménye szerint azonban három oldalról is alátámasztható az iszlám előtti judeo-keresztény hatás az országban: írásos feljegyzésekkel, régészeti adatokkal és a zsidó-keresztény szimbolizmus maradványaival, amik hagyományként továbbra is fennmaradtak a szomáliai kultúrában és a szorosan kapcsolódó etnikai csoportok között.

Bódi (2021:148) idézi, hogy Sada Mire svéd-szomáli régész szomaliföldi kutatásai során számos ősi keresztény temetkezési helyet tárt fel, amelyek közül a legkorábbi alapítása megközelítőleg a Kr. u. 4. századra tehető.

Aram (2003:8-9) felhívja a figyelmet arra, hogy Szomália területi elhelyezkedésénél fogva is kitett volt a különböző kultúrák találkozásának a tengeri kereskedelmen keresztül. Ali Abdurahman több forrást is idéz a 11. és 12. századból, amikben Dzsibutit mint keresztény várost említik. Történelmi feljegyzések igazolják, hogy 1415-ben Negus Yakuno Amlak abesszin király újra meghódította Seylacot. Ez rengeteg muszlim halálával járt, a túlélőket pedig erőszakos módon a keresztényekre kényszerítették, az arab mecseteket templomokká alakították. Ennél békésebb emlék Xavéri Szent Ferenc Soqotra szigetén tett 1542-es látogatása, amelynek során megírta 1542. szeptember 20. napján kelt levelét, amelyben helyi krisztushívőkről tesz említést, akik ugyan analfabéták, de példának okáért tartották a nagybőjtöt és papjaik is voltak, igaz Szentírás vagy bármely szent szöveg nélkül. Richard Burton, aki az első olyan felfedező, aki Szomáliába látogatott, 1854-ben felfedezte a Warsangeliklán templomának romjait a mai kelet-szomáliai Sanaag régióban, ill. megfigyelte, hogy a klán sírjainál keresztetek találhatók.

7. Keresztényüldözés és terrorizmus

A komplex társadalmi és vallási nehézségeken túl Szomáliában a rend megszilárdulását a Harakat Al-Shabaab al-Mujahidin – közismert nevén az Al-Shabaab fel-fellángoló törekvései is nehezítik. Az Al-Shabaab és a vele szembenálló erők, ill. a szomáli klánok közötti küzdelemben évente ezrek vesztek életüket. Marsai (2016) azt írta az országról: *"A kétmillió Mogadishut heti rendszerességgel rázzák meg terrortámadások, kisebb lövöldözések, összecsapások. Szomália továbbra is a világ talán legnagyobb összefüggő „no-go zónája”: megfelelő fegyveres kíséret és*

4. ábra. Politikai földrajz: Szomália jelenleg – Hozzávetőleges területi kontroll 2021. április 30-tól (www.polgeonow.com). Az alaptérképet Koen Adams készítette, a területi ellenőrzést Evan Centanni és Djordje Djukić végezte el.

védelem nélkül minden mozgás életveszélyes, különösen az ország déli és középső részein.”

A világ törékeny államait mérő 2024-es *Fragile States Index*en ismét Szomália végzett az első helyen. (A jelentés szerint Szomália az egyetlen olyan ország, amit a nagyon magas készültségű kategóriájába soroltak). A 11 fokú skálán Szomália egyedüli országgént birtokolja a kiemelten magas figyelmeztetési kategóriát (The Fund for Peace, 2023).

Az Al-Shabaab számos robbantásos merényletet vállalt már magára – köztük különböző típusú öngyilkos merényleteket – Mogadishuban, valamint Közép- és Észak-Szomáliában, amelyek jellemzően szomáliai kormánytisztviselők, az AMISOM¹⁵ (ma ATMIS¹⁶) és az FGS¹⁷ vélt szövetségesei ellen irányultak (Robinson, 2022). A keresztény hívők száma csupán néhány ezerre tehető, ennek ellenére a terrorszervezet potenciális célpontnak tekinti őket. A merényletek közül kiemelkedő jelentőséggel bír a garissai támadás, ahol 150 katolikus diák vesztette életét (National Counterterrorism Center, 2021).

A szervezet a Szomáliai Iszlám Bíróságok Tanácsának harcos szárnya volt, amely 2006 második felében elfoglalta Szomália déli területeinek nagy részét. Annak ellenére, hogy a csoport 2007-ben vereséget szenvedett a szomáliai és etiópiai katonai erőktől, a klánalapú lázadó és terrorista csoport folytatta az erőszakos cselekmények elkövetését Szomália déli és középső részén. A csoport átmenetileg

és időnként tartósan ellenőrzést gyakorolt e területek stratégiai fontosságú helyei felett azért, hogy – van, hogy erőszakkal – regionális alkánokat és azok milíciáit toborozza, gerillaharcot és terrorista taktikákat alkalmazva a somáliai szövetségi kormány, az Afrikai Unió somáliai missziójának békefenntartói és nem kormányzati segélyszervezetek ellen. 2011 óta azonban az AMISOM és az etióp erők képesek voltak együttesen nyomást gyakorolni a szervezetre (ld. Marsai 2015:72), amellyel nagymértékben csökkentették az Al-Shabaab befolyását a térségben, különösen Mogadishuban, de az ország más kulcsfontosságú régióiban is. A szervezet stabilitását tovább rontották az Al-Shabaabon belüli hatalmi harcok, amik 2013-ban csúcsosodtak ki, amikor is a mára elhunyt vezető, Ahmed Abdi Aw-Mohamed elbúcsúzott ellenfeleitől. A somáliai kormány komoly erőfeszítéseinek köszönhetően úgy tűnt, hogy át tudja venni az irányítást és féken fogja tudni tartani a szervezetet, azonban a nemzetközi sajtó mindennapos hírei között rendszeresen szerepelnek a szervezet újabb cselekményeiről szóló cikkek. Az Izraellel 2023. október 7-én törtétekből is láthatjuk, hogy elég egyetlen vallási alapú konfliktus is ahhoz, hogy az Al-Shabaab újból fellángoljon (ADF, 2023). A 2010–2016 közötti időszakban a terrrorszervezet támadásait jól körülhatárolható területeken hajtotta végre, melyek nem voltak a helyi lakosok számára ismeretlenek. Marsai felhívja a figyelmet arra, hogy ennek egyetlen oka volt: az Al-Shabaab bevételeinek jelentős részét a vállalkozások által fizetett védelmi pénz tette ki, a pénzügyi instabilitást pedig nem kockáztatta a szervezet (Marsai, 2016).

A civilek ellen intézett korábbi merényletekkel komoly ellenérzést váltottak ki a lakosságból (jó példa erre a 2011. októberi robbantás, ahol 70 diák vesztette életét), amellyel az esetleges civil-rendvédelmi együttműködés erősödését kockáztatták. 2017 és 2018 közötti években a terrrorszervezet még elég erős volt ahhoz, hogy halálos támadásokat hajtson végre. 2018 áprilisában 46 ugandai származású AMISOM-katonát öltek meg egy merénylet során (ODI, 2023:9.), de 2019-ben Mogadishu polgármesterét is megsebesítették, aki végül belehalt sérüléseibe (BBC, 2019).

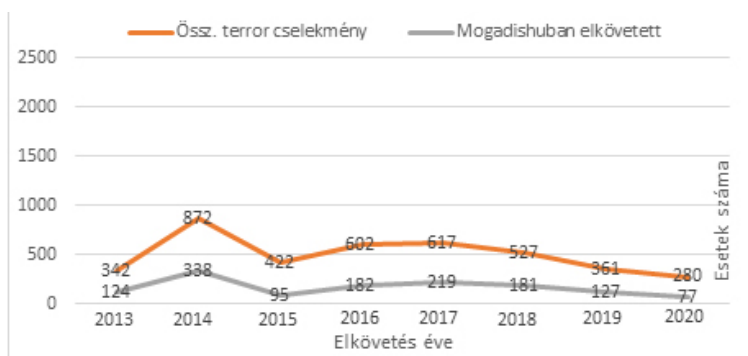
Az Institute for Economics & Peace (IEP, 2023b:49) által összeállított 2022-re vonatkozó *Global Terrorism Index* alapján Szomália a terrorizmus szempontjából a világ 3. legrosszabb helyzetben lévő országa (keresztényüldözés szempontjából viszont egyedül Észak-Korea hagyja le). Az Al-Shabaab 2007 óta 9057 embert ölt meg összesen. A 2022-es terrortámadások száma azonban csökkent a korábbi évekhez képest, ez valószínűleg a kormány, a kormányt támogató Amerikai Egyesült Államok¹⁸ és az ATMIS erőfeszítéseinek köszönhető, ugyanakkor a 2019-ben a terrorral kapcsolatos halálesetek 88%-áért a terrrorszervezet volt a felelős. 2021-ben 661 embert öltek meg, 2022-ben 775-öt, ami egy lassú emelkedést mutat. Így 2022-ben a terrorcselekményekből eredő halálozási arányuk 97%-ra nőtt. Tehát annak ellenére, hogy töretlen a küzdelem a terrorizmus ellen az országban, még mindig mindennapos problémát jelent.

A fővárosból való kiszorításra és folyamatos térvészésre reagálva a szervezet közelebb húzódott a civil lakossághoz és a terrorműveleteket inkább a városokban követik el, ezzel is élő pajzsként használva a civileket. A 2020-as

adatok szerint területi viszonylatban az Al-Shabaab az ország 20%-át tartja ellenőrzése alatt, beleértve a Jubaland régióban és a kenyai határ mentén fekvő területeket is. A csoport szabadon mozoghatott, megfélemlítve a helyi lakosságot. Toborzási tevékenységét erőszakkal végzi, gyakran gyerekeket rabolva.¹⁹ 2019-ben a csoport létszámát 5000 és 10.000 közöttire becsülték, ez a szám 2020-ra 5000–7000 főre csökkent (VOH, 2020). A 2023-as adatok szerint a lakosság 20%-a elmenekült az országból vagy belső menekült táborokban él (IEP, 2023a:28).

A Maryland Egyetem gondozásába került *Global Terrorism Database* adatai alapján 2013–2020 között (sajnálatos módon az adatbázis nem tartalmaz 2020 utáni adatokat) az országban közel 4023 terrorcselekményt regisztráltak, ebből 2962 merénylet esetében az Al-Shabaab volt a felelős, míg további 401 cselekménynél az Al-Shabaab az elsőszámú gyanúsított, és 32 esetben az Al-Shabaab és valamely más terrorista szervezet közös merényleteként azonosították az eseteket. 1960 esetben katonai objektumokat vagy katonai tevékenységgel kapcsolatban álló létesítményeket támadtak, 707 alkalommal valamilyen kormányzati vagy kormányzati kapcsolattal bíró épület volt a célpont. A 4023 támadásból 1644 esetben senki sem sérült meg, 1060 esetben 10 vagy annál kevesebb sérült volt. 899 esetben nem volt halálos sérülés a támadás során, 2097 esetben 10 vagy annál kevesebb halálos áldozat volt a terrorcselekmény helyszínén. Az ENSZ jelentése szerint a 2020. november – 2021. február közötti időszakban átlagosan körülbelül 140 incidens történt havonta. A Hiraan Intézet adatai szerint a támadások száma havi 64 volt 2020 első felében (EASO 2021a:60).

A választott célpontok és a cselekmény súlya alapján tűnik úgy, hogy az Al-Shabaab szándéka inkább a mindenkori kormányzati rend megdöntésére irányul, mint arra, hogy vallási „szabadságot” hozzon az iszlámhívók számára.²⁰ Fenti gondolatot, úgy érzem, alátámasztja Sztankai (2021:311) megállapítása is, aki a térségben lévő országok eltérő nyugalmi helyzetével kapcsolatban jegyzi meg, hogy a vallás és a konfliktusok közötti kapcsolat tekintetében nincs felismerhető minta, aminek egyik oka lehet, hogy a konfliktusok alapvetően nem vallási gyökereűek, hanem sokkal

▲ 5. ábra. GTD adatai alapján felállított szomáliai terrorcselekmények statisztikája 2013–2020 időszakra levetítve.

inkább kézzelfogható, anyagi vagy más gazdasági, esetleg kulturális okokra vezethetők vissza. „Bizonyos esetekben a konfliktus mögött rejlő politikai, gazdasági vagy egyéb sérelmeket sokszor vallási köntösben fogalmazzák meg, hogy ezáltal a kevésbé kvalifikált, de vallásos lakosság körében toborozni tudjanak azok a személyek, csoportok, amelyeknek anyagi érdekük fűződik a konfliktusok elmélyítéséhez”. A Hiraan Intézet jelentései, mely szerint a csoport fő célpontja továbbra is az SNA (Szomáli Nemzeti Szövetség) és az ATMIS, másodsorban a szomáliai rendőrség és az FGS/ FMS-nél dolgozó köztisztviselők, szintén a már kifejtettekre enged következtetni (EASO 2021a:61) Ugyanakkor az is igazolást nyert, hogy a kormánynak sikerült fokozatosan kiszorítani az Al-Shabaabot a fővárosból, ezzel párhuzamosan pedig folyamatosan csökkentek a terrorcselekmények is az országban.

Azonban ez nem azt jelenti, hogy az Al-Shabaab ölbe tett kézzel ülne. 2021-ben megpróbálták megölni a benadiri rendőrkapitányt, aki korábban az Al-Shabaab-ellenes műveleteket végrehajtó különleges rendőri egységét vezette (Al-Jazeera, 2021). Az International Christian Concern 2023-as keresztényüldözésről szóló jelentése szerint a szervezet 2022 augusztusa és decembere között 733 áldozat haláláért felelt a közel 6500 elhunytból.²¹ A szervezet a gyér határellenőrzésnek köszönhetően, ahogy már korábban említésre került, szabadon kel át a szomszédos Kenyába és Etiópiába a lakosságot félelemben tartani, ezzel destabilizálva a régió biztonságát (ICC 2023:55).

2022-ben Hasszán Shejk Mohamud „totális háborút” hirdetett a dzsihadisták ellen, mely tervének megvalósításában komoly segítséget jelentett, hogy a civil lakosság körében amúgy sem népszerű szervezetnek sikerült a lakosok elégedetlenségét fokozni, különösen a politikailag domináns Hawiye klán körében.²² A hadművelet rég nem látott sikereket hozott a kormánynak. 2010 óta nem látott területi nyereséggel járt a beavatkozás, ugyanis az Al-Shabaab fegyvereseit sikerült Közép-Szomália nagy részéből kiszorítani. A terrorizmus elleni küzdelem újabb állomása pedig az lenne, ha az Al-Shabaab déli fellegrárait is sikerülne bevenni. A műveletek törzsét a nemzetközi erők adják, úgy, mint az ATMIS. Az ATMIS mellett a szomáliai hadsereg az új offenzíva élére állt, melyet a helyi klánok katonái erősítenek. A déli területek feletti uralom visszaszerzése azonban nehézségekbe ütközhet, tekintettel arra, hogy az ottani klánok nem mutatnak különösebb együttműködési hajlandóságot (ICG, 2023:3).

Azt sem szabad elfelejteni, hogy a terrorszervezet nem csak Szomália lakosságát tartja rettegésben. Az amúgy is feszült államközi kapcsolatokat tovább terhelik a szervezet Etiópiában és Kenyában rendszeresen végrehajtott műveletei. Ehhez persze hozzájárul, hogy a kenyai–szomáliai határ ellenőrzésének hiánya segíti az országok közti mozgást a terrorszervezet számára (Stefanovszky 2020:70). Az International Crisis Group 2019. áprilisi jelentése arról számolt be, hogy a 2011–2018 közötti időszakban az Al-Shabaab több mint 247 támadást hajtott végre Kenyában, többségében az északkeleti és part menti területeken. Mi sem mutatja jobban a terrorszervezet aktivitását, minthogy 2020-ban csak a kenyai–szomáliai határon negyven táborot állítottak fel, ahonnan rendszeresen végeztek támadásokat (Kóré, 2020: 141).

Ha egyébként az Al-Shabaab nem jelentene problémát, akkor még mindig ott vannak a maguknak szuverenitást követelő, leszakadni vágyó területek, ahogy ezt az aktuálpolitikai hírekben is figyelemmel kísérhettük. Szomália egyébként bejelentette, hogy érvénytelennek tekinti a Szomáliföld és Etiópia közötti megállapodást, mely szerint Etiópia tengeri kapcsolathoz jut, ha elismeri Szomáliföldet szuverén államnak. Etiópia természetesen nem kíván belenyugodni Szomália „gáncsoskodó” külpolitikai lépéseibe (*The Guardian*, 2024).

8. Államszervezési következetlenségek és a szabad vallásgyakorlás buktatói

A becsontosodott vallási nézeten és a szélsőséges vallási nézetekre épülő terrorizmuson kívül Szomália közigazgatása sem támogatja a vallásszabadságot az országban. Szomália szövetségi kormányzásra rendezkedett be, amely kezdetben nem aratott osztatlan sikert (Salim, 2022:1). Az ország 1960-as függetlenedése óta hozzászokott az egységes kormányzati rendszerhez, a politikai és kormányzási hierarchiához és az egyoldalú, felülről lefelé irányuló döntéshozatalhoz, azonban a lassú változások ellenére sem sikerült a vallásgyakorlást megfelelő jogvédelem alá helyezni. A Szomáliai Ideiglenes Szövetségi Alkotmány (PFC) *Állam és Vallás* című 2. cikke kimondja, hogy az iszlám az állami vallás.²³ Az országban az iszlámon kívül más vallás nem terjeszthető, és nem hozható olyan törvény, amely nem felel meg a saria általános elveinek és céljának. A fenti rendelkezéssel kissé össze nem egyeztethetően az Egyenlőség címet viselő 11. cikk deklarálja, hogy minden polgár egyenlő. A jogszabály szerint megkülönböztetésnek minősül, ha egy intézkedés hatása valamely személy jogait csorbítja vagy korlátozza, még akkor is, ha a cselekvő nem szándékozott ilyen hatást elérni. Az állam nem alkalmazhat megkülönböztetést senkivel szemben életkor, faj, bőrszín, törzs, etnikai hovatartozás, kultúra, nyelvjárás, nem, születés, fogyatékosság, vallás, politikai vélemény, foglalkozás vagy vagyoni helyzet alapján.

A „szabad vallásgyakorlás kontra iszlám egyedüli uralma” kérdésre azonban mégiscsak a törvény 17. cikke teszi fel a koronát; az első bekezdés szerint minden ember szabadon gyakorolhatja vallását, míg a második bekezdés szerint a Szomáliai Szövetségi Köztársaságban az iszlámon kívül más vallás nem terjeszthető. A fentiekre tekintettel megállapíthatjuk, hogy a vallásszabadság abban az esetben érvényesül a szomáliai polgárok körében, ha az iszlámot gyakorolják.²⁴

Az IGR-nek (kormányközi kapcsolatok) a PFC-ben (ideiglenes szövetségi alkotmány) történő (felemás) formalizálása azonban nem eredményezett hatékony IGR-intézményeket sem. A jogi kereteket, valamint elszámoltathatósági és átláthatósági stratégiát sem sikerült kialakítani. Az elmúlt években hatékony jogi intézményi és adminisztratív mechanizmusok nélküli, születőben lévő IGR-platformok jelentek meg, amelyek többnyire a politikai opportunizmusból és az adományozók együttműködési és erőforrás-megosztási (segélypénz) követeléseiből származtak. Ez számos ad hoc konferenciához és megállapodáshoz vezetett a szövetségi kormány (Federal Government of Somalia) és a szövetségi tagállamok (Federal Member States) között. A legkiemelkedőbb fórum a Nemzeti Tanácsadó Testület (NCC), amely Szomáliá-

ban a legmagasabb végrehajtó IGR-platformjaként működik, annak ellenére, hogy sosem fektették le közjogi alapjait az ideiglenes szövetségi alkotmányban (de talán a 51. cikk (5) bekezdésbe beleérthető), és nem kapott intézményesített keretet sem, ami segítené a feladatok végrehajtásában (Salim, 2022:1).

Legkézenfekvőbb példa erre a Vallásügyi Minisztérium létrehozása, amelynek célja és feladata a különböző vallási csoportok nyilvántartásba vétele, azonban mégsem rendelkezik a vallási szervezetek nyilvántartásba vételére szolgáló mechanizmussal. Szomáliföldön a vallási iskoláknak és a hivatalos istentiszteleti helyeknek engedélyt kell kérniük a szomáliai vallásügyi minisztériumtól a működéshez. Szomáliföld joga nem rendelkezik az engedély nélküli működés következményeiről. Egyéb FMS közigazgatási rendszerek a hivatalos istentiszteleti helyeknek és vallási iskoláknak a helyi hatóságoktól kell engedélyt kérniük a működéshez. A Szövetségi Alapítványi és Vallási Ügyek Minisztériuma felelős a következőkért; a vallási ügyek felügyelete és a vallási tolerancia előmozdítása az iszlám vallás hívei és a kisebbségi vallási csoportok tagjai között. A minisztérium konkrét feladatai közé tartozik a szomáliai haddzs – zarándokok ügyeinek intézése és az Al-Shabaab ideológiája elleni üzenetek kidolgozása. A minisztérium hatáskörébe tartozik továbbá a vallásoktatás szabályo-

Ország	Rangsor	Teljes index	Biztonsági apparátus	Frakcionált elítelt	Csoport sérelmek	Gazdasági hanyatlás és szegénység	Egyenetlen gazdasági fejlődés	Elvándorlás és human tőke elszívás	Állami legitimitás	Köszolgáltatások	Emberi jogok és jogállamiság	Demográfiai nyomás	Külső és belső migráció	Külső beavatkozás
Szomália	1.	111.3	9.7	10.0	9.0	9.2	9.0	8.5	9.7	9.5	8.7	10.0	9.0	9.0
Szudán	2.	109.3	9.3	9.6	9.6	9.4	8.8	8.0	9.5	9.0	9.3.	8.9	9.7	8.2
Csád	10.	102.7	8.4	9.5	8.4	8.1.	8.4	7.4	8.7	9.6	8.1	9.0	9.5	7.6
Etiópia	12.	98.1	7.9	9.2	8.6	6.5	7.8	5.9	8.0	8.9	8.5	9.9	9.0	7.8
Mali	14.	97.3	9.7	7.6	8.2	7.0	6.9	7.4	8.7	8.9	7.6	9.1	8.2	8.0
Nigéria	15.	96.6	8.7	9.6	8.3	8.9	8.0	6.6	8.3	8.9	8.3	9.6	6.1	5.3
Niger	19.	95.2	9.0	9.9	7.4	7.0	7.7	6.3	6.7	9.6	6.8	8.8	8.0	8.0
Eritrea	26.	92.1	5.7	8.4	8.4	6.8	7.6	8.7	9.7	7.9	8.9	8.5	6.3	6.3
Kenya	36.	86.5	6.9	8.6	7.7	6.3	7.5	6.3	7.4	7.7	6.0	8.1	7.4	6.6
Dzsibuti	48.	81.6	8.6	8.9	7.9	6.7	5.1	3.8	9.3	4.7	9.4	4.9	4.5	7.8
Szenegál	70.	74.2	4.6	7.4	5.1	7.2	6.2	6.8	7.2	7.7	4.7	7.2	5.5	4.6

▲ 1. táblázat. Szomália és szomszédos országai, valamint a Száhel-övezet országainak FS által indexált értékei a 2024-es évre. Forrás: <https://fragilestatesindex.org/excel/>

zása az ország egész területén. A törvény előírja az iszlámoktatást minden iskolában, legyen az állami vagy magániskola. A magániskolák nagyobb rugalmasságot élveznek a tantervek összeállításában (International Religious Freedom Report for 2022:4). Következetesképpen, ahogy Környi (2020:302) is írja, a kormánynak saját eszközeik alkalmazásakor figyelnie kéne arra, hogy ne támogasson olyan állami, civil vagy nemzetközi projekteket, amelyek közvetve vagy közvetlenül keresztényellenesek. Tovább mennék, ami ugyanakkor evidencia is. A keresztényellenes társadalmi beállítódás megszüntetéséhez társadalmi érzékenyítést célzó felvilágosításra lenne szükség, mindamellett, hogy az állam nem próbálja meg szabotálni az alapjogok megélését. A keresztényellenes állami fellépés lehet aktív vagy passzív. A passzív a fenti kormányzati stratégiából egyértelműen kitűnik. A következtetlen jogalkotás és a jogok biztosításának elkaszálása diszfunkcionális kormányzati intézkedéseken keresztül teljes mértékben tetten érhető. Az alkotmány állami vallásra vonatkozó része egyértelműen aktív – keresztény és szabad vallásgyakorlás-ellenes intézkedés. Az ODS jelentése szerint a közigazgatási kátyúk szándékos fenntartásának oka, hogy a kormány nem akar támadási felületet biztosítani az Al-Shabaabnak (ODI, 2023:33).

A kereszténység legalizálása az országban – láthattuk a templomnyitási kísérletek során – heves társadalmi ellenállást váltott ki. Amennyiben a kormány engedne és megoldottá válna a gyülekezetekhez csatlakozás joga, féltő, hogy az Al-Shabaab ezt propagandafogásként a kormány ellen fordítaná.²⁵

9. A migráció humanitárius és morális kihívásai

Az ország folyamatos instabilitása kapcsán az Európai Parlament sem maradt szó nélkül és 2021. november 25-i állásfoglalásában (2021/2981(RSP)) komoly aggodalmának adott hangot a szomáliai menekültek, belső menekültek száma és jóléte miatt. Egyben felszólította az EU-t és a nemzetközi partnereket, hogy működjenek együtt a szomáliai szövetségi kormánnyal a nemzetközi kötelezettségekkel összhangban lévő védelem, segítségnyújtás és tartós megoldások biztosítása érdekében. A parlament üdvözölte, hogy a szomáliai szövetségi kormány ratifikálta az Afrikai Uniónak az afrikai belső menekültek védelméről és támogatásáról szóló egyezményét, és felhívta a Bizottságot, hogy támogassa Szomáliát a nemzeti jogi keretek kidolgozásában, valamint a menekültek és belső menekültek biztonságának biztosításában, különös tekintettel a legkiszolgáltatottabbakra, pl. a nőkre, a gyermekekre és a kisebbségi csoportokhoz tartozó személyekre, mivel őket fenyegeti leginkább az erőszak, a bántalmazás és a jogsértések kockázata.

Megkérdezhetjük, hogy az emberi jóérzésen túl miért is érdemes szomáliai eseményekkel foglalkozni. Farkas (2017:45.) azt írja, hogy az Európai Unióban menekültstátusszal rendelkező afrikaiak között messze a legtöbben a szomálik és eritreaiak vannak.

Az Európai Unió Menekültügyi Ügynökségének 2024-es riportja alapján a szomáli kérelmezők száma lassú növekedést mutatott, a 2022-ben regisztrált 17 589 db kérelem, 2023-ra 19 845 darabra emelkedett (EUAA, 2023b:8).

Egymáshoz viszonyítva a két értéket, aránytalanul kevésnek érezhetjük azonban, de nem szabad elfelejteni, hogy Szomália még így is a 16. legnagyobb kibocsátó ország volt 2022-ben. A folyamatos konfliktusok folyamatos áramlást fognak eredményezni. A szubszidiaritás elve mentén szerencsésebb lenne a problémát annak forrásához legközelebbi szinten megoldani. A fentiekén túl Magyarország Nemzetbiztonsági Stratégiájának (Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról szóló 1163/2020. korm. határozat) 60. pontja lényegre törően fogalmazza meg, miért is fontos más országok keresztényüldöző magatartása ellen fellépni: *„Az instabil régiókon belül növekvő problémát okoz a keresztény kisebbségek vallási alapú üldöztetése, amely egyrészt humanitárius, másrészt morális kihívás Európa és Magyarország számára.”* Nekünk, mint keresztény államnak, úgy gondolom, fokozott felelősségünk van legjobb tudásunk és lehetőségeink szerint fellépni az ilyen igazságtalanságokkal szemben.

10. Összegzés

A szövetségi államformának optimális keretek között megvannak a maga előnyei. A vertikális vetület segíti a szubszidiaritás elvének érvényesülését, a tagotabb igazgatás, közigazgatási területre szabottabb ügyintézással párosulhat, ami egy vegyes etnikumú, társadalmilag erősen tagolt ország esetében szintén érdemi igazgatást eredményezhet. Egy olyan országban, ahol tagállami szinten is csak félgözzel működik az igazgatás, a szövetségi szint feletti közigazgatás terhet is jelenthet, ami esetenként lassíthatja az egyes bürokratikus és jogalkotási folyamatokat, többlet anyagi vállalással járhat, mert az apparátus megkészszerződésével járó terheket a polgároknak kell megfizetni, az ügyintézés pedig nem, hogy könnyebbé, de lassabbá és bonyolultabbá is válhat. Az igazgatás gördülékenységét tovább hátráltatja a párhuzamos jog (*xeer, sharia*) alkalmazása, ami gyakorta írja felül az állami rendet és jogszabályokat.

A tagállami egészséges „versengésből” könnyen erőszakos rivalizálás és politikai ellehetetlenítés válhat, ami további belső konfliktusokhoz vezethet.

A vallási üldöztetés és a tolerancia hiánya kéz a kézben járnak, egy olyan országban, ahol a gyermekek átlagosan 1,72 évig járnak iskolába (FSG, 2020/2021:21).

Nem várhatunk csodát olyan emberektől, akik erőszakban és félelemben szocializálódnak egy olyan országban, ahol az állam nem képes ellátni a közfeladatokat, nem biztosítja az állampolgárok biztonságát és nem tesz lépéseket a diszkriminatív állapotok felszámolása érdekében.²⁶

Szomália Ideiglenes Alkotmányának ellentmondó bekezdései hűen szemléltetik, hogy nagy valószínűséggel a mindenkori kormánynak nem célja a vallási intolerancia feloldása. Nem csupán azért, mert az országban folyamatosan portyázó Al-Shabaabnak ezzel komoly támadási felületet biztosítanának, de azért is, mert minden valószínűség szerint a lakosságból is komoly ellenállást váltana ki, ami csak tovább fokozná az amúgy is kaotikus állapotot. A lakosság mélyen megéli az iszlámot és értelmet nélkülöző módon utasítja el a keresztény szemlélet megértését, a keresztény lakosok pedig, úgy tűnik, ebbe belenyugszanak. Mindenki teszi, amit

a saját vallása diktál a saját felfogása szerint. Olyan ez, mint egy farkába harapó kígyó. A fejlődés és a biztonság szorosan kapcsolódik egymáshoz. A környezeti instabilitás forrása és következményei a konfliktusoknak (Tarrósy 2018:6–7). Hol kellene beavatkozni, hogy változást érzünk el? Harai jegyzi meg, hogy illúzió a másik ember megnevelésnek elképzelése (Harai, 2020:224), ugyanakkor „valahol” el kell kezdeni. Nem megnevelni, de más perspektívába helyezni bizonyos kérdéseket a fejlődés érdekében. Annyi bizonyos, hogy a posztkoloniális állam egyelőre nem képes kilábalni a *failed states* kategóriából, bár elismerésre méltó módon küzd az egyben maradásért. Ha sikerül stabilizálni a rendet, remélhetőleg sor kerül a vallási és társadalmi igazságtalanságok orvoslására is. Nekünk külső szemlélőknek pedig marad a támogatás és a remény, hogy a különböző szervezeteken keresztül az oktatás és ismeretterjesztés lassan, de biztosan célt ér a lakosság körében. *

Jegyzetek

- 1 Az idézet az Open Doors International Szomáliáról készült 2023-as jelentésében olvasható. A mondas különösebb magyarázatra nem szorul, azonban mégis érdemes megjegyezni, mennyire erőteljesen fejezi ki a szomáli ember és az iszlám kapcsolatát.
- 2 A statisztikai adatokat vö. Open Doors International, World Watch Research (2021:15), a Bos, J. Stefan (2014) Thousands of Christians killed for faith in 2013- a Reuters (2014) és a The Guardian (2016): Dying for Christianity: millions at risk amid rise in persecution across the globe. című cikkekből foglaltakkal.
- 3 UNFPA: World Population Dashboard, Somalia, <https://www.unfpa.org/data/world-population/SO> (2024.10.28.)
- 4 A szomáliai keresztények üldözéséről és a keresztényeket érintő erőszakos cselekményekről 2018 és 2021 között globálisan is átfogó képet ad: Kaló József: Keresztények ellen elkövetett erőszakos cselekmények a 2018-as évben. In: Kaló József – Ujházi Lóránd szerk.: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2018. Dialóg Campus, Budapest. 2018:33–48.; Kaló József: Keresztények ellen elkövetett erőszakos cselekmények a 2019-es évben. In: Kaló József – Petruska Ferenc – Ujházi Lóránd szerk.: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2019. Háttér Kiadó, Budapest. 2019:25–42.; Kaló József: Keresztények ellen elkövetett erőszakos cselekmények a 2020-as évben. In: Ujházi Lóránd – Boér Zoltán – Kaló József – Petruska Ferenc szerk.: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2020. Mondat Kft., Budapest. 2020: 103–121; Kaló József: Keresztények ellen elkövetett erőszakos cselekmények 2021-ben. In: Ujházi Lóránd – Boér Zoltán – Kaló József – Petruska Ferenc szerk.: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2021. Mondat, Vác. 2021:171–190.
- 5 A nemi erőszak megítélése pontosan bemutatja, milyen lehetetlen helyzet a kettős szabályrendszernek való megfelelés. Egyrészt a nemi erőszakot magánügynek tekintik, amivel a vének úgy vannak, hogy jobb diszkréten kezelni, a családok általában a xeert, a szokásjogi utat használják a vita megoldására. Ezzel párhuzamosan büntetőeljárás indul, ha a sértett (vagy az, aki a családon belül ezt a jogot gyakorolja) feljelentést tett. Ha a nemi erőszak ügye a bíróságok elé kerül, és büntetőeljárás van folyamatban, az idősök gyakran tárgyalnak a megegyezésről a szokásos rendszerben, mivel a xeerben és a formális rendszerben nincs olyan joghatósági rendelkezés, amely tiltaná a párhuzamos eljárásokat. Amint megszületik a szokásos megegyezés, a vének nyomást gyakorolnak a rendőrségre, az ügyészekre és a bírókra, hogy hagyják abba a bírósági ítélezést, és legtöbbször sikerrel járnak, ezért nem születik ítélet. Ez az állami tekintély csökkenéséhez vezet és lehetővé teszi, hogy az elkövetők ne érezzék át a cselekményük súlyát és mentesítve legyenek az állami igazságszolgáltatás súlya alól. (Omar, Rakya – Lambert, Caitlin, 2017).

- 6 Egyébként sem ritka a kikényszerített házasság, azonban az Al-Shabaab a házassági csábítást toborzási technikaként is használja. Előfordul, hogy úgy próbál új tagokat toborozni, hogy házasságot ígér. Egy Al-Shabaab özvegy 3 hónap gyász után, újfent „birtokba vehető” a szervezet tagjai számára. A családon kívül született gyerek nagy szegényen a klán számára, de az erőszakot szépen meg lehet oldani egy házassággal. Ilyen esetekben az erőszaktevő elveszi az áldozatát. (EASO, 2021b:37-38).
- 7 Az Al-Shabaab dezinformációkat, összeesküvés-elméleteket és propagandát terjesztett a vírusról online és offline platformokon keresztül, hogy bizalmatlanságot keltsen a lakosságban a hatóságokkal szemben. 2020 áprilisában például azt terjesztették, hogy a Covid-19 „Allah isteni büntetése” a hitetlenekre nézve, az általuk a muszlimok és dzsihadisták elleni elkövetett „gonosz tetteik” miatt. (Hiraan 2020).
- 8 World Watch Monitor (2017): Szomáliföld bezárta az egyetlen katolikus templomot a közösség nyomására – 30 év után nyitott újra. A cikkben foglaltak szerint az újranyitást követően a templomot egy héten belül újból be kellett zárni.
- 9 mag: a saria szerint 100 teve egy emberölés „ára”.
- 10 A szomáliai kormányzás ismeri a „4.5” formulát, ami a klánok reprezentativitását biztosító politikai formula. A szomáliai politikai helyzetben az elmúlt két évtizedben tapasztalt jelentős változások közepette a klánalapú hatalommegosztási modellekre való támaszkodás, beleértve a 4.5 formulát is, maradandó jellemző volt. Annak ellenére, hogy a szomáliai ideiglenes alkotmány nem tartalmaz utalást a képletre, továbbra is meghatározza a klánok helyeinek elosztását a Szövetségi Parlament Népházában (HoP) és a Miniszterek Tanácsában. Fentiekben túl a klánok hatalommegosztási megállapodásokat kötnek a Felsőház kulcsfontosságú nemzeti vezetői pozícióira, valamint a szövetségi kormány és a helyi önkormányzat tisztségeire. A klánalapú hatalommegosztás képlete a következő: $4.5 = \text{a négy nagy kláncsalád (4) egyenként 44 helyet kap, míg a közösség együttesen (0,5) 24 helyet kap. A nők további 25 helyet szereznek, amelyeket egyenlően osztanak el az öt csoport között. Így a négy nagy kláncsalád összesen 49, a 0,5 közösségek pedig 29 mandátumot kapnak. A Parlamentben korábban 225 szék volt, 2012 óta ez 275 helyre bővült. A 4,5-ös képletet átmenetinek szánták, azonban „lenyomata” a politikai életben a mai napig érzékelhető. Omar Abdirashid Sharmarke 2009-es kabinetjétől Abdiweli Mohamed Ali „Gaas” kabinetjéig 2011-ben a 4,5-ös képletet viszonylag pontosan alkalmazták. A 2012-es ideiglenes alkotmány jóváhagyása óta a szomáliai szövetségi kormány kabinetjei szorosabban ragaszkodnak az „5,0” képlethez, és gyakran a 0,5-ös csoportnak egyenlő képviselőt biztosítanak a négy nagy kláncsalád mellett. (The Rift Valley Institute, 2023:1)}$
- 11 A kormányában három klán kapott meghatározó szerepet: Barre saját klánja (mareehan), Barre anyjának klánja (ogaden) és a nemzetbiztonsági szolgálat parancsnokának, Barre vejének klánja (dulbahante). (Kiss– Besenyő– Resperger, 2014:17, Erdős 2011:26)
- 12 A szomáliai klánrendszer olyan alapvető szolgáltatásokat nyújt tagjainak, amelyeket az állam vagy nem tud, vagy nem hajlandó nyújtani. Az ehhez szükséges anyagi támogatást a „qaaraan”-t, minden klántag köteles megfizetni. (A meg nem fizetés kiközösítéssel jár. (Aweis 2021a:53).
- 13 Korán: 5. szúra 33. ája: „Bizony azoknak a büntetése, akik háborút viselnek Allah és a Küldötte ellen, és romlást terjesztenek a földön, az, hogy megölik őket, megfeszítik vagy levágják a kezüket és lábukat az ellentétes oldalon, vagy kiűzik őket az országukból. Ez a megsemmisítésük ebben a világban, és a Túlvilágon hatalmas büntetés várja őket.”
34. ája: „Kivéve azok, akik megbánják, amit tettek, mielőtt még legyőznék őket. És tudjátok meg, hogy Allah Megbocsátó, Irgalmas.”
- 14 3. szúra. 90. ája: „Bizony, akik nem hisznek, azután, hogy hittek, és aztán tovább növekszik a hitetlenségük, azoknak a bűnbánata soha nem fogadtatik el, és ők azok, akik tévelyegnek.”

4. szúra 91. ája: „És találtak másokat, akik biztonságot akarnak szerezni tőletek, ezért hívőnek mutatják magukat felétek, és biztonságot akarnak szerezni a saját népüktől, ezért hitetlennek mondják magukat, amikor visszatérnek hozzájuk. Minden alkalommal, amikor visszatérnek a kísértéshez, a hitetlenséghez és a bálványimádáshoz, belevetik magukat. Ezért, ha nem vonulnak vissza tőletek, vagy nem ajánlanak nektek békét, vagy nem tartják vissza a kezeiket, nem tartózkodnak a harctól, ragadjátok meg őket és öljétek meg őket, ahol találjátok. Ők azok, akik felett nyilvánvaló hatalmat adtunk nektek.”

(Magyarázat) „Akik elhagyják az iszlámot és nem bányák meg, nem térnek vissza és hitetlenként halnak meg, azoknak Allah nem fog megbocsátani. Más tudósok szerint ez az ája a zsidókkal kapcsolatban lett kinyilatkoztatva: hittek Mózes prófétában, de aztán nem hittek Jézus prófétában és hitetlenségük csak tovább növekedett Mohamed próféta kapcsán”. (A Kegyes Korán értelmezése és magyarázata magyar nyelven, 2010. Ford.: Kiss Zsuzsanna Hamila)

- 15 Id.: African Union Mission in Somalia. Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 2372. (2017) sz. határozata értelmében az AMISOM egyik fő feladata volt a somáliai biztonsági erők és hatóságok védelme és támogatása a kormányzati feladatok ellátása érdekében.
- 16 Az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsának 2628. számú határozata felhatalmazta az Afrikai Unió Béke és Biztonsági Tanácsát, hogy 2022. április 1-jei hatállyal átalakítsa az AMISOM-ot. Az átalakítás után az AMISOM helyébe az Afrikai Unió somáliai átmeneti missziója állt. (ATMIS).
- 17 The Federal Government of Somalia. A Szomáliai Szövetségi Kormány
- 18 Donald Trump elnöksége alatt az Egyesült Államok felerősítette az Al-Shabaab elleni kampányát. 2018-ban az Egyesült Államok 47 dróntámadást hajtott végre az Al-Shabaab ellen, szemben a 2017-es 37-tel. Ennek eredményeképp 2018 decemberében 62 fegyverest öltek meg az amerikai légicsapások. Trump megváltoztatta az amerikai hadsereg somáliai hadkötelezettségének szabályait is, hogy lehetővé tegye az Al-Shabaab tagjai elleni megelőző csapásokat, amelyek több, mint 300 fegyveres halálát okozták. (Center for International Security and Cooperation, 2021.)
- 19 Az Európai Unió Menekültügyi Ügynökségének jelentése szerint az Al-Shabaab újoncainak többségét a gyerekek alkotják, mivel a csoport elsősorban a 12 és 24 év közötti fiúkat és fiatal férfiakat célozza meg. 2020 januárja és júniusa között az Al-Shabaab volt a felelős a somáliai gyermektoborzási esetek 75%-áért, a legtöbb ilyen incidenst pedig Közép-Jubbában, Alsó-Shabelle-ben és Bayben dokumentálták. A 2022. januártól márciusig tartó időszakban továbbra is az Al-Shabaab volt a gyermektoborzási incidensek (177 eset, azaz az esetek 78,9%-a) és a gyermekekrablási incidensek (194 esetből 192, azaz az esetek 99%-a) fő elkövetője. A jelentések szerint a csoport a nem somáliai újoncok számának csökkenése és területvesztés után kezdett el helyi gyerekeket toborozni. A jelentések továbbá azt sugallják, hogy az Al-Shabaab gyermektoborzói kormánypárti családokat céloznak meg. Előfordul, hogy azokat a családokat, akik nem tudnak (vallási) „adót” fizetni az Al-Shabaabnak, arra kényszerítik, hogy a gyermekeikkel fizessenek, de gyakorta toboroznak árván maradt gyerekeket és belső menekülttáborokban élő gyermekeket is. (EUA 2023b:136.)
- 20 2022-ben merényletet követtek el az Oktatási Minisztérium ellen, mondván, a kormány az oktatás átszervezésével iszlám-ellenes tanokat akar terjeszteni az országban. 121 ember halt meg és 330-an megsebesültek. A támadás másik megnevezett indoka az volt, hogy az Al-Shabaab szerint a hivatal segített a kormányzati milíciába katonákat toborozni.
- 21 Itt eltérés mutatkozik más szervezetek statisztikai adataihoz képest, azonban sok esetben nem lehet pontos becslést adni a sérültek és elhunytak számáról.
- 22 Ahogy a fővárosi politikusok civakodtak, a közép-somáliai alkánok egyre jobban belefáradtak az Al-Shabaab uralkodásába. Kiváló példa erre a Haber Gedir/Salebaan alkán esete. Ez az alkán a szélesebb Hawiye kláncsalád része, amelynek Hasszán Shejk Mohamud somáliai

elnök is tagja. Baxdo városában és környékén élnek, Galgaduud (Galmudug állam) központi régiójában. Nagyrészt túrték az Al-Shabaab jelenlétét a területükön, egészen 2019-ig, amikor is az Al-Shabaab parancsnokai elrendelték, hogy a családok adjanak fiatal férfiakat harcosnak. A közösség egyik befolyásos tagja azt mondta a Crisis Groupnak, hogy ezt az utasítást már nem viselte el a gyomor. Baxdo egy erős szúfi gyökerekkel rendelkező város, ezért a közösség úgy gondolta, ennek a követelésnek a célja, hogy a fiatalokat átneveljék a szalafidzsihádisták doktrína szerint. Az, hogy Salebaan nem volt hajlandó teljesíteni a követelést, megtorlási spirált indított el, kezdve azzal, hogy a felkelők elkobozták az állatállományt és elrabolták a véneket. Ez abban tetőzött, hogy az

Al-Shabaab 2022. június 17-én megtámadta Baxdot, ami hatalmas baklövés volt, mert az alkán milíciája súlyos veszteségeket okozott a terrorszervezetnek, egyes becslések szerint közel 70 embert vesztett az Al-Shabaab. Ennek ellenére az Al-Shabaab bosszúból még vere-sege után is portyákat hajtott végre a közelebbi kisebb és kevésbé védett falvakban. Ugyanebben az időben, a Hiraan régió keleti részén (Hirshabelle állam), Galgaduudtól nyugatra a Hawiye/Hawadle alkán kapcsolata az Al-Shabaabbal egyenesen ellenségesé vált. Ennek oka 2021-re vezethető vissza, amikor a fegyverek átvették az irányítást a Hiraan fővárosát, Beledweyne-t Galgaduud régióval összekötő út felett. Az Al-Shabaab már elzárta a Beledweynét Mogadishuval összekötő déli útvonalat, akadályozva a létfontosságú utánpótlás áramlását. Ezzel teljesen kiszolgáltatva az alkánt a szervezet kénye-kedvének. Az Al-Shabaab kelet felé vezető úton lévő ellenőrzőpontja gyakorlatilag elzárta a területet. A klán és az Al-Shabaab kapcsolata tovább romlott, amikor 2022 májusában a fegyverek megölték egy Hawadle vént Beledweyne-ben, állítólag azért, mert részt vett a kormányválasztásokon. (ICG 2023:3)

- 23 PFC Article 2. State and Religion (1) Islam is the religion of the State. (2) No religion other than Islam can be propagated in the country. (3) No law which is not compliant with the general principles of Shari'ah can be enacted.
 - 24 PFC Article 17.(1) Every person is free to practice his or her religion. (2) No religion other than Islam can be propagated in the Federal Republic of Somalia.
 - 25 Az Al-Shabaab kommunikációs technikája és fórumai is felveszik a versenyt a kormányéval: sűrűn használják a rádiósávokat és a Twitter-t (X) is, de vannak fent zenés videók a kiképzésről, valamint alkalmaznak szemtől szembeni kommunikációt is. Az ATMIS katonákat keresztény betolakodóknak, „keresztes lovagoknak” titulálják (érdekes retorikai húzásnak tartom és egyértelműen az Al-Kaidát idéző szóhasználat. Főképp. mert bár szokás a keresztényeket pejoratív módon keresztteseknek titulálni, azonban egy olyan országban, ahol keresztetek sosem jártak, kissé indokolatlannak tűnik). Az emberek felé magukat igyekeznek megmentőként ábrázolni. Az információsűrítés és keretezés mellett igyekeznek a kormányt is lejáratni, amit rendszeresen vádolnak korrupcióval. A lakossággal való kommunikáció során igyekeznek hasznos, társadalomközeli témákat is érinteni. Szemináriumokat tartottak az iszlám joggyakorlatról, valamint megbeszéléseket a sportról és a gabona- vagy állatállomány helyieknek való szétosztásáról. (Grobelaar, 2023:13)
 - 26 A tanárok nem szerinti megoszlása: 10% nő tanár, 90% férfi, ami egyrészt nem állít példát a női oktatás és fejlődés elé, másrészt megnehezítheti a diáklányok felvételét az oktatási intézményekbe. Női iskolaigazgató a jelentés alapján nem volt a 2020-2021-es oktatási évben az országban. (FSG 2021:41).
- Az alapfokú képzéssel bíró tanárok közül 73% nem rendelkezik diplomával. (FSG 2021:54).

Felhasznált irodalom

- Aweis, A. Ali (2021a): Persecution Of Christians and its effect on church growth in Somalia, Africa Nazarene University, Nairobi, Kenya <https://www.academia.edu/49110100/>

PERSECUTION_OF_CHRISTIANS_AND_ITS_EFFECT_ON_CHURCH_GROWTH_IN_SOMALIA (2024.01.14.)

- Aweis, A. Ali (2021b): A Brief History of Judaism in the Somali Peninsula SBS Journal II/1 2021. 06., https://www.academia.edu/48227804/SBS_Journal_II_1 (2023.09.30.)
- Aweis, A. Ali (2021c): Understanding the Somali Church, Kenpro, Nairobi, Kenya 2021 https://www.academia.edu/51164914/Understanding_the_Somali_Church (2024.01.14.)
- A Kegyes Korán értelmezése és magyarázata magyar nyelven (2010), Hanif Iszlám Kulturális Alapítvány, ford.: Kiss Zsuzsanna Halima.
- ADF (2023): Al-Shabaab Hopes to Recruit by Celebrating Hamas Attack
- <https://adf-magazine.com/2023/11/Al-Shabaab-hopes-to-recruit-by-celebrating-hamas-attacks/> (2023.12.12.)
- Al-Jazeera (2023): Al-Shabab killed 54 Ugandan soldiers in Somalia, says Museveni <https://www.aljazeera.com/news/2023/6/4/al-shabab-killed-54-ugandan-soldiers-in-somalia-says-museveni> (2024.01.07.)
- Al-Jazeera (2021): Mogadishu police chief survives al-Shabab attack, several killed <https://www.aljazeera.com/news/2021/7/10/mogadishu-police-chief-survives-al-shabab-attack-several-killed> (2024.01.15.)
- Aram, Ben I. (2003): Somalia's Judeo-Christian Heritage: A Preliminary Survey Africa Journal of Evangelical Theology https://biblicalstudies.org.uk/pdf/ajet/22-2_003.pdf (2024.01.17.)
- Austrian Red Cross (2019): Clans in Somalia, 2019. <https://www.refworld.org/docid/4b29f5e82.html> (2024.01.24.)
- Az EU Tanácsának és az Európai Tanács hivatalos honlapja, Infografika (2024) – Menedékjog iránti kérelmek száma az EU-ban <https://www.consilium.europa.eu/hu/infographics/asylum-applications-eu/> (2024.01.25.)
- Az Európai Parlament 2021. november 25-i állásfoglalása a szomáliai helyzetről https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0481_HU.html (2023.12.26.)
- Az Európai Unió Menekültügyi Ügynökség (2023): Szomália riport <https://euaa.europa.eu/country-guidance-somalia-2023/3142-child-recruitment-Al-Shabaab> (2024.01.12.)
- Azbej Tristan (2020): Az üldözött keresztények 2020-ban és a magyar segítség. In: Ujházi Lóránd – Boér Zoltán – Kaló József – Petruska Ferenc szerk.: Budapest-jelentés a keresztény-üldözésről 2020. Budapest, Mondat Kft., 17–27.
- BBC (2019.08.01.): Abdirahman Omar Osman, Mogadishu mayor, dies after suicide bombing: <https://www.bbc.com/news/world-africa-49197036> (2024.01.08.)
- Berényi György (2020): Magyarország 2020-as Nemzeti Biztonsági Stratégiájának globális geopolitikai helye és jelentősége a keresztény kultúra, értékek és hit védelmében. In: Ujházi Lóránd – Boér Zoltán – Kaló József – Petruska Ferenc szerk.: Budapest-jelentés a keresztény-üldözésről 2020. Budapest, Mondat Kft., 245–256.
- Bódi Mátyás (2021): A szomáliai keresztények helyzete az Egyesült Királyságban és Svédországban. In: Ujházi Lóránd – Boér Zoltán – Kaló József – Petruska Ferenc szerk.: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2021. Vác, Mondat Kft. 147–154.
- Bos, J. Stefan (2014): Thousands of Christians killed for faith in 2013, BosNewsLife <https://bosnewslife.com/2014/01/09/thousands-of-christians-killed-for-faith-in-2013/> (2024.03.25.)
- Center for International Security and Cooperation (2021): https://cisac.fsi.stanford.edu/mappingmilitants/profiles/Al-Shabaab#highlight_text_13383 (2024.02.24.)
- EASO (2021a): COI Report Somalia Actors, 2021.
- https://coi.euaa.europa.eu/administration/easo/PLib/2021_07_EASO_COI_Report_Somalia_Actors.pdf (2023.12.11.)
- EASO (2021b): Somalia Targeted profiles, Country origin information report, 2021.
- https://coi.euaa.europa.eu/administration/easo/PLib/2021_09_EASO_COI_Report_Somalia_Targeted_profiles.pdf (2024.01.16.)

- Erdős Attila (2011): Szomália: A nemzetépítés kudarca. *Afrika Tanulmányok*, V. év. 4. sz. (2011. dec.) 21–39. <https://journals.lib.pte.hu/index.php/afrikatanulmanyok/article/view/4397> (2024.10.28.)
- European Union Agency for Asylum (2023a): Country Guidance Somalia 2023. <https://euaa.europa.eu/publications/country-guidance-somalia-august-2023> (2023.10.24.)
- European Union Agency for Asylum (2023b): Latest Asylum Trends 2023. (https://euaa.europa.eu/sites/default/files/publications/2024-02/EUAA_Latest_Asylum_Trends_.pdf) (2024.04.24.)
- Farkas Marcell (2017): Afrikai menekültek az Európai Unióban és Magyarországon, *Magyar Rendészet*, 2017/1., 45–63.
- <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/magyrend/article/download/2007/1290/6627> (2023. 10.14.)
- FSG (2021): Az FGS 2020/2021. évi Oktatási Statisztikai Évkönyve. 21. <https://moe.gov.so/wp-content/uploads/2022/06/Annual-Statistics-Yearbook-2021-Final.pdf> (2023.02.23.)
- Grobbelaar, Alta (2023): Media and Terrorism in Africa: Al-Shabaab's Evolution from Militant Group to Media Mogul, *SAGE Journal, Insight on Africa*, 15/1, 7–22. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/09750878221114375> 2024.02.29.
- Harai Dénes (2020): A keresztény kultúra néhány antropológiai aspektusa. In: Ujházi Lóránd – Boér Zoltán – Kaló József – Petruska Ferenc szerk.: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2020. Budapest, Mondat Kft., 17–27.
- Hegedűs Kata (2005): Tizenhárom év anarchia: Szomália a hidegháború után. *Külügyi Szemle*, 2005. 1-2. 37–67. (2023.12.20.)
- Hiraan Online (2020): Al-Shabaab recruiting behind the Covid-19 'Iron Curtain' Al-Shabaab recruiting behind the Covid-19 'Iron Curtain' (2024.10.30.)
- ICC (2023): Persecution Report 2023 <https://www.persecution.org/2023/11/02/icc-releases-2023-persecutors-of-the-year-report/>
- Institute for Economics & Peace (2023a): Global Peace Index 2023. <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2023/06/GPI-2023-Web.pdf> (2024.01.09.)
- Institute for Economics & Peace (2023b): Global Terrorism Index 2023. <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2023/03/GTI-2023-web-170423.pdf> (2024.01.09.)
- International Christian Concern (2023): 2023 Report of the World's Worst Persecutors. [persecution.org/wp-content/uploads/2022/09/2022-Persecutor-of-the-Year-Awards-compressed.pdf](https://www.persecution.org/wp-content/uploads/2022/09/2022-Persecutor-of-the-Year-Awards-compressed.pdf) (2024.01.13.)
- International Crisis Group (2023): Sustaining gains in Somalia's offensive against Al-Shabaab <https://www.crisisgroup.org/africa/horn-africa/somalia/b187-sustaining-gains-somalias-offensive-against-Al-Shabaab> (2024.01.16.)
- Kaló József (2018): Keresztények ellen elkövetett erőszakos cselekmények a 2018-as évben. In: Kaló József – Ujházi Lóránd szerk.: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2018. Budapest, Dialóg Campus, 33–48.
- Kaló József (2019): Keresztények ellen elkövetett erőszakos cselekmények a 2019-es évben. In: Kaló József – Petruska Ferenc – Ujházi Lóránd szerk.: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2019. Budapest, Háttér Kiadó, 25–42.
- Kaló József (2020): Keresztények ellen elkövetett erőszakos cselekmények a 2020-as évben. In: Ujházi Lóránd – Boér Zoltán – Kaló József – Petruska Ferenc szerk.: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2020. Budapest, Mondat Kft., 103–121.
- Kaló József (2021): Keresztények ellen elkövetett erőszakos cselekmények 2021-ben. In: Ujházi Lóránd – Boér Zoltán – Kaló József – Petruska Ferenc szerk.: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2021. Vác, Mondat, 171–190.
- Kiss Álmos Péter – Besenyő János – Resperger István (2014): Országismertető. Szomália. <http://real.mtak.hu/83745/> (2024.01.15.)

- Komjáthy Lajos (2020): A vallási ismeretek jelentősége a békeműveletek során, különös tekintettel a válságterületeken élő vallási csoportokra. In: Ujházi Lóránd – Boér Zoltán – Kaló József – Petruska Ferenc szerk.: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2020. Budapest, Mondat Kft., 407–416.
- Koszta Zoltán (2016): Az Európai Unió szomáliai műveletei és a magyar honvédség szerepvállalása. *Afrika Tanulmányok*, 9 (3-4), 77–92. <https://journals.lib.pte.hu/index.php/afrikatanulmanyok/article/view/4147> (2024.10.28.)
- Kóré András (2020): A keresztény közösségek ellen elkövetett egyes erőszakos cselekmények regionális bemutatása, In: Ujházi Lóránd – Boér Zoltán – Kaló József – Petruska Ferenc szerk.: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2020. Budapest, Mondat Kft., 131–146.
- Kóré András (2021): Keresztényellenes erőszakos cselekmények Afrikában 2020. október – 2021. augusztus. Budapesti jelentés a keresztényüldözésről. In: Ujházi Lóránd – Boér Zoltán – Kaló József – Petruska Ferenc szerk.: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2021. Vác, Mondat, 455–471.
- Környei Ágnes (2020): A keresztényüldözés elleni fellépés lehetséges eszközei – Állami és egyházi szervezetek a kereszténység védelmében. In: Ujházi Lóránd – Boér Zoltán – Kaló József – Petruska Ferenc szerk.: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2020. Budapest, Mondat Kft., 287–305.
- Last, David – Seaboyer, Anthony (2011): Clan and Islamic Identities in Somali Society. Defence R&D Canada, Toronto XI. <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA574116.pdf> (2024.01.16.)
- Markovics Milán Mór (2020): A (magyar) katonalelkészek szerepvállalásának lehetőségei a keresztények védelme érdekében. In: Ujházi Lóránd – Boér Zoltán – Kaló József – Petruska Ferenc szerk.: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2020. Budapest, Mondat Kft., 347–356.
- Marsai Viktor (2015): A szomáli szövetségi kormány első két éve és az al-Sabáb elleni katonai műveletek, 2012–2014 (I.) *Nemzet és Biztonság*, 2015/1, 65–95.
- Marsai Viktor – Hettyey András (2013): Szomália, Állami összeomlás és konszolidációs kísérletek Afrika szarván. Publikon Kiadó.
- Marsai Viktor (2020): A keresztényüldözés régi-új szinterei az afrikai kontinensen. In: Ujházi Lóránd – Boér Zoltán – Kaló József – Petruska Ferenc szerk.: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2020. Budapest, Mondat Kft., 123–131.
- Marsai Viktor (2011): Az arab tavasz és Szomália. *Nemzet és Biztonság*, 2011. XII. 24–32. http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/marsai_viktor-az_arab_tavasz_es_szomalia.pdf (2023.10.12.)
- Marsai Viktor (2016): Szomália mint migrációs kibocsátó. Migráció Kutatóintézet, Gyors-elemzés 2016/9. <https://migraciokutato.hu/2016/12/04/szomalia-mint-migracios-kibocsato/> (2023.10.19.)
- Marsai Viktor (2016): A szomáliai helyzet két kutatóút tükrében. *Afrika Tanulmányok* 10(1-2), 5–22. <https://journals.lib.pte.hu/index.php/afrikatanulmanyok/article/view/4063> (2024.10.28.)
- National Counterterrorism Center: Al-Shabaab: <https://www.dni.gov/ntcc/groups/al-shabaab.html> (2023.11.09.)
- Omar, Rakya – Lambert, Caitlin (2017): Rethinking customary law in Somaliland: specific jurisdiction for rape to promote post-conflict development. <https://www.justiceinfo.net/en/33071-rethinking-customary-law-in-somaliland-specific-jurisdiction-for-rape-to-promote-post-conflict-development.html> (2024.01.03.)
- Open Doors International (2021): World Watch Research 2021-Compilation-of-main-documents. <https://www.opendoors.org/en-US/research-reports/wwl-documentation/WWL-2021-Compilation-of-main-documents.pdf> (2024.03.27.)
- Open Doors International (ODI) (2023): Report of Somalia 2023. <https://www.opendoors.org/persecution/reports/Full-Country-Dossier-Somalia-2023.pdf> (2023.11.22.)

- Open Doors International (ODI) (2024): Report of Somalia 2024. https://www.opendoors.org/persecution/reports/Somalia-Full_Country_Dossier-ODI-2024.pdf (2024.01.23.)
- Padányi József – Ondrék József (2020): A katonai erő hozzájárulása a keresztények védelméhez a koronavírus elleni védekezés során itthon és külföldön. In: Ujházi Lóránd – Boér Zoltán – Kaló József – Petruska Ferenc szerk.: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2020. Budapest, Mondat Kft., 391–406.
- The Rift Valley Institute (2023): Somali Dialogue Platform, The role of 4.5 in democratization and governance in Somalia, Implications and considerations for the way forward. <https://reliefweb.int/report/somalia/role-45-democratization-and-governance-somalia-implications-and-considerations-way-forward-may-2023> (2024.01.05.)
- Resperger István: A keresztények biztonsági helyzete az Iszlám Állam terrorszervezet bukása után. In: Ujházi Lóránd – Boér Zoltán – Kaló József – Petruska Ferenc szerk.: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2021. Vác, Mondat, 205–223.
- Reuters (2014): Survey: Reported Christian „martyr” death doubled in 2013. (<https://www.cbsnews.com/news/survey-reported-christian-martyr-deaths-double-in-2013/> (2024.03.25.))
- Robinson, Colin (2022): New Name, but Little Sign of Change: The Revised Agreement on the African Union Mission in Somalia, IPI Global Observatory. <https://theglobalobservatory.org/2022/01/revised-agreement-on-african-union-mission-in-somalia/> (2024.01.15.)
- Salim, Sais Salim, SIDRA Intézet (2022): Somalia’s Inter-Governmental Relations Between The Constitutional Theory And Political Practice. <https://sidrainstitute.org/publications/somalias-inter-governmental-relations-between-the-constitutional-theory-and-political-practice/> (2023.11.14.)
- Stefanovszky András (2020): A szubszaharai keresztény közösségek helyzetének alakulása 2020-ban. In: Ujházi Lóránd – Boér Zoltán – Kaló József – Petruska Ferenc szerk.: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2020. Budapest, Mondat Kft., 61–75.
- Szomáliáról szóló, a Tanács 2023. június 26-i 3961. ülésén jóváhagyott tanácsi következtetések (2023) Szomália: a Tanács következtetéseiben megerősítette az EU és Szomália közötti új elmélyített partnerséget – Consilium (2023.12.17.)
- Sztankai Krisztián (2021): Az ENSZ-misszió katonai tapasztalatai a Közép-afrikai Köztársaságban a keresztények vallásszabadságának tükrében. In: Ujházi Lóránd – Boér Zoltán – Kaló József – Petruska Ferenc szerk.: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2021. Vác, Mondat, 311–319.
- Sztankai Krisztián (2013): Cultural Intelligence (IC/CULTINT) avagy a kulturális antropológia helye és szerepe a hírszerzésben. *Hadtudományi Szemle*, 6. (2013) 3. 131–135. https://tudasportal.uninke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/2253/EPA02463_hadtudomanyi_szemle_2013_3_131-137.pdf?sequence=2&isAllowed=y (2023. 12.17.)
- Tarrósy István (2018): Térségi biztonsági kérdések és megoldások az afrikai kontinensen – az Afrikai Unió és a Regionális Gazdasági Közösségek (RECS) biztonsági architektúrája. *Afrika Tanulmányok*, XII. évf. 1-3. (2018. tavasz, nyár és ősz) 5–30. (2024.10.30)
- The Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED) (2023): Somalia: Al-Shabaab infighting — Threat or Opportunity for the Counter-insurgency Effort? <https://acleddata.com/2023/11/17/somalia-situation-update-november-2023-Al-Shabaab-infighting-threat-or-opportunity-for-the-counter-insurgency-efforts/> (2024.01.14.)
- The Armed Conflict Location & Event Data Project: Regional Overview Africa Dec. 2023 <https://acleddata.com/2024/01/12/regional-overview-africa-december-2023/#methodology> (2024.01.05.)
- The Fund of Peace (2023): Fragile State Index Annual Report <https://fragilestatesindex.org/2023/06/14/fragile-states-index-2023-annual-report/> (2023.11.22.)

- The Guardian (2015): Dying for Christianity: millions at risk amid rise in persecution across the globe. *The Guardian* (2024.03.25.)
- The Guardian (2024): Szomália megsemmisíti az Etiópia és Szomáliföld közötti kikötői megállapodást. <https://www.theguardian.com/world/2024/jan/06/somalia-nullifies-port-agreement-between-ethiopia-and-somaliland> (2023.01.06.)
- The Institute for Economics & Peace (2023): Vision of Humanity Global Terrorism Index 2023. <https://www.visionofhumanity.org/resources/?type=research> (2023.12.27.)
- The Institute for Economics & Peace (2020): Vision of Humanity: Al-Shabaab Continues Deadly Attacks in Somalia (2023.12.27.) <https://www.visionofhumanity.org/country-close-up-terrorism-in-somalia/>
- The Rift Valley Institute (2023): The role of 4.5 in democratization and governance in Somalia, Implications and considerations for the way forward.
- <https://reliefweb.int/report/somalia/role-45-democratization-and-governance-somalia-implications-and-considerations-way-forward-may-2023> (2024.01.25.)
- United States Department of State, Office of International Religious Freedom (2022): International Religious Freedom Report for 2022. <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2023/04/441219-SOMALIA-2022-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf> (2023.09.15.)
- University of Maryland, National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism: Global Terror Database <https://www.start.umd.edu/gtd/search/Results.aspx?search=somalia&sa.x=33&sa.y=16> (2023.12.01.)
- Vásquez, Ian – McMahon, Fred – Murphy, Ryan – Schneider, Guillermina Sutter (2022): Human Freedom index 2022, 324–325. Cato Institute and the Fraser Institute. <https://www.cato.org/sites/cato.org/files/2023-01/human-freedom-index-2022.pdf> (2023.11.06.)
- Vision of Humanity: Terrorism in Somalia: Al-Shabaab Continues Deadly Attacks Terrorism in Somalia. <https://www.visionofhumanity.org/country-close-up-terrorism-in-somalia/> (2024.01.22.)
- World Watch Monitor (2017): Szomáliföld bezárta az egyetlen katolikus templomot a közösség nyomására – 30 év után nyitott újra. <https://www.worldwatchmonitor.org/coe/somaliland-closes-catholic-church-due-public-pressure-re-opened-week-ago-30-years/> (2023.12.30.)

A szerzőről

2020-ban szerzett jogi diplomát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán. 2023-ban radikalizmus és vallási szélsőségek tanácsadóként végzett a Nemzeti Közsolgálati Egyetemen Hadtudományi és Honvédtisztképző Karán. Jelenleg a Nemzeti Közsolgálati Egyetemen Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar doktorandusz hallgatója.

About the Author

In 2020, she obtained her Doctor of law degree from the Faculty of Law and Political Sciences of Pázmány Péter Catholic University, and in 2023, she graduated as a consultant on radicalism and religious extremism at the National University of Public Service, Faculty of Military and Officer Training. She is currently a PhD student at the Faculty of Military and Officer Training at the National University of Public Service.

@

martha.mesaros@gmail.com

English Abstract

Religious, social and administrative aspects of Christian persecution in Somalia

Christian persecution has had its roots not only in Europe but worldwide for a long time. According to the data of Open Doors International, in 2023 as many as 4998 Christian people lost their lives due to religious reasons. The Hungarian National Military Strategy mentions ethnic conflicts as one of the main causes of major illegal mass migration. Where does the aggression against Christians originate and why does the tension not ease in Somalia? Why is Somalia the second most dangerous place for a Christian? The aim of this study is to focus on the current state of Christian persecution in Somalia that derives from a moral crisis. I will introduce not only the attitude of the society towards Christians but also the political and administrative measures which hinder the solution of the crisis.

AFRIKÁÉRT – ALAPÍTVÁNNYAL, SZÍVVEL, LÉLEKKEL GONDOLATOK FRANCE MUTOMBO KÖNYVÉRŐL

ÍRTA: TARRÓSY ISTVÁN

Amint azt a 2024. április 24-én, a hagyományos éves pécsi Afrika Napok rendezvénysorozat keretében megtartott könyvbemutatón mondtam, rendhagyó módon szeretnék néhány gondolatot megosztani a Tisztelt Olvasókkal France Mutombo barátom első könyvéről. Arról a kongói-magyar, magyar-kongói barátomról van szó, aki felnőtt életét valójában Magyarországon töltötte/tölti, hiszen 27 éve él itt velünk – Magyarország az ő hazája is (ellenben szülőföldje és felnőtté válása színhelye Kongó, a volt Zaire, amely ma a Kongói Demokratikus Köztársaság névre hallgat). Személyes ismertségünk 2007-re datálódik, amikor is az akkori Magyar Afrika Platform civil ernyőszervezet által találkoztunk. A 2008-ban indított migrációs projektünk, a „Feketén-fehéren – Itt vagyunk!” keretében pedig egy nagy interjút is rögzítettünk France-szal, amelyet az Afrika Tanulmányok folyóirat hasábjain közöltünk. (Afrika Tanulmányok, 2009) Azóta számos sikeres projektben volt szerencsénk együttműködni – ezek során meggyőződhettem arról, mennyire elkötelezett az afrikai-magyar kapcsolatok fejlesztése, és általában az afrikai fejlődés előmozdítása, támogatása iránt. Talán nem kis részben az ő hathatós tevékenységének eredménye volt az (hiszen ma már hazája tiszteletbeli konzulja Magyarországon), hogy 2024. szeptember 30-án hivatalos látogatásra Magyarországra érkezett Félix Antoine Tshisekedi kongói elnök, aki 2019 után 2023-ban lett újraválasztva hazájában.

France Mutombo Tshimuanga 1976. február 15-én született Tsilenge faluban, a Kongói Demokratikus Köztársaságban, egy luba családban. A lubák többek között híres fafaragók, és messze földön ismertek a maszkkészítési kultúrájukról. Az 1900-as évek elején az egyik leghíresebb magyar Afrika-kutató, Torday Emil is hosszabb időt töltött a lubák területén, még a nyelvüket is megtanulta. Ahogyan Szilasi Ildikó, a Torday-emlékexpedíció főszervezője egy tanulmányában írja: „Kutatóútjai végére összesen nyolc kongói nyelvet-nyelvjárást beszélt.” (Szilasi, 2015: 106). France anyai nagyapja nevét is megkapta, hogy az apától örökölt név mellett benne éljen tovább az ősei hagyatéka. „A Mutombo jelentése mély mozsár, [...] a Tshimuanga pedig azt jelenti: apró tárgyak, megszámlálhatatlan dolgok szétszórója.” (18. o.) Amikor a könyvbemutatón e jelentés kapcsán felvettem France-nak, hogy értelmezhetjük-e úgy, hogy Tshimuangaként ő valójában sok-sok apró dolog összekapcsolója, integratív ereje, tetszésének adott hangot. Talán nem is csoda ez, hiszen, ahogyan France írja: „A lubáknál a legtöbb név optimizmust, pozitív dolgot fejez ki, és növelik a

Mutombo, France (2023): Kavicsok és gyémántok. Első 21 évem Kongóban.

Budapest: Afrikáért Alapítvány

gyerek önbizalmát, önértékelését. Az anya ezeket dúdolja az altatódalokban, mesékben, ezekkel dicséri a gyermekét.” (18. o.)

Maga a könyv természetesen magyar nyelven íródott, hiszen France remekül beszéli e nyelvet is – valójában multilingvális személyiség, aki nemes egyszerűséggel engem csak Monsieur Pishtinek szólít. 2012 decemberében kaptam tőle ezt a nevet akkor, amikor önkéntesként egy remek csapat tagjaként én is kint jártam a France alapítványa (Afrikáért Alapítvány) által fenntartott és működtetett College Othniel iskolakomplexumban és a mellette lévő árvaházban Kinshasában, és számos fejlesztést hajtottunk végre mi magunk pusztá kézzel – többek között egy mini foci-pályát építettünk az árvaházi gyerekeknek.

A kötet rendkívül olvasmányos, köszönhetően továbbá egyrészt annak, hogy France-nak odaadó magyar tanára volt Dr. Kovácsné Balázs Katalin személyében, akitől remekül elsajátíthatta a magyar nyelvet, és akire France mindig úgy gondolt, hogy szinte „pótfiaként fogadott engem a családjába” és a könyv megszületését nagyban bátorította, átnézve a kéziratot is. Másrészt, a szöveggondozásért felelős Sebes Katalin, valamint a szerkesztésért felelős Mihalicz Csilla is színvonalas támogatómunkát végeztek, amelynek eredménye e minőségi kötet.

A könyv – az Előszót követően és a Zárszó előtt – hét fejezetben tekinti át France „első 21 évét Kongóban”. Nagyban segítette volna az olvasót, ha a kötet térképeken is megmutatja, merre járunk a térben, miközben az egyes sztorikat éljük át magunk is. Az első bő 120 oldal a családdal és az iskolával, a kongói iskolarendszerrel foglalkozik. A kreatív, szorgalmas és a családjáért dolgozó édesapa gyémántbizniszt később értette meg France, ahogyan írja: „Felnőtt fejjel belegondolva elég szürreális, hogy az udvarunkban volt a gyémántmosoda. [...] Fura volt látni, hogy apu milyen szigorral figyelte [a család többi ott dolgozó tagját], mint egy kényszerszermunkatáborban a kegyetlen kápó, nehogy zsebre rakjanak egy értékes követ. [...] Később értettem meg, hogy a gyémántmosásnál dől el, hogy gazdag lesz-e vagy sem. Ha vannak megbízható mosóid, akkor igen.” (25. o.)

Kifejezetten örömdetes, hogy France külön figyelmet szentel könyvében a gyémánt nemzetközi kereskedelmének („A gyémánt és nemzetközi piaca” cím alatt, 34–42. o.) és valóra váltja egyik misszióját: e könyvvel együtt ismeretterjesztő feladatot is megvalósít. Nem maradt ki tehát a Kimberley-folyamat megemlézése sem, amelyet 2003-ban indítottak útjára és amelynek célja, hogy a „véres gyémántokat” (azaz a konfliktus-gyémántokat) redukálja a globális kereskedelemi láncokból.

Miután apja hirtelen kiszállt a bizniszből, a gyémántkereskedés helyett „kénytelen volt újabb üzletet kitalálni, [...] így vágott bele a cement-nagykereskedésbe.” (44. o.)

A családi örökségek között természetesen kitárulkoznak a kulturális és gasztro-kulturális bugyrok, így betekintést nyerhetünk egy-egy pillanatra a rítusok, az ünnepek, a zene, a tánc, a közös éneklések fontosságába. „A családi érzés nyitja meg a lehetőséget arra, hogy klán-, majd törzsi [azaz népcsoporti] léptékben is megtapasztalható legyen az együvé tartozás.” (68. o.) Úgy gondolom, ez mindvégig elkíséri France-ot, ez mind benne lakozik.

Ahogy France édesapja egyre nagyobb jövedelemre tett szert, a család egyre jómódúbbá vált, „mind több és több rokonunk vándorolt Kinshasába Mbuj-Mayiból, egy jobb élet reményében, és valamennyien nálunk kötöttek ki. Volt mindig mit enni, volt szállás, apu mindenkit jó szívvel befogadott. A vidéki rokonokat is taníttatni kellett.” (97. o.) France kiváltságosnak mondja magát, mert apja tudta fizetni az iskoláztatását, és mert egy jól felszerelt iskolába járhatott (74. o.). Az, hogy a mai napig sem ideálisak az iskolai körülmények, ösztönözhetette France-ot arra, hogy maga is iskolát hozzon létre és működtessen a kongói főváros egyik külkerületében. Az Othniel Általános- és Középiskolában 450 gyerek tanul. A vidék iskolái valódi „ökoiskolák”, amelyek működése merőben eltér az általunk ismertektől – többek között e helyeken sokszor a „pálmafa alatt gyülekeznek a gyerekek [...] A könyv és a szótár a tanár fejében van, onnan adagolja a lurkóknak a tudást naponta, énekek és mondókák formájában. Iskolaszerek hiányában a vidéki gyerekeknek csak az ismétlés és a memorizálás marad tanulási módszer gyanánt. Keveset írnak és olvasnak. [...] A tanárt olykor barterben fizetik: a szülők elviszik neki a termés egy részét – kukoricát, maniókát, vagy akár egy mázsa faszenet.” (102–103. o.)

A negyedik fejezet „A sötétség hatalmában” címet viseli és a kongói éjszakákba, a varázslat, a fekete mágia, a boszorkányüzés – édesanyját boszorkányság vádjával illeték –, a birkózás, az „utca farkastörvényei” (214. o.) világába vezet be bennünket France saját maga által átélt történeteinek keresztül. Édesanyját teljesen képes volt a „mindig újító, egyben felforgató” (234. o.) édesapa rehabilitálni (a boszorkányság

**„Felnőtt fejjel be-
legondolva elég
szürreális, hogy az
udvarunkban volt a
gyémántmosoda. [...] Fura volt látni, hogy apu milyen szigorral figyelte [a család többi ott dolgozó tagját], mint egy kényszer-munkatáborban a kegyetlen kápó, ne-hogy zsebre rakjanak egy értékes követ. [...] Később értettem meg, hogy a gyémántmosásnál dől el, hogy gazdag leszel-e vagy sem. Ha vannak megbízható mosóid, akkor igen.”**

stigmája alól), Kinshasában teljesen új fejezetet kezdhetett a család. „Édesapán a stratégia embere volt, aki nem mindig a részletekben, hanem a korszakalkotó döntésekben remekelt.” (243. o.) A kamaszkorba lépő France pedig apja prosperáló cégbirodalma okán a felsőközép polgári réteg tagjaként építhette tovább magát.

Az 1990-es évek elején – tudjuk jól – nagy változások alakították a világ egészét. Rendszerváltásokra került sor Kelet-közép Európa-szerte, 1991-ben felbomlott a Szovjetunió, véget ért a kétpólusú világ. 1994-ben száz napon keresztül a parányi kelet-közép-afrikai Ruandában az emberi történelem egyik legdrámaibb népirtására került sor. A kongói diktátor Mobutu Sese Seko 1997-ben befejezte „földi küldetését”, amivel 32 évnyi kleptokrácia (ami valójában tolvajuralmat jelent) ért véget, minden hosszan ható negatív következményével együtt. A gyarmati uralom alól történt 1960-as felszabadulása óta a Kongói Demokratikus Köztársaság egy permanens társadalmi-politikai krízisben lévő államalakulat volt, amelyet a világ egyik legsérülékenyebb államának minősítettek, fő problémaként a rossz kormányzást kiemelve. Az 1990-es évek második felére „sötét felhő borult Kongó fölé.” (310. o.) 1997 lett az év, amikor France Mutombo elindult Magyarországra. „Hogy mit kerestem, és mi elől menekültem? Európába akartam menni, mint a legtöbb afrikai fiatal. A lenyűgöző Európába, amit a mi lingala nyelvünk Potónak hív [...] Ki ne akart volna Poto egyetemén tanulni? Ez volt minden értelmiségi és továbbtanulni vágyó kongói álma.” (330–331. o.) „Elhagytam szeretett országomat, és 21 elmúlt évemet. Fogalmam sem volt, mikor látom viszont Kinshasát, Mbuji-Mayit, szeretteimet, barátaimat, de nem is ez foglalkoztatott ebben a pillanatban, hanem az, hogy mi vár rám Magyarországon. Örömteli várakozás töltötte el a szívemet. Viszlát, Kongó! Helló, Magyarország!” (387. o.) *

Hivatkozott irodalom

- Afrika Tanulmányok (2009): Interjú France Mutomboval. *Afrika Tanulmányok / Hungarian Journal of African Studies*, 3(2), 54–61.
- Szilasi Ildikó (2015): Torday Emil Kongó-kutató leveleinek fényében. *Forrás: Irodalom-Művészet-Tudomány*, 45(2), 106–110.